

PÄÄKIRJOITUS

4 TUUKKA BRUNILA Kriittinen oikeustutkimus tarvitsee monialaisuutta

TUTKIMUSARTIKKELIT

8 VILLE LOUEKARI Ernst Bloch ja fasismin luonto

TEEMA: OIKEUS JA KRITIIKKI

22 JUHO AALTO Oikeussubjektin ontologian feministinen kritiikki ja uusmaterialismi

33 ANNE ALVESALO-KUUSI & MARJAANA SJÖLUND Lainvalmisteluasiakirjat kritiikin lähteenä

NUMERON TAITEILIJAT

42 ASTRID SWAN Poissaolon musiikki

PUHEENVUOROJA: MINIMA MORALIA

52 MIKKO IMMANEN *Minima Moralian* esittely

54 IRMELI HAUTAMÄKI Esseemuoto ja dialektinen metodi kritiikin välineinä *Minima Moraliassa*

59 SAULI HAVU Marxin vaikutus Adornon ajattelussa

67 TANELI VIITAHUHTA *Minima Moralia* kulttuurivastaisuuden aikakaudella

74 JUHO REKOLA Elämän pienet hetket ja yhteiskunnan suuret muutokset Adornon ajattelussa

ESITTELYJÄ & ERITTELYJÄ

82 KAISA ILMONEN Näkymättömät naiset siivoavat kaupunkimme

86 TUIJA PARVIKKO Poliittisen muutoksen mahdollisuuksia etsimässä

92 TIETEELLINEN ELÄMÄ

TOIMITUS Ari Korhonen, Katriina Mäkinen (päätoimittajat), Juha Raipola (toimitussihteeri), Tanja Tiekso (Numeron taiteilija -osio), Tuomo Alhojärvi, Jussi Backman, Tuukka Brunila, Timo Harjuniemi, Timo Kaitaro, Jukka Könönen, Hanna Kuusela, Emma Lamberg, Aleksis Lohtaja, Hanna Lukkari, Karoliina Lummaa, Olivia Maury, Jussi Palmusaari, Marja Peltola, Janne Porttikivi, Minna Seikkula, Tero Toivanen, Juhana Venäläinen, Mikko J. Virtanen, Johan Wahlsten
TOIMITUSNEUVOSTO Mika Elo, Yrjö Haila, Ilpo Helén, Merja Hintsa, Samuli Hurri, Markku Koivusalo, Tuija Kokkonen, Turo-Kimmo Lehtonen, Susanna Lindberg, Maiju Loukola, Mika Ojakangas, Tuija Pulkkinen, Kari Saastamoinen, Kimmo Sarje, Petri Ylikoski

TILAUSHINNAT vuosikerta (4 nroa) 35€, Tutkijaliiton jäsenet 26€, opiskelijat ym. 25€, Eurooppaan 35€, Euroopan ulkopuolelle 38€. Välttäjän kautta tilattaessa lisämaksu. Tilaukset ovat jatkuvia. Seuraavaa vuotta koskevat peruutukset kuluvan tilauskauden loppuun mennessä.
ULKOASU Otto Donner, Kimmo Kallio
TOTEUTUS Juha Raipola
PAINO Waasa Graphics
ISSN 0356-3677
JULKAISIJA & KUSTANTAJA Tutkijaliitto ry
Tiedejaedistys.fi | tiedejaedistys@tutkijaliitto.fi

Kriittinen oikeustutkimus tarvitsee monialaisuutta

TUUKKA BRUNILA

Oikeutta voidaan lähestyä monesta eri näkökulmasta. Laki ja lainkäyttö ovat vallankäyttöä, mutta yleisempi yhteiskunnallinen vallankäyttö on myös oikeudellinen ilmiö. Tällöin oikeutta, lakia ja sen käyttöä yhteiskunnan osana voidaan tarkastella niin politiikan tutkimuksen kuin oikeustieteenkin puitteissa. Monitieteisyys onkin siten tärkeää myös oikeuden tutkimisessa, kuten yhteiskuntaa koskevassa tutkimuksessa yleisemminkin.

Niin kutsuttu käännyslaki, joka säädettiin kesällä 2024, on hyvä esimerkki monialaisen oikeuskritiikin tarpeesta. Poikkeuslakien säätäminen yhteiskunnallisen järjestyksen turvaamisen nimissä on yleinen varsinkin valtiovaltaa koskevien teorioiden kritiikin kohde. Tällaisia turvallisuustoimia on syystäkin tarkasteltava epäilyksellä, sillä usein poikkeuslaeissa piilee valtiovalan väärinkäytön sekä autoritääristen tavoitteiden edistämisen mahdollisuus.

Käännyslaki liittyy kuitenkin myös laajempiin yhteiskunnallisiin ilmiöihin. Se kytkeytyy esimerkiksi yhteiskunnan osa-alueiden sekä politiikan turvallistamisprosesseihin, oikeusvaltion ja kriisien väliseen jännitteeseen, mutta myös Suomessa vallitsevaan kriiseihin varautumisen kulttuuriin, jolla on niin oikeudellinen kuin poliittinen taustansa. Tämän lisäksi käännyslain voidaan nähdä liittyvän niin suomalaisen

yhteiskunnan kiristyneisiin asenteisiin ja toimiin liittyen pakolaisuuteen kuin Euroopan ulkoroja koskevaan politiikkaan. Näin ollen käännyslakia koskevan oikeuskritiikinkin on oltava monialaista, ja siinä on otettava huomioon niin politiikan tutkimuksen, sosiologian kuin oikeustieteenkin näkökulmat.

Monitieteisessä *Tiede & edistys* -lehdessä on käyty pitkään myös oikeuskriittistä keskustelua. Esimerkiksi poikkeustilaa ja -toimia on tarkasteltu niin oikeudelle sisäisen kuin ulkoisen perspektiivin kautta. Sisäinen perspektiivi on kiinnostunut varsinkin oikeusperiaatteiden ja poikkeustoimien välisistä jännitteistä ja ristiriidoista, kun taas ulkoinen perspektiivi on kiinnostunut niin oikeusperiaatteista kuin poikkeustoimista poliittisen (tai jonkun, muun, kuten taloudellisen) vallankäytön muotoina (Tuori, 1987, s. 245). Oikeusteoriassa on kiinnostuttu edeltävästä tarkastelutavasta ja poliittisessa teoriassa taasen jälkimmäisestä. *Tiede & edistyksen* sivuilla käydyssä keskustelussa kuitenkin voi nähdä, että mitään tieteenalakohtaista rajaa näiden perspektiivien välille ei ole syytä tehdä, vaan kriittinen tutkimus voi hyödyntää molempia lähestymistapoja yksittäisen analyysinkin puitteissa (ks. esim. Hironen, 2021).

Toisaalta oikeudelliset ja poliittiset perspektiivit on laajemminkin otettava huomioon kriittisen

teoreettisen keskustelun ydinaiheita käsiteltäessä. Niin luokka, sukupuoli kuin rotu yhteiskunnallisina ilmiöinä kytkeytyvät sekä lakiin että poliittiseen valtaan ja sen käyttöön. Taloudellinen riisto on oikeudellinen ilmiö, johon liittyy niin taloudellisia, poliittisia kuin oikeudellisia intressejä (Pistor, 2020). Esimerkiksi uusliberalismia koskevassa tutkimuksessa painotetaan sitä, että siihen liittyvät käytännöt kytkeytyvät valtion uudelleenorganisointiin (Slobodian, 2020) ja oikeusjärjestelmän toimintaan niin normaalioloissa kuin poikkeusoloissa (Brunila, 2020; Wilkinson, 2015). Samalla tavalla myös sukupuolittuneet rakenteet sekä niitä koskeva feministinen kritiikki tarkastelevat lakia moninaisena ja monialaisena ilmiönä (Aalto, 2021).

Oikeuskritiikki hyötyisi poliittisen teorian ja filosofian tutkimuksesta. Esimerkiksi Carole Patemanin ja Charles W. Millsin työ yhteiskuntasopimusta edeltävien sortavien rakenteiden vaikutuksesta yhteiskuntasopimuksen tavoitteille ja sen puitteissa toteutuvalle tasa-arvolle voisi auttaa hahmottamaan sortavien rakenteiden merkitystä oikeudellisille rakenteille (Pateman & Mills, 2013). Toisaalta taas teorian avulla voidaan pyrkiä hahmottamaan lain itsensä kytkeytyminen sortoon (Hirvonen, 2015).

Tästä syystä myös poliittisen teorian ja filosofian tutkimuksen tulisi tarkastella oikeudellista aineistoa, joka sisältää paljon kiinnostavaa materiaalia yhteiskunnallisten ilmiöiden kritiikin kannalta. Esimerkiksi käännytyslain esitöissä (HE 53/2024 vp) viitataan valtion suvereniteettiin yhtenä lähtökohdista käännytyslain säätämiseksi. Oikeudellinen materiaali onkin täynnä poliittisen teorian kannalta keskeisiä käsitteitä, joiden merkitys ei täysin palaudu niiden oikeudelliseen sisältöön, vaan niillä on aina myös poliittisia ulottuvuuksia, joiden tarkasteluun poliittinen teoria tarjoaa tärkeitä kriittisiä näkökulmia.

Tässä numerossa *Tiede & edistys* jatkaa monialaista oikeuskriittistä keskustelua. Edellä kuvatuista työmaista poliittisen teorian ja oikeuskritiikin törmäyttämiseen tarttuu Juho Aalto, joka tarkastelee uusmaterialistisen feministisen teorian avulla oikeuden roolia juuri oikeudellisten rakenteiden, oikeussubjektin sekä oikeuden itsensä

sukupuolittuneisuuden kannalta. Oikeudellisen materiaalin kriittiseen tutkimukseen rohkaisee Anne Alvesalo-Kuusen ja Marjaana Sjölundin teksti lainvalmisteluasiakirjoista kritiikin lähteenä. Lopulta oikeudellinen materiaalikin pyrkii vakuuttamaan lukijansa, eikä tämä vakuuttaminen ole luonteeltaan puhtaan oikeudellista, vaan siihen kytkeytyy aina myös poliittinen taso (Tuori, 2010), jolla on myös poliittisia seurauksia niin valan käytännöille kuin sen kohteille. ■

KIRJALLISUUS

- Aalto, J. (2021) "Law, New Materialist Insights, and the Renewal of the Finnish Personal Identification Code". *Refærd* 170:3–4, 23–34.
- Brunila, T. (2020) "Vahva valtio ja talouden depolitisatio. Carl Schmitt, liberalismi ja moderni käsitteellinen erottelu valtion ja yhteiskunnan välillä". *Ajatus* 77:1, 63–100.
- Hirvonen, A. (2015) "Laki, järjestys ja väkivalta". *Tiede & edistys* 40:1, 9–26. <https://doi.org/10.51809/te.105175>
- Hirvonen, A. (2021) "Poliittinen epidemiologia: Virusajan normi ja poikkeus". *Tiede & edistys* 45:4, 322–343. <https://doi.org/10.51809/te.109677>
- Pateman, C., & Mills, C. W. (2013) *The Contract and Domination*. Wiley, Cambridge & Malden.
- Pistor, K. (2020) *The Code of Capital: How the Law Creates Wealth and Inequality* (First paperback printing). Princeton University Press, New Jersey.
- Slobodian, Q. (2020) *Globalists: The End of Empire and the Birth of Neoliberalism*. Harvard University Press, Cambridge.
- Tuori, K. (1987) Valmiuslaki, demokratia ja perusoikeudet. *Tiede & edistys* 12:4, 245–248.
- Tuori, K. (2010) "Oikeuden ratio ja voluntas". Teoksessa K. Klockars, I. Niiniluoto, & K. Rolin (toim.), *Oikeus*. Helsingin yliopisto, teoreettisen filosofian ja filosofian (ruotsinkiel.) sekä käytännöllisen filosofian oppiaineet, Helsinki.
- Wilkinson, M. A. (2015) "Authoritarian Liberalism in the European Constitutional Imagination: Second Time as Farce?" *European Law Journal* 21:3, 313–339. <https://doi.org/10.1111/eulj.12133>

**TUTKIJA-
LIITON
TAMMI-
ALE**

-30%

**KAIKISTA KIRJOISTA KOKO
TAMMIKUUN AJAN
KODILLA "TAMMIKUU"**

TUTKIJALIITTO Podcast

Tutkijaliitolla on oma podcast.

Podcastissa julkaistaan Tutkijaliiton julkaisuja ja tapahtumia käsitteleviä keskusteluja, haastatteluja ja esityksiä. Voit tilata podcastin esimerkiksi Applen, Googlen ja Spotifyn podcast-palveluista. Voit myös kuunnella Tutkijaliiton podcastin suoraan anchor.fm-sivulta, josta löydät myös linkit eri alustoille.

Ernst Bloch ja fasismin luonto

VILLE LOUEKARI

ABSTRAKTI Artikkelissä käsitellään fasismin kulttuurista sisältöä saksalaisjuutalaisen filosofin Ernst Blochin esseiden pohjalta. Blochin kirjoitukset auttavat ymmärtämään historiallisen fasismin utooppista ideologiaa. Sotienvälisen saksalaisen kriittisen teorian kontekstissa Bloch tarjoaa poikkeavan selityksen fasismin nousulle, korostaen fasismin kulttuurista puolta ja ottaen tosissaan fasismin utopian viihätyksen. Esitän, että Blochin keskittyminen kulttuuriin seikkoihin liittyy hänen ajallisuuden filosofiaansa sekä luonnonfilosofiaan. Fasismi sekä omii ajallisesti vanhentuneita käsitteitä, kuten kolmas valtakunta, että rakentaa niiden pohjalta utopiaa, jossa ihmisen ja luonnon suhde on palautettu alkuperäiseen tilaansa.

ASIASANAT utopia, fasismi, kansallissosialismi, luonto, marxismi

Johdanto

Artikkelini käsittelee fasismin kulttuurista sisältöä filosofi Ernst Blochin (1985) esseiden pohjalta. Esitän, että Blochin kirjoitukset auttavat ymmärtämään historiallisen fasismin utooppista ideologiaa ja kehittämään sille vaihtoehtoja. Maailmansotien välisenä aikana kirjoitetut esseet tarjoavat vaihtoehtoisen selityksen fasismin nousulle verrattuna niihin aikalaisajattelijoihin, jotka näkivät Hitlerin liikkeessä pääasiallisesti taloudellisen imperialismin uuden muodon. Jälkimmäinen oli tyypillinen teoria paitsi saksalaisen poliittisen vasemmiston piirissä, myös Frankfurtin koulukunnan keskuudessa. Jälkimmäiselle fasismi oli ensisijaisesti joko uusi,

totalitaristisen valtiokapitalismin tuottama politiikan muoto (Pollock, Horkheimer ja Adorno) tai vanhan kapitalismin avulla selitettävä ilmiö (Neumann, Gurland ja Kirchheimer) (kts. Fischer 2018, 804). Bloch ei kiellä kapitalismin ja fasismin kytköstä, mutta pohjaa analyysinsä eri tavoin. Jopa Walter Benjamin, joka on tunnettu kulttuuri-ilmiöiden syvällisestä käsittelystä, kritisoi Blochia liiallisesta keskittymisestä fasismin ajatuksellisen, symbolisen ja utooppisen sisällön tarkasteluun. Benjaminin mukaan ystävänsä kirja ei

millään tasolla vastaa olosuhteisiin, joissa se ilmestyy, vaan ottaa paikkansa epäasiallisesti kuin mahta-

va herra, joka tullessaan tarkastamaan maanjärityksen runtelemaa aluetta ei keksi kiireellisempää tehtävää kuin antaa mukanaan tuomiensa palvelijoiden levittää ympäriinsä persialaisia mattoja – jotka ovat jo muutenkin hieman koinsoymiä – ja esitellä jo hieman tummuneita kulta- ja hopea-astioitaan, sekä jo vähän haalistuneita brokadi- ja damaskivaatteitaan. (Benjamin 1966, 648–649, kts. Rabinbach 1977, 5).¹

Esitän, että Blochin keskittyminen kulttuurisiin kysymyksiin, kuten siihen, miten *kolmannen valtakunnan* käsite kulkeutuu keskiajan talonpoikaikapinoista Dostojevskille ja lopulta natseille, johtuu kahdesta seikasta. Ensinnäkin se liittyy Blochin ajallisuuden filosofiaan, jonka mukaan ensimmäisen maailmansodan jälkeisessä Saksassa eri historialliset ajat ja niitä edustavat instituutiot, yhteiskuntaluokat ja tavat esiintyivät päällekkäin toistensa kanssa. Näin myös politiikassa oli paljolti kyse siitä, kuka onnistuu luomaan kansaa yhdistäviä kulttuurisia merkityksiä. Vanhentuneiden ideoiden, kuten kolmannen valtakunnan, uudelleen määrittäminen oli tärkeä politiikan tekemisen väline. Blochin ajallisuuden filosofiaa on käsitelty kiitettävästi (kts. Beck 2019, Thompson 2015, Rabinbach 1977) ja sitä on sovellettu esimerkiksi dekoloniaalisessa teoriassa (Dinerstein 2022) sekä kulttuurin- ja kirjallisuudentutkimuksessa (AbuSehly 2019; Jameson 1991).

Toiseksi, Blochin tarkoitus on tuoda esiin, millaisia kolmannen valtakunnan kaltaiset yhteinäiskulttuuria luomaan tarkoitetut ideat olivat. Luentani mukaan niitä yhdistää ihmisen ja luonnon välisen suhteen uudelleen ajattelemisen. Bloch analysoi, kuinka ihmiselämä ei modernisaation, teollistumisen ja kaupungistumisen myötä ole irtaantunut luonnosta, vaan on kiinnittynyt siihen yhä syvemmin riippuvuussuhtein. Synteettisen kemian kaltaiset modernin ajan teknologiat voi tulkita tavoiksi luoda materiaaleja luonnonmateriaaleista riippumatta, mutta todellisuudessa ne vain lisäävät välimatkaa luonnon peruselementteihin, veteen, ilmaan ja maahan, jotka pysyvät välttämättöminä. Bloch kirjoittaa, kuinka polttoaine saadaan viime kädessä edelleen hiilestä, kemiallinen lannoite kalsiumfosfaatista

ja kumi viljasta tai perunoista (Bloch 1959, 780). Ihmiset ovat kuitenkin vieraantuneet luonnosta, tai tarkemmin sanottuna ihmisen ja luonnon metabolismista. Vieraantuminen on tapahtunut osittain teknologisen välimatkan takia, mutta eniten tuotantoketjun ja työn eriytymisen kautta. Natsismia ruokkii osaltaan tämä etääntyminen. Vaikka luontosuhteen kaipuu ilmenee eri tavoin eri kansankerroksissa, se on harvoja hajanaisen Saksan yhdistäviä piirteitä.

Myös kolmannen valtakunnan kulttuurinen idea pohjautuu ajatukseen terveestä kansanruumiista, joka olisi luonnonmukainen ja kytköksissä luontoon. Saksalaiseen vereen ja metsään liittyvistä mielikuvista tulee natsi-ideologiassa oleellisia, sillä niissä ihminen on tuotu liittoon luonnon kanssa. Menetetyn luontosuhteen tärkein ajattelija vuosisadan alussa oli saksalainen filosofi ja psykologi Ludwig Klages, jonka ajatusta primitiivisestä ihmisestä Bloch kärkkäästi kritisoi. Klages, jota esimerkiksi Benjamin piti kiehtovana, on Blochin esseissä taantumuksellisen politiikan filosofinen edustaja, jota vastaan hän myös esittää oman, luonnon ja ihmisen vastavuoroiseen suhteeseen perustuvan poliittisen visionsa.²

Blochin luonnonfilosofia on herättänyt viime vuosina uutta mielenkiintoa (Moir 2020b, Vidal & Theophil 2023), ja hänen ajatteluaan on sovellettu esimerkiksi ilmastokriisin tulkitaan (Arredondo-Trapero & Gándara-Tovar 2021; Rudolph 2023; Vuillerod 2021). Keskustelua on käyty hieman luonnosta ideologisena käsitteenä Blochin, Georg Lukácsin ja muiden ajattelussa (Ely 1988), mutta vähemmän on kirjoitettu Blochin luonnonfilosofian ja politiikan teorian yhteyksistä. Tässä artikkelissa pyrin osoittamaan niiden välisen oleellisen yhteyden lukemalla uudelleen Blochin esseitä kansallissosialismista.

Utopia on keskeinen termi Blochin esseissä, kuten hänen koko tuotannossaan. Bloch onkin ollut tärkeä inspiraatio monitieteelliselle utopia-tutkimukselle (*utopian studies*), joka hyödyntää utopiaa metodologisena käsitteenä politiikan- ja kulttuurintutkimuksessa (kts. Sargent 2022, Eskelinen 2020, Levitas 2013). Bloch käytti käsitettä monipuolisesti, eikä ollut yhtä kiinnostunut Thomas Moren *Utopian* (1516) kaltaisista

klassisista yhteiskuntautopioista kuin vaikkapa musiikin, luonnonmaisemien ja arkkitehtuurin utooppisista visioista. Utopioiden suhteesta politiikkaan hän ajatteli, että jokaisessa hegemonisessa ideologiassa täytyy olla jotain utooppista, muuten ne eivät pitäisi kansaa otteessaan (Bloch 1959, 171). Tämä pätee myös fasismiin lumoon.

Ensimmäisessä luvussa käsittelen lyhyesti Blochin ajatusta siitä, kuinka ensimmäisen maailmansodan jälkeinen Saksa oli menettänyt jaetun historiallisen tunteen, ja kuinka tämä ruokki utooppisia kertomuksia. Toisessa luvussa analysoin, kuinka kansallissosialismin utopiassa ihmisen ja luonnon välinen palautettu suhde on oleellinen tavoite. Lopuksi kysyn vielä lyhyesti, miten Blochin esseitä voitaisiin soveltaa nykypäivän äärioikeiston tarkasteluun.

Bloch ja sotienvälinen Saksa

Blochin esseissä näkyy tietoisuus Saksan talouden ja yhteiskunnan omantakeisesta kehityksestä. Saksassa teollinen vallankumous toi lisää valtaa teollisuusporvareille, mutta vanhat yhteiskuntaluokat ja niiden etuoikeudet eivät kadonneet samaa tahtia kuin Englannissa. Vanhojen ja uusien sosiaalisten luokkien päällekkäisyys jatkui Weimarin tasavallan (1919–1933) aikana. Poliittisena kompromissina ja kommunistien vallankumouksen uhan alla syntynyt tasavalta oli monin tavoin epätoimiva yhteiskunta, mutta Bloch pyrki näkemään sen ristiriidoissa mahdollisuuksia kumoukselliseen toimintaan, kunhan vihan tunteet ja kaipuu menneeseen yhdistetään luokkatietoisuuteen, muttei redusoida siihen (Bloch 1985, 124). Yhteiskunnan monikeroksisuus osoittaa, ettei historia ole lineaarinen jatkumo, vaan avoin ja monitahoinen prosessi. Bloch kuvaa historiallisten aikojen yhteiseloja ”epäsamanaikaisuudeksi” (*Ungleichzeitigkeit*) (Bloch 1985, 105). Käsite on hyödyllinen kuvaamaan ajanjaksoja, jolloin eri historialliset ajat elävät merkittävällä tavalla rinnakkain. Esimerkiksi Fredric Jameson on soveltanut käsitettä entisten Neuvostomaiden taiteen analyysiin ja esittänyt, että uudelleen löydetty modernismi näyttäytyi siellä 1990-luvun alussa postmodernismin

rinnalla jännittävänä ja tuoreena paradigmana (Jameson 1996, 79).

Eriaikaisuuden samanaikaisuus ei tarkoita, että osa yhteiskuntaa olisi edistyksen kärjessä ja toiset laahaisivat jäljessä. Blochin mukaan edistys ei ole yksisuuntainen jana, vaan monitahoinen ja -ajallinen kokonaisuus, jota vievät eteenpäin yhtä lailla ei-eurooppalaiset kulttuurit (Bloch 1970, 146). Hän kuvaa edistystä polyrytmiseksi, erotuksena uskoon edistyksen tasaisesta marssista (Bloch 1985, 69). Myöskään Jameson ei tarkoita, että entiset Neuvostomaat olisivat olleet jäljessä taiteen kehityksestä. Se, että kiinnostavia asioita voidaan ilmaista sekä modernistisin ja postmodernistisin tekniikoin, on oikeastaan merkki siitä, ettei mitään ennalta määrättyä kehityskulkua paradigmasta toiseen ole. Bloch haluaa eriaikaisuuden samanaikaisuudella ilmaista pikemminkin kokemusta, jossa ihmisillä ei ole enää jaettua historiallista aikaa. Anson Rabinbachin sanoin, ”tietoisuus ei enää seuraa olemisesta”: pelkkä kansalaisuus ei tarkoita määrättyä historiallista tietoisuutta (Rabinbach 1977, 6).

Ensimmäisen maailmansodan jälkeisessä Saksassa kokemus ajan suunnasta ja luonteesta oli monimuotoinen sekä luokkien välillä että niiden sisällä. Bloch tarjoaa esimerkkejä ryhmistä ja luokista, jotka elivät eri aikaa samaan aikaan: työväen ja porvariston nuoriso etsi nuoruuttansa hetkellisyyden kokemuksesta, talonpoika puolusti mennyttä asemaansa yhteiskunnassa omistaen yhä pitkälti tuotantovälineensä. Talonpojat elivät maanviljelyksen takia vuoden luonnollisten rytmien mukaan, mikä oli ”ristiriidassa” urbanisaation kanssa, sen ei-luonnollisen tuotannon kanssa, jossa siirrettävät resurssit ja työvoima on irrotettu luonnollisesta rytmistä. (Bloch 1985, 105–106.)

Tämä ristiriita menneiden ja uusien elämänmuotojen välillä ei välttämättä ratkea ajan myötä. Kapitalismi ei täysin imaise itseensä eri elämänmuotoja, vaan on prosessina epätasainen. Siitä huolimatta, että radio on yltänyt lähes jokaiseen kylään, Bloch kirjoittaa, kyläläisten kuullessa radiosta puhetta Egyptistä, maa on heille ensisijaisesti yhä Vanhan testamentin ja Mooseksen, ei Suezin kanavan maa (Bloch 1985,

108). Kaupunkien köyhtynyt keskiluokka haluaa palata sotaan edeltäneeseen aikaan. Traagisesti sen ”muistot tekevät siitä täysin vieraan nykyajalle” (mt.). Köyhtyneen keskiluokan tarpeista ja toiveista on tullut nostalgiaa, joka ei sovi hetkeen, jossa se elää.

Eriaikaisuuden samanaikaisuudesta seuraa, että vanhat, kauan sitten ohitetut ja historiaan jääneet tavat ja instituutiot ilmestyivät uudelleen ja saivat kaupungissa uuden asun:

Täällä on Pohjoismaisen Veren kapakka, tuolla Hitler-herttuan linna, tuolla Saksan valtakunnan kirkko, maanläheinen kirkko, jossa kaupunkilaiseten tuntevat itsensä Saksan maaperän hedelmäksi ja palvovat multaa pyhänä (Bloch 1985, 109).

Keskenään ristiriitaiset historialliset ajat tulivat taianomaisesti yhteen: Hitler on kuin linnan herra, ja Saksan valtio on kuin kirkko. Kuten myöhemmin osoitan, ja kuten lainauksessakin tulee ilmi, nämä moniajalliset rakennelmat palauttavat yhteyden luontoon, pyhään maaperään. Menettyä maata haikailtiin toki eri tavoin. Osa talonpojista katsoi menneisyyteen etsien todellista menetettyä yhteyttä luontoon. Osa urbaania keskiluokkaa taas haaveili völkistisestä, eli etnonationalistisesta ja kansan luontaista yhtenäisyyttä korostavasta yhteisöstä. Jälkimmäisille metsään juurtunut perintö oli enemmän myytti kuin elettyä todellisuutta. (Bloch 1985, 158.)

Elääkö kukaan nykyhetkessä? Berliinin kaltaisessa kaupungissa asiat saattavat olla ”up to date”, Bloch lainaa englanninkielistä ilmaisua (Bloch 1985, 213). Nykyaikaisuus ei kuitenkaan tarkoita objektiivisuutta. Berliiniläisten näköalaa rajoittavat valikoidut kiinnostuksenkohteet. Blochin kuvittelema yrittäjä voi nähdä nykyhetkessä taloudellisesti hyödynnettäviä mahdollisuuksia, mutta hän on sokea yhteiskunnallisen ja luonnollisen prosessin kokonaisuudelle, joka nuo mahdollisuudet saa aikaan. Yrittäjän mieli on ”kahlittu [...] tavaroiden liikkeeseen” (mt.). Urbaani työntekijäkään ei näe sosiaalista todellisuutta kokonaisuutena. Hän kokee kyllä ristiriidan itsensä ja pääoman välillä, mutta ei osaa yhdistää asemaansa historian kamppailuihin

tasa-arvosta. Ne voivat vaikuttaa hänelle porvarilliselta, uskonnolliselta tai irrationaliselta (mt.). Urbaani proletariaatti elää eniten mainituista ihmisryhmistä nykyhetkessä, mutta kyse on ahdistavasta nykyhetkestä, josta puuttuu historiallinen perspektiivi.

Weimarin tasavallassa suurin osa ihmisistä ei elänyt nykyajassa, ja heillä, jotka elivät, oli hyvin rajoitettu kokemus siitä. He olivat sokeita joko tuotannon kokonaisuuden tai nykyhetken johtaneen historian suhteen. Kun ajallinen tietoisuus ei ollut enää tarkoin kytköksissä sosiaaliseen asemaan, poliittiset ideat ja symbolit saattoi ottaa helpommin haltuun. Diskursusteorian termein merkitsijöistä tulee tällöin kelluvia (Laclau 2005, 133). Kansallissosialismin nousussa kulttuuristen tekijöiden merkitys oli mittava, sillä tilanteessa, jossa jaettava historiallista aikaa ei ole, kulttuuristen instituutioiden, symboleiden ja kuvallisuuden (kts. Bottici 2014) merkitys kasvaa. Niiden avulla voidaan luoda uutta yhtenäisyyttä, kuroa umpeen eri ajassa eläviä jaetun symbolin alle.

Syntyy tilanne, jossa tapahtuu paljon kulttuurista lainaamista. Kansallissosialismin pohjoinen rotu ja mytologia on tietysti lainattu Pohjoismaista. Bloch huomauttaa, että tarinaa yhdestä Saksasta on ylipäänsä vaikea rakentaa, sillä se on historiallisesti poikkeuksellisen etnisesti monimuotoinen maa (Bloch 1985, 50). Vieraiden kulttuurien lisäksi kansallissosialismi lainaa poliittisia merkitsijöitä vihollisiltaan: sosialisteilta punaisen värin, katupoliitiikan ja jopa vappupäivän (mt. 71). Juutalaisilta he ottavat luvattun maan, tulevan Messiaan ja jossain määrin valitun kansan ajatuksen. Vaikka kansa ja rotu ymmärretään juutalaisessa traditiossa hyvin toisella tavalla, ironisesti juuri juutalainen yhteisö on Blochin mukaan lähimpänä natsismin kuvitelmaa yhtenäisestä historiallisesta rodusta. (Mt. 50.)

Kyseisiä symboleita ja käsitteitä ei luovutettu natseille helposti. Kamppailua käytiin katujen omistuksesta ja vallankumouksellisten symboleiden omistajuudesta. Oli kuitenkin yksi selkeä poikkeus: utopiaan viittaavat käsitteet. Antifasistiset toimijat ja kommunistipuolueet olivat enimmäkseen utooppista ajattelua vastaan,

kun taas Hitlerin liikkeelle utooppisista ideoista tuli merkittävä politiikan tekemisen tapa.

Poliittisten utopioiden ongelma on, että niiden ja todellisuuden välinen kuilu on kaikkien nähtävissä. Bloch kirjoittaa, että hyväuskoinenkin kansalainen natsi-Saksassa näkee kontrastin oman kurjuutensa ja hallinnon utooppisen puheen välillä (Bloch 1985, 80). Utopian politiikka on kuitenkin ensisijaisesti *lupaus* paremmasta. Natsi-ideologit ja sanomalehtien päätoimittajat levittivät sanomaa, että tarvitaan tuhat tai satatuhattakin vuotta ”kansallissosialismin täydelliseen voittoon” (mt.). Tätä retoriikkaa voi verrata filosofien Michael Hardtin ja Antonio Negrin huomioon siitä, miten imperiumit esittävät itsensä maailmanrauhanprojekteina, mutta kyse on rauhasta, joka ei ikinä saavu (Hardt & Negri 2000, 14).

Natsit eivät olleet erityisen taitavia levittämään utooppista viestiä. Bloch arvioi, että esimerkiksi kirkko on paljon parempi viestijä, toistaen yksinkertaista viestiä hyvin monipuolisesti ja hallitusti. Siihen verrattuna kansallissosialismi toistaa sanomaansa yksitoikkoisesti ja oikeastaan sanomansa tehokkuutta hitaasti heikentäen, ”sen fraasintekijöiden stereotypian ja koulutuksen puutteen mukaisesti”. (Bloch 1985, 80.)

Kansallissosialismi oli silti menestynyt liike, erityisesti nuorten parissa, koska utooppisten ideoiden markkinoilla oli kauppiaiden puute. Ortodoksimarxismi oli hylännyt myytit ja tehnyt itsensä alttiiksi syytöksille mekanistisesta maailmankuvasta (Bloch 1985, 69). Tämä tarkoittaa luonnon ja yhteiskunnan käsittelemistä koneistoina, jotka toimivat saman logiikan mukaisesti. Esimerkkinä orgaanisen ja mekanistisen politiikan eroista Bloch käsittelee Saksan vuoden 1930 valtiopäivävaaleja.

Syyskuussa 1930 kirjoitetussa esseessään ”Amusement CO., Grauen, Drittes Reich” Bloch (1985, 61–69) käsittelee vaalien tulosta. Äänestystulos oli huolestuttava: NSDAP oli toiseksi suurin puolue ja lisäsi paikkoja 12:sta 107:ään. Huimasta noususta huolimatta Ernst Thälmann, saksalaisen kommunistisen puolueen (KPD) johtaja, hylkäsi sosiaalidemokraattien tarjouksen hallituksen muodostamisesta. Thälmann

halusi tehdä pesäeroa sosiaalidemokratiaan, jota puolue virallisesti piti fasismin yhtenä muotona, koska se esti työväen vallankumouksen tapahtumisen. Thälmann uskoi myös, että vallan antaminen heikentäisi natsveja. Argumentti on tuttu meidän päiviltämme: kun äärioikeisto joutuu tekemään myönnytyksiä hallituskumppaneille ja muille tahoille, sen kannatus laskee, ja uho radikalismista paljastuu vain puheeksi.

Saksan kommunistisen puolueen sekä sosiaalidemokraattien mielissä natsipuolue joutuisi tarkemmin sanottuna taipumaan saksalaiselle pääomalle. Bloch kirjoittaa kommunistien uskovan, että NSDAP:n jäsenistä tulee lopulta jopa heidän kannattajiaan: ”Tänne rakennetaan hätätilassa jo asemia, jotka ottavat vastaan Hitlerin rapistuneet pataljoonat jokin päivä. Siis toivotaan, että SA:n proletariaatti ja osa muista köyhtyneistä liittyy kommunisteihin” (Bloch 1985, 67). Lopuista tulisi konservatiivisen Saksalaiskansallisen kansanpuolueen (DNVP) jäseniä.

Bloch ei uskonut tähän teoriaan. Syyt liittyivät natsien poliittiseen ideologiaan, jota hän kuvaa kahdella tavalla: se on sekä antikapitalistinen että antimekanistinen. Jos natsi-ideologia ja retoriikka olisi pelkästään antikapitalista, ajatus liikkeen todennäköisestä surkastumisesta olisi todennäköisempi. Kansallissosialismin haluttomuus ja kyvyttömyys haastaa pääoman intressejä paljastuisi. Natsi-ideologia on kuitenkin myös antimekanistista, tarkoittaen, että se vastustaa ajatusta yhteiskunnasta koneistona ja kaiken järjeistämistä ja epäinhimillistämistä. Natsismi yhdistää mekanistisen ajattelun kapitalismiin, mutta myös kommunismiin. (Bloch 1985, 67.) Antimekanistisuus on antikapitalismiakin tehokkaampi retorinen keino, jonka avulla voi kiinnittää huomiota pois käytännön yhteistyöstä pääoman kanssa. Antimekanistisuus tarkoittaa natsseille orgaanisen kansakunnan utopiaa sekä Hitlerin romantisoitua vapauden ideaalia. Bloch varoitti vapauden ideaalin vetovoimasta, erityisesti suhteessa nuoriin, jo vuoden 1924 lehtikirjoituksessaan (Bloch 1924).

Analyysissään Bloch poikkesi ei vain Thälmannin, vaan useimpien eurooppalaisten kommunististen puolueiden näkemyksistä

fasismista. Kommunistisen internationaalinen linja oli, että fasismi edusti pääasiassa pääoman diktatuuria (Rabinbach 1977, 20). Koska kommunistipuolueet eivät ottaneet huomioon fasismin antimekanistisuutta, ne eivät myöskään tarjonneet vaihtoehtoista mekanistisuuden vastaista politiikkaa. Poikkeus nähtiin Blochin mukaan Neuvostoliitossa, jossa talonpojille tarjottiin sadonkorjuujuhlia, eikä kollektiivi ollut vain tuotantoyksikkö, vaan uusi kirkko (Bloch 1985, 68). Kun tieto Neuvostoliiton todellisuudesta lisäytyi Stalinin kuoleman jälkeen 1953, tämä rikkoi Blochin mielikuvaa Neuvostoliitosta kulttuurisesti avoimena ja elävänä maana. Bloch piti myöhäisajattelussaan kiinni siitä, että todellisen marxismin tulisi olla antimekanistista, mikä osaltaan vaikutti siihen, että hänestä tuli suosittu hahmo 1960-luvun antiautoritäärisessä opiskelijaliikkeessä (Ernst & Klinger 1997).

Onko antimekanistisuuden vaarana kuitenkin järjestä luopuminen ja luisu samaan irrationaaliseen myyttipolitiikkaan mitä natsismi edusti? Natsien sodannälkäinen ja eroottisävytteinen irrationalismi oli todellakin vaarallista. Bloch kirjoittaa, ettei sen ohjelmaa ollut tarkoitus ymmärtää vaan rakastaa (Bloch 1985, 65). ”Irrationalismia” ei kuitenkaan välttämättä pidä ajatella vastareaktionä järeille sinänsä, vaan pääoman ”ratiolle” tai logiikalle. Irrationaalisen voi ajatella viittaavan tuotannon ja vaihdon vanhoihin, inhimillisempiin muotoihin, ja niihin liittyneeseen kulttuuriin, pienviljelijöihin ja käsityöläiskiltoihin, jotka eivät ole täysin kadonneet. Kuten edellä todettua, kapitalismi ei poistanut logiikkaansa sopimatonta ainesta, vaan osin jopa vahvisti sitä. Tämän takia kommunistit eivät voi poistaa työläisten viehtymystä ”irrationaaliseen” pelkästään tuomitsemalla sen takaperoiseksi (mt. 69).

Irrationaalinen ”materiaali” on myös osoitus siitä, että nykyhetkessä ja historiassa ei ole yhtä yhtenäistä kehityskulkua. Ortodoksimarxismien mekanistinen pohjavire liittyi sen ajatukseen toisiaan seuraavista kehitysvaiheista. Blochin kritisoimassa yksiuraisessa kehityskertomuksessa ”kapitalismi on sen viimeisenä vaiheena purkanut kaikki edelliset vaiheet” (Bloch 1985,

69). Kontrastina tähän todellinen historia on ”polyrytmisen ja monitilainen asia, jonka kaikkia vinkkeleitä ei ole otettu haltuun, ei vielä ollenkaan täysin paljastettu tai ylitetty” (mt.).

Ranskalainen historioitsija François Hartog on esittänyt, että uudet ajatukset historian luonteesta syntyvät ”ajallisuuden kriisissä”, joka pakottaa tarkastelemaan uudelleen menneisyyden, nykyhetken ja tulevaisuuden suhdetta (Hartog 2015, 17). Karkeasti voi sanoa, että nykyhetki ja sen tapahtumat olivat selitettävissä menneisyyden avulla aina Ranskan vallankumoukseen asti, minkä jälkeen tulevaisuudesta ja siihen liittyvistä odotuksista tuli nykyhetkeä määrääviä (mt. 104). Ortodoksimarxismissa nykyhetki on erityisen alisteinen tulevaisuudelle, jonka vääjäämättömyys määrittää sitä, menneisyyden jäädessä sivuhuomioksi.

Tähän verrattuna Bloch näkee historiallisen ajan ei-lineaarisenä. Mikään välttämätön kehitys ei ohjaa historiaa. Tämän vuoksi nykyhetki on kerroksellinen ja monimutkainen. Filosofin Humberto Beckin sanoin nykyhetkessä ”menneisyyden muotoutumat ovat aktiivisesti elossa ja tulevaisuuden esimuodot ovat intensiivisesti, vaikka epämääräisesti, työssä” (Beck 2019, 112). Tulevaisuus ei ole vielä päätetty, mutta myös menneisyys on keskeneräinen.

Miten polyrytmisen ja monitilallinen aika kääntyy poliittiseksi ohjelmaksi? Tähän Bloch ei tarjoa selkeää vastausta. Vuoden 1962 jälkikirjoituksessa ”Aikamme perintöön” (*Erbschaft dieser Zeit*), jossa moni natsismia käsittelevistä esseistä ilmestyi, Bloch kirjoittaa politiikasta montaasin ja sosialistisen realismin vastakkainasettelun avulla. Tilallinen ja ajallinen montaasi on Blochille realistisempi kuvaus todellisuudesta kuin sosialistinen realismi, joka Blochin mukaan ei ole sosialismia eikä realismia (Bloch 1985, 22). Montaasi kuvaa, miten eri ihmiset elävät eri ajallisissa todellisuuksissa. Seuraten Blochin implikaatiota politiikasta montaasina sosialistinen montaasi voisi tarkoittaa eri elämismaailmojen ja kulttuurien vierekkäin asettamista ilman pakotettua uutta identiteettiä. Montaasin politiikka on ”urbaanien” ja ”talonpoikien” samanaikainen rintaama pääomaa vastaan, ei ”urbaanin talonpojan”

luomista. Jäljempänä esitän, että tällaista poliittista montaaasia ohjaa myös rinnakkaiselo luonnon kanssa.

Bloch jäi aikanaan yksin marxilaisten kollegojensa joukossa kulttuurisessa analyysissään (Rabinbach 1977, 5). Lähimpänä on kenties Wilhelm Reich psykoanalyttisessa tutkimuksessaan natsismin symboleiden juurista kollektiivisessä alitajunnassa (kts. Negt 1975, 13). Bloch ei kuitenkaan jaa Reichin mallia kollektiivisesta alitajunnasta ja sen symboleista, vaan yhdistää esimerkiksi Carl Jungin psykoanalyttisen teorian fasismiin (Bloch 1959, 66).

Blochin analyysissa näkyy silti myös ”perinteisemmän” Marxin vaikutus. Ajatus epäsamanalaisuudesta ottaa vaikutteita Marxin ajatuksesta yhteiskuntien epätasaisesta kehityksestä (kts. Bloch 1985, 119). Samoin Blochille proletaarin vallankumouksen oleellinen osa on luokkatietoisuuden kasvattaminen siten, että työläinen tunnistaa asemansa hyödykkeenä tuotantoketjussa. Vallankumous tarkoittaa myös materiaalisesti mahdollisen tulevaisuuden käynnistämistä – proletaarin vallankumous ”aktivoi vain tulevaisuuden yhteiskunnan, josta nykyinen on rasakaana” (Bloch 1985, 120). Vallankumouksellinen toiminta, uuden yhteiskunnan synnyttämisen käynnistäminen, vaatii kuitenkin myös toivoa paremmasta.

Bloch katsoo, että ”positiivisen” luokkatietoisuuden rinnalla tulee kehittää utooppista tietoisuutta. Jälkimmäinen on edellistä fantasitisempi kuvitelma ”kokonaisesta ihmisestä, eivieraantuneesta työstä, maanpäällisestä paratiisista” (Bloch 1985, 121). Tämä haaveilu saa tulta alleen kapitalismin tuottamista kokemuksista ja vieraantuneisuudesta itsestä, työstä ja hyödykkeistä. Utooppinen tietoisuus kohoaa koetun ”tyhjyyden epävakaudesta”, joka saa kuvittelemaan vieraantuneisuuksien vastakohtia ja henkistä täyttymystä, ei vain tyhjyyden poistumista (mt. 120). Bloch puhuukin marxismin kylmästä ja lämpimästä virtauksesta: tieteellisen analyysin ja inhimillisen haaveilun yhdistämisestä (Bloch 1959, 236).

Blochille utopia edustaa täydellistymistä, mutta aina todellisten, olemassa olevien

mahdollisuuksien mukaisesti. Tämän takia hän erottaa tyhjään haaveiluun perustuvan *abstraktin* utopian *konkreettisesta* utopiasta (Bloch 1959, 166). Konkreettisen utopian mallin Bloch löytää Marxin historiallisen materialismin pohjalta kuvitellusta tuotantovoimien vapauttamisesta. Blochin koko tuotannossa 1910-luvulta 1970-luvulle utopia kiinnittyy konkreettisesti myös ihmisen ja luonnon välisen suhteen korjaamiseen. Hän viittaa usein teoksissaan hyväksyvästi Marxin varhaistuotannon visioon, jossa kommunismi tarkoittaa luonnon inhimillistämistä ja ihmisen luonnollistamista (Marx 1975, 296; Bloch 1959, 236; 1986, 95; 1971, 139, kts. Raulat 1982).

Utooppiset kuvitelmat eivät ole yksinkertaisia tai lapsenomaisia verrattuna marxismin vakavuuteen, vaan niillä on pitkä historia ja oma kehityksensä. Ne ovat tavallaan esimarxilaista teoriaa, joka on syntynyt ”hyvin aikaisin kapitalismia vastaan”. (Bloch 1985, 121.) Niihin kuuluvat esimerkiksi Rousseauin kuvittelema luonnon-tila sekä keskiajan ihannointi romantiikan ajalla. Bloch myöntää, että kuvitelmat itsessään eivät voi saada aikaan merkittävää muutosta maailmassa, mutta ne ovat ”sentimentaalisesti tai romanttisesti” ammentaneet samasta lähteestä, josta ”tieteellinen” kommunismi etsii vaihtoehtoja nykyisyydelle (mt.). Kuvitelmat kokonaisesta ja elävästä olemisesta muodostavat myös utooppisen kirjallisuuden, utooppisen musiikin ja utooppisen taiteen perinteen, jota Bloch käy läpi kolmiosaisessa kirjassaan *Das Prinzip Hoffnung* (”Toivon periaate”).

Tosin kuin Benjamin implikoi, Blochin analyysissa ei ole kyse siitä, että marxilaiseen teoriaan tulisi lisätä jotain ylimääräistä, myyttistä ja utooppista. Blochille kysymys on kahden tietoisuuden erottamattomuudesta. Positiivinen tietoisuus tuotantovoimien vapauttamisen potentiaalista on eläväinen vain utooppisen tietoisuuden rinnalla. Niitä ei voi erottaa toisistaan kenties jos siksi, että kapitalismin sisäistä ristiriitaa ei tiedosteta vain älyllisesti, vaan se koetaan myös ruumiillisesti. Bloch korostaa, miten tuo tietoisuus täytyy aina hankkia uudelleen, ja kuinka sen pohjalla on aina ruumiillinen, epämääräinen tunne

siitä, että jotain puuttuu. Bloch aloittaakin monet esseensä kuvauksella tuosta tunteesta, kuten kirjoittaessaan pienistä 1920-luvun pienistä saksalaisista kaupungeista: ”Kaikki on täällä hiljaista, hengittää vain lyhyesti” (Bloch 1985, 32).

Hitler ja ihmisen luonnollistaminen

Mikäli kansallissosialistit ymmärsivät kommunisteja paremmin antimekanistisen utopian tärkeyden, mikä oli tämän utopian sisältö? Nähdäkseni kyse ei ole yhdestä tarkoin määritellystä utopiasta, vaan joukosta ajatuksia, joita kuitenkin yhdistää yksi seikka: niissä ihmisen ja luonnon suhde on kuviteltu uusiksi. Juuri tälle kansallissosialismin vastaisten voimien täytyisi tarjota oma vaihtoehtonsa.

Kysymys luonnosta oli 1900-luvun alussa merkittävä teoreettisen kiinnostuksen kohde. Tähän vaikuttivat paitsi luonnosta etäännyminen, myös biologian kehittyminen sekä kaupungin ja maaseudun vahvistunut erillisuus. Blochille modernisaatio ja teollistuminen eivät tarkoittaneet luonnon yhä parempaa tuntemista ja hallintaa. ”Porvarillinen teknologia” kosketti vain luonnon kvantitatiivista puolta ja sitäkin taloudellisen opportunistin kautta. Voi ajatella, että hallitsemme energianlähteitä, kuten höyryä ja sähköä. Blochin mukaan ne kuitenkin ilmenevät ainoastaan mitattuina ”fysikaalis-teknisinä yksikköinä” ja tuotantokustannuksina (Bloch 1959, 779). Olemme yhä sokeampia teknologian riippuvuudelle luonnollisista prosesseista. Bloch lainaa ranskalaista matemaatikkoa Henri Poincaréa, joka ihmetteli, kuinka vähän ihmisen täytyy tietää luonnosta kesyttääkseen sen (mt.).

Blochin analyysia historiallisesta luontosuhteen muutoksesta voi verrata Theodor Adornoon ja Max Horkheimeriin, jotka katsovat ihmisjärjen kylväneen tuhoa läpi historian, aina mammuttien metsästyksestä nykyiseen tehotuotantoon saakka (Adorno & Horkheimer 2002, 204). Kontrastina tälle Bloch huomauttaa, että esimerkiksi innovaatioita on ollut aina, mutta pääoman myötä tapahtuu iso murros siinä, mikä synnyttää keksintöjä ja mihin niitä käytetään. Wattia edeltäneet versiot

höyrykoneesta, kuten ranskalaisen Denis Papinin (1647–1713) höyrykeitin, eivät mullistaneet tuotantoa (Bloch 1959, 779). Vasta pääoman laajentumisen myötä luonto alettiin nähdä vaihtoarvon lähteenä ja höyrykone ”pääsi” mullistamaan maailman. Blochin eroavaisuuteen Adornon ja Horkheimerin *Valistuksen dialektiikasta* on kiinnittänyt huomiota myös ekologi ja historioitsija Andreas Malm (2018).

Koska pääoma ei ole johtanut luonnon paremman tuntemiseen, vaan pikemminkin sen vastakohtaan, on valistuksen ja kapitalismin prosessit erotettava toisistaan:

Porvarillinen ajattelu kokonaisuudessaan on etäännyttänyt itsensä materiaaleista, joita se käsittelee. Se perustuu talouteen, joka, kuten Brecht sanoo, ei ole ollenkaan kiinnostunut riisistä [*Reis*], pelkästään sen hinnasta [*Preis*] (Bloch 1959, 779).

Kapitalistisen teknologian suhde luontoon on erityinen. Bloch on luontonäkemyksissään lähellä filosofi Pierre Charbonnieria ja tämän viime vuosina keskustelua herättänyttä kirjaa poliittisten ideoiden ympäristöhistoriasta. Charbonnier kirjoittaa, että ajatus luonnon hallitsemisesta itsenäisen tieteen avulla ja totaalisisä mielessä on harhaanjohtava. Maaperän, organismien ja maan resurssien käyttäminen on aina tietynlaista ja sitä muovaa tieteellisen rationaliteetin lisäksi yhtä paljon poliittinen ja oikeustieteellinen ajattelu. (Charbonnier 2021, 35.)

Bloch kirjoitti siis esseitään natsismista aikana, jolloin luonnon ja ihmisen välinen metabolismi kävi yhä hämärämmäksi yhä useammalle. Samaan aikaan keskustelua herättivät kysymykset luonnon olemuksesta, sen hallitsemisesta ja suojelemisesta. Antaakseni kontekstia Blochin luonnonfilosofialle, käyn seuraavaksi läpi joitakin tärkeitä teoreettisia avauksia, joita saksalaisessa kontekstissa tehtiin luonnon käsitteeseen ja luontosuhteeseen.

Ensinnäkin vuosisadan alussa kyseenalaistettiin luontokäsityksemme poliittinen neutraalius. Tästä esimerkkinä toimii Goldbergin piiri, joka oli historioitsija Oskar Goldbergin (1885–1952) ympärille rakentunut joukko tutkijoita,

filosofeja, runoilijoita ja vallankumouksellisia. Heille luontoon liittyvät myytit näyttäytyivät eräänlaisena teknologiana kansakunnan rakentamiseen. Luontomyytit olivat teknologiaa, jolla todellista, metabolista suhdetta luontoon määriteltiin uudelleen. Goldbergin piirin tapaamisiin Berliinissä osallistuivat muiden muassa Bertolt Brecht, Walter Benjamin, Alfred Döblin ja Karl Korsch (Björk 2019).³

George Simmel ja Max Scheler alkoivat puolestaan ajatella talouden ja luontoa koskevien käsitteiden yhteyksiä. Bloch omaksui molemmilta ajatuksia siitä, kuinka moderni yhteiskunta ja markkinat heijastuvat ideoissamme kosmoksesta ja ”käsityksistämme havainnosta, ajasta ja tilallisuudesta, kausaliteetista ja suhteista” (Ely 1988). Bloch katsoi luontoa ja luonnollisuutta koskevien ajatusten heijastavan tärkeiltä osin markkinoita ja porvarillista ideologiaa, mutta korosti samalla, ettei luonto redusoidu niihin. Lisäksi, vaikka esimerkiksi mekanistinen luonnontiede heijasteli porvarillisen yhteiskunnan ajatusta hyödykkeiden mekaanisesta kierrosta (mt.), se ei tarkoittanut teorian valheellisuutta. Blochin ymmärrys luonnosta on hyvin laaja, ja mekanistinen luonnontiede kuvaa todenmukaisesti *osaa* siitä.

Vuosisadan alussa nousi myös esiin kysymys ihmisten biologisesta luokittelusta ja parantelemisesta. Ennen vuotta 1914 ajatus rodullisesta hygieniasta ja eugeniikasta ehdittiin Saksassa jo kertaalleen hylätä, mutta aihe nousi uudestaan keskusteluun Weimarin tasavallassa. Kaikki tällaisten pohdintojen elvyttämiseen osallistuneet eivät olleet fasisteja. Wilhelm Schallmayer, joka vaikutti Ernst Haeckelin ja Alfred Ploetzin rinnalla siihen, että eugeniikka hyväksyttiin akatemiasa ja instituutioissa tasavallan aikana, oli sosialisti ja piti eugeniikkaa pätevänä alana, mutta arjalaista ideologiaa pseudotieteenä. Myös sosialistisille lamarckilaisille työväen vapauttaminen tapahtuisi sosialistisen biologisen teknologian avulla. (Björk 2019, 331–332.)

Kuten Schallmayer, Bloch ajatteli, ettei ihmislaji ollut vielä valmis. Hänen usein käyttämässään metaforassa ihminen ei kävele vielä pystyssä (kts. Bloch 1986). Ratkaisu ei silti ollut biologisen

ihmisen muokkaaminen ja jalostaminen, vaan ihmisyyhteisön vapauttaminen ja ihmisen ja luonnon yhteistyö. Tasa-arvoinen sekä tietoisesti ja kollektiivisesti ohjattu yhteiskunta mahdollistaisi sekä ihmisen luonnollistamisen että luonnon inhimillistämisen.

Vuosisadan alussa myös darvinismista käytiin vilkasta keskustelua. Charles Darwinin evoluutioteorian vastaanottoa Saksassa värityivät biologi-filosofi Ernst Haeckelin kaltaiset ajattelijat, jotka yhdistivät darvinistiseen ajatteluun aiempia evoluutioteorioita. Haeckel ajatteli, että eliöt eivät pelkästään sopeudu ympäristöönsä, vaan myös kehittyvät kohti täydellisimpiä muotoja. Tämä ei täsmää Darwinin ajatteluun, jolle ei ollut mitenkään välttämätöntä, että evoluutio johtaa täydellistymiseen. Samaa ajatusta luonnon pyrkimyksestä täydellistymiseen näkyy myös Blochin varhaisissa teksteissä. Evoluutiossa ei voi olla kyse vain sopeutumisesta ympäristöön, Bloch ajattelee. Kahden ajattelijan välinen ero näkyi poliittisesti: Haeckelille luonnon taipumus täydellistymiseen tarkoitti, että aristokraattinen yhteiskunta oli luonnollinen ja sosialistinen epäluonnollinen yhteisö, kun taas Blochille ihmiset olivat jo kauan sitten ylittäneet biologisen perimänsä rajoitteet. (Moir 2020a, 24–25.)

Filosofian ja yhteiskuntatieteiden lisäksi 1900-luvun alun kiinnostus luontoon oli läsnä politiikassa. Kuinka luonnon ja ihmisen suhteen uudelleen ajattelemisen näkyi siinä tapauksessa natsi-ideologiassa siten kuin Bloch sen ymmärtää? Soveltaen hänen visiotaan samanaikaisesta luonnon inhimillistämisestä ja ihmisen luonnollistamisesta, kansallissosialismille jälkimmäinen on ensisijaista. ”Kolmas valtakunta” on aika ja paikka, jossa saksalainen rotu löytää itsensä *veressä ja metsässä*. Veri sekä metsä merkitsevät suoraa yhteyttä ihmisen ja luonnon välillä.

Kansallissosialismille veren tiede ja myytti liitti kansalaisen, kuinka köyhän tahansa, kansalliseen ruumiiseen. Samalla se ylläpiti sosiaalista hierarkiaa, sillä johtavat liikemiehet ja poliitikot edustivat hallitsevaa rotua. Se toi yhteen luonnon ja ihmisen pseudotieteellisellä, mutta myös mystisellä tavalla. Ideologiana se oli vain osittain darvinistinen, sillä verestä tuli siinä ”mystinen asia

[...] isänmaan uuden ideologian palveluksessa” (Bloch 1985, 97). Veren tiede-myytti oli yksi kolmannen valtakunnan ideologisista tukipilareista.

Metsä oli tärkeä samoista syistä: ihminen palaa luontoon, kun saksalaisesta myyttisestä metsästä tulee saksalaisen koti. Ludwig Klages, elämäntutkimuksen ja biosentrisen ajattelun keskeinen hahmo, oli tämän idean tärkein levittäjä. Blochin mukaan Klages artikuloi monia ajatuksia, joista tuli tärkeitä natseille. Klages kirjoitti vaikutusvaltaisen esseen ”Mensch und Erde” (”Ihminen ja maa”) Wandervögel-järjestön kokousta varten vuonna 1913. Wandervögel oli nuorisoliike, jossa sekoittuivat uusromantiikka, itämaiset filosofiat, luonnonmystiikka ja yhteisöllinen ajattelu (Staudenmaier 2011, 9). Suurin osa liikkeestä liitettiin myöhemmin natseihin. Ekologinen ajattelu oli melko suosittua natsieliitissä, ja huomattavasti laajempaa kuin vain Hitlerin väitety rakkaus eläimiin (kts. Biehle & Staudenmaier 2011).

Bloch kritisoi Klagesin ajatusta, että ihminen oli kokonainen olento kymmenentuhatta vuotta sitten, kun hän oli villi metsän asukki ja huumaantunut elämästä. Bloch väittää, ettei tällaista alkuperäistä luonnonihmistä ole koskaan ollut olemassa: ”Viimeinenkään villi ei ole mikään vanha Aatami, vaan merkitty, rikottu, kasvatettu, tatuoitu omalla tavallaan” (Bloch 1985, 335). Jo esihistorialliselle ihmiselle se, mitä on olla ihminen, oli *ongelma* (mt.). Jos näin ei olisi, ei olisi ihmiskunnan historiaa, Bloch väittää. Ihminen ei olisi tarvinnut kysyä uudelleen, miten meidän pitäisi elää. Bloch tekee siis eroa völkisteihin, joille menetetyt luonnollisen ihmisen löytäminen oli tärkeää. He kuvittelivat luontosuhteen palauttamisen yleensä rodullisen tai kulttuurillisen puhdistuksen kautta (Moir 2020a 28). Myös Bloch kirjoittaa vuonna 1918 ilmestyneessä teoksessaan *Geist der Utopie* tarpeesta palata luontoon maailmansodan kauheuksien jälkeen. Paluu näyttäytyy kuitenkin aina välttämättä matkana uuteen paikkaan (Bloch 2000, 233). Pelkkä paluu on mahdoton käytännön sekä ajattelun tasolla. Kuten Bloch kirjoittaa toisaalla: ”Jokainen suuri idea on voitu ajatella jo seitsemän kertaa aiemmin. Mutta kun se ajatellaan uudelleen, eri

aikoina ja paikoissa, se ei ikinä ole sama.” (Bloch 1952, 8).

Asettaessaan paluun luontoon mahdolliseksi Bloch eroaa myös Friedrich von Schellingistä, jonka idealistisesta luonnonfilosofiasta hän muuten ammensi paljon. Kuten Bloch-tutkija Cat Moir kirjoittaa, Schellingin ajatus alkuperäisestä metafysisestä kodista (*Heimat*) oli Blochille vain myytti (Moir 2020b, 60). *Heimat* oli kuin lapsuus, jota kaipaamme mutta jota ei ole olemassa muutoin kuin kuviteltuna. Samalla kun Bloch vastustaa luonnon pelkistämistä mekaniisuuteen, hän ei ajattele, että luonto tai materia olisi koskaan ollut yhtenäinen. Luontoa, kuten ihmistä, ajaa eteenpäin sisäinen puute, pyrkimys eheytymiseen (mt.).

Isoin ongelma yksipuoleisessa ihmisen luonnollistamisen ajatuksessa on, että siinä luonto itsessään häviää. Tämä näkyy Klagesin tapauksessa hyvin. Bloch tulkitsee, etteivät Klagesin mielestä käsitteet tai ideat pääse lähellekään totuutta maailmasta, jota vain kuvat voivat kuvata. ”Autuaaseen ekstaasiin” vaipumalla ihminen kytkee itsensä elämänvoimaan ja -haluun, jolloin hän näkee sisäisiä, hetkellisiä ja ainutkertaisia kuvia ihmisen ja luonnon esihistoriallisesta liitosta. Mutta tässä ekstaasissa ihmisen luonnollistaminen kääntyy pääläelleen. Elämän hetkenomainen kuvittelu on vain staattisia kuvia: luonnon elinvoimainen avoimesti kehittyvä prosessi häviää. Luonnosta tulee elävän sijaan faktuaalinen. (Bloch 1985, 339.) Kuva on otos menneisyydestä, eikä liiku kuten oikeat luonnonoliot. Ihmisen yksipuoleisessa luonnollistamisessa menetämme itse luonnon.

Klages sanallistaa filosofisesti ajatuksen luonnollistetusta ihmisestä. Ihminen ei ole jotain, joka tulee ylittää, kuten Friedrich Nietzsche (1844-1900), vaan olio, joka tulee päästä irti: esihistorialliseen ei-vieraantuneeseen olemukseensa, kauas modernista elämästä (Bloch 1985, 337). Kuviteltu ihmisen luonnollistaminen on tärkeä osa natsi-ideologiaa. Se on tulevaisuuden ideaaliyhteiskunta, joka perustuu paluuseen alkuperäiseen luontosuhteeseen. Oikean luonnon kanssa sillä on vähän tekemistä. Ideologiana se on tämän takia väistämättömän ristiriitainen.

Kansallissosialismi luonnollistaa yhteiskuntajärjestyksen. Tällöin yksi luonnon piirre kuvataan sen perustavaksi laiksi (kts. Moore & Roberts 2022). Blochilaisesta näkökulmasta tämä on virhe, sillä luonnosta löytyy monia keskenään vastakkaisia piirteitä. Luonnosta löytyy niukkuutta ja rappeutumista, mutta myös kekseliäisyyttä ja taipumusta tasapainoon. Luontoon voi vedota, jos kannattaa yksilön arvoa yhteiskunnan ylitse, koska lajin muuttuminen lähtee yksilöissä tapahuvista mutaatioista. Luontoon voi vedota myös päinvastaisessa tapauksessa, asettaen yhteiskunnan yksilöä tärkeämmäksi. Ranskalaisfilosofi Ernest Renan (1823–1892), jota Benito Mussolini lainaa hyväksyvästi *Fasismän doktriinissa*, ajatteli että ajatus yhteiskunnasta, joka on olemassa vain yksilöiden tarpeiden täyttämiseksi, on ristiriidassa luonnon kanssa, joka on valmis uhraamaan yksilön lajin säilymiseksi (kts. Mussolini 2015).

Kun luonto redusoidaan yhteen sen piirteeseen, siitä tulee täydellisyyden malli, mutta myös mahdoton olio. Luonto ei todellisuudessa täytä sille annettua mallia. Syntyy tarve korjata luonto luonnollisemmaksi. Fasistisessa ekologiassa luonto on ihmiskunnan opettaja, mutta samanaikaisesti jotain, joka vaatii muutosta. Kaikkein luonnollisimmin asia, kuten ihmisryhmien ulkonaisten piirteiden vaihtelevuus, muodostuu valtavaksi ongelmaksi. (Moore & Roberts 2022.) Tulkintani mukaan blochilaisesta näkökulmasta kansallissosialismin tarve luonnon muokkaamiseen seuraa siis vasta yrityksestä luonnollistaa inhimillinen maailma. Tämä on vastakkainen ajatus Adornolle ja Horkheimerille, joille kansallissosialismi oli äärimmäinen muoto modernin teollisen yhteiskunnan täydellisestä hallinnoinnista ja luonnon alistamisesta.

Blochän sotienväliset esseet natsismista tuovat esiin myös, kuinka ortodoksimarxismi epäonnistuu kestävän suhteen rakentamisessa luonnon ja ihmisen välille. Abstraktisti ilmaistuna sekä kansallissosialismin että ortodoksimarxismin ideologiat edustavat todellisissa muodoissaan ja ohjelmineen epäonnistunutta dialektiikkaa. Joko luonto alistetaan ihmiselle tavalla, joka ei muuta ihmistä itseään,

kuten ortodoksimarxismissa, tai ihminen luonnollistetaan ottamatta huomioon luonnon muuttuvaa, prosessuaalista luonnetta, kuten kansallissosialismissa.

Monille kommunisteille luonto oli vain yhteiskunnan reifioitunut käsite. Heille historia näyttäytyi luonnon/yhteiskunnan asteittaisena hallintaan ottamisena, kehityksenä, jolla on päätepisteensä. Tällaisella mekaanisella materialismilla oli arvonsa valistuksen aikana, kirjoittaa Bloch, mutta ”mekaanisesti sulkeutuneena materialismina” se rakentaa oman myyttinsä (Bloch 1985, 295). Mekaaninen luonnonfilosofia väittää kuvaavansa välttämätöntä aineellista ja historiallista kehitystä, mutta todellisuudessa se on vain uusi versio kohtalosta, heijastaen esimödnia maailmankuvaa (mt.).

Moir arvioi, että Bloch tulee ajattelussaan lähelle aikalaisensa, kirjailija Ernst Jüngerin kaltaisia ”taantumuksellisia modernisteja”, joille unelma kadotetusta menneisyydestä yhdistyi teknologiseen romantiikkaan. Jünger ajatteli, että teknologia saa alkunsa samasta luonnonvoimasta kuin organismit, ja visioi biosfääriin ja teknosfääriin muovautumisen yhteen. Erotuksena Jüngeriin Blochin käsityksissä eletyn maailman ja teknologian yhdistyminen ei välttämättä johda lisääntyneeseen hierarkiaan. (Moir 2020a.)

Moirin näkemys on osuva, ja myöhemmässä teoksessaan *Das Prinzip Hoffnung* Bloch kirjoittaakin teknologian ja luonnon ”alliansista”. Siinä, missä ”porvarillinen teknologia” on suhteessa luonnonvoimiin täysin vieraantuneesti ja vain hyödykesuhteen välityksellä (Bloch 1959, 779), todellinen suhde luontoon olisi *konkreettinen*.

Konkreettinen luontosuhde on mahdollista rakentaa vasta, kun ihmisten väliset suhteet on korjattu. Bloch lainaa ranskalaisfilosofi Roger Garaudyä, jonka mukaan ei-inhimillinen maailma voi vaikuttaa ei-yhteensopivalta tai jopa vihamieliseltä sivilisaatiolle, mutta vaikutelma syntyy sen takia, että sivilisaatio itsessään on ristiriitojen lamauttava (Bloch 1959, 731). Vain sosiaalisissa suhteissa ihmisen luonnollinen (biologinen) sekä inhimillinen olemus

kohtaavat. Yhteiskunta ei siis ole Blochille negatiivinen käsite. Yhteiskunta ei ole olemassa ihmisen luonnollisen olemuksen kitkemiseksi, pidettiin ihmistä sitten luonnostaan väkivaltaisena tai solidaarisena. Yhteiskunta ei ole myöskään olemassa luonnon pitämiseksi erossa sivilisaatiosta. Yhteiskunta on Blochin esseissä positiivinen käsite, joka tarkoittaa ihmisen biologisen ja sosiaalisesti rakentuneen olemuksen yhdistymistä, sekä ihmisen ja luonnon liittoa. Tuotantovälineiden kollektiivinen hallinta on tämän takia elämän ja kuoleman kysymys, ei vain ihmiskunnan vaan myös luonnon.

Omana aikanamme kysymys oikeudenmukaisesta ja *hallitusta* yhteiskunnasta on keskeinen ei vain moraalista syistä, vaan myös käsillä olevien ongelmien kiireellisyyden vuoksi. Vaikka Bloch ei kyennyt näkemään ympäristökatastrofin nykyistä laajuutta, hänelle porvarillisen teknologian ongelmat olivat selviä. Blochin mukaan porvarillinen teknologia luo uusia ”juuria”, siis riippuvuussuhteita, ei-inhimilliseen luontoon, esimerkiksi säteilyteknologian ja atomienergian välityksellä. Niissä piilevien riskien takia hän kyseenalaistaa ”keskusjohtoisen” suhteen luontoon (Bloch 1959, 783). Prometheus ei varastanut ihmisille jumalilta vain tulen, kirjoittaa Bloch, vaan myös Hefaiستoksen ja Athenen viisauden sen käyttöön (Bloch 1959, 784).

Lopuksi

Alberto Toscano on soveltanut Blochin ajattelua nykyajan ”myöhäisfasismin” (*late fascism*) ymmärtämiseen (Toscano 2023). Kuinka Blochin analyysi fasismista kaappaamasta kulttuurista soveltuu nykyajan äärioikeiston tarkasteluun? Toscano huomaa, että Donald Trump tai globaalit kansallismieliset liikkeet eivät tällä kertaa vetoa arkaaseen menneisyyteen, vaan haikailevat huomattavasti lähempää historiaa. Niitä ajaa nostalgia ison pääoman ja ison työvoiman kunnianpäiviin, kaipuu fordismiin ja sodanjälkeiseen vaurauteen. Nostalgian hahmo ei ole uudelleen myyttisestä maaperästä muovattu kansalainen, vaan ”isänmaallinen teollisuustyöntekijä”, jolla on tietysti rodulliset ja sukupuolitetut piirteensä.

Toscano huomauttaa kehityksen ironian: kansallismielisten, pääoman, ja työväenliikkeen kompromissiin perustuva ”työläis-kansalainen”, joka maailmansotien jälkeen korvasi utopistisen politiikan, on nyt utopian subjekti. Tällä kertaa kyse on utopiasta ilman fanatismia ja uskonnollista latausta. (Toscano 2023.)

Toscanon mielestä Blochin analyysitapa on silti ajankohtainen, sillä yksinkertaisimmillaan se tarkoittaa teoriaa, joka paljastaa fasismista valheellisen perustan, mutta samalla ottaa tosissaan sen utopistisen toivon, jonka fasismi kaappaa omaan käyttöönsä (Toscano 2023). Utopia, johon myöhäisfasismi vetoaa nykypäivänä, on ehkä kovin vaatimaton verrattuna sotienväliseen aikaan, mutta sillä on silti utopistinen veto.

Tämän artikkelin pohjalta esitän, että myöhäisfasismista utopian olemus ja sen suhde luontoon kaipaa lisää tutkimusta. Sodanjälkeisen teollisuustyön utopiaan liittyy tietysti ajatus itsestä, perheelleen toimeentulon tarjoavasta (valkoisesta) miehestä, mutta siihen liittyy myös implikaatio ihmisen ja luonnon välisestä hallitusta metabolismista. Kyse on ajasta, jolloin ei puhuttu ilmastomuutoksesta, vaan ajettiin yksityisautoilla, syötiin lihaa ja kulutettiin vapaasti. Autoteollisuuden työntekijä, josta on tullut Yhdysvalloissa poliittisen retoriikan väline, edustaa tuon elämäntavan mahdollistajaa sekä subjektiä, joka tuo luonnon materiaalit ihmisen käyttöön. Myöhäisfasismista ymmärtämiseksi olisi hyödyllistä soveltaa Blochin kirjoituksia epämanaikaisuudesta sekä hänen teknologian- ja luonnonfilosofiaansa. Blochilaisesta näkökulmasta myöhäisfasismista suhteessa luontoon ei ole kyse pelkästään avoimesti ekofasististen ajatusten leviämisestä (kts. Moore & Roberts 2022, Moore 2020, Malm & the Zetkin Collective 2021), vaan myös yleisemmästä kaipuusta sosiaalisista tarpeista tyydyttävään luontosuhteeseen.

Rahoitus

Artikkelin kirjoittamista on tukenut Suomen Akatemian rahoittama Eurooppalaisen oikeuden, identiteetin ja historian tutkimuksen huippuyksikkö (rahoituspäätös 353312). ■

VIITTEET

- 1 Kaikki käännökset ovat omia.
- 2 Klagesin elämänfilosofian vastaanotosta natsi-ideologien parissa on eriviä historiallisia näkemyksiä (kts. Treitel 2016).
- 3 Bruce Rosenstock tekee erottelun Goldbergin kaltaisen tieteellisesti orientoituneen vitalismin ja irrationaalisen ja rasimia ruokkivan *Lebensphilosophien* välillä (Rosenstock 2017). Erottelu on kuitenkin hatara, sillä jälkimmäinen on inspiroinut myös Blochin ja Benjaminin kaltaisia fasismin vastustajia. Toisaalta juuri "rationaalinen" vitalismi inspiroi Ernst Haeckelin vaikutusvaltaisia ajatuksia tieteellisestä rasismista ja eugeniikasta (Varshizky 2018, 644).

LÄHTEET

- AbuSehly, K. (2019) "The Dialectic of Nonsimultaneity in Bahaa Taher's Sunset Oasis". *Arab Studies Quarterly* 41:2, 131–149.
- Adorno, T. & Horkheimer, M. (2002) *Dialectic of Enlightenment - Philosophical Fragments*. Transl. Edmund Jephcott. Stanford University Press, Stanford.
- Arredondo-Trapero, F.G. & Gándara-Tovar, A.J. (2021). "Climate Change, Cultural Manifestation and the Principle of Hope, Based on Ernst Bloch's Theoretical Proposal". Teoksessa Luetz, J.M., Ayal, D. (toim.) *Handbook of Climate Change Management*. Springer, Cham, 1751–1774.
- Beck, H. (2019) *The Moment of Rupture: Historical Consciousness in Interwar German Thought*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Benjamin, W. (1966) *Briefe, II*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- Biehl, J. & Staudenmeier, P. (toim.) *Ecofascism: Lessons from the German Experience*. New Compass Press, Porsgrunn.
- Björk, M. (2019) "Life Against Nature - The Goldberg Circle and the Search for a Non-Catastrophic Politics". *EndNotes* 5, 307–358.
- Bloch, E. (1924) "Hitlers Gewalt". *Das Tage-Buch* 15/1924. Julkaistu myös teoksessa Bloch (1985).
- Bloch, E. (1952) *Avicenna Und Die Aristotelische Linke*. Rütten & Loening, Berlin.
- Bloch, E. (1959) *Das Prinzip Hoffnung*. Gesamtausgabe Band 5. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- Bloch, E. (1970) *Tübinger Einleitung in die Philosophie*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- Bloch, E. (1971) *On Karl Marx*. Transl. John Maxwell. Herder and Herder, New York.
- Bloch, E. (1985) *Erbschaft dieser Zeit*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Bloch, E. (1986) *Natural Law and Human Dignity*. Transl. Dennis J. Schmidt. MIT Press, Cambridge.
- Bloch, E. (2000) *The Spirit of Utopia*. Transl. Anthony A. Nassar. Stanford University Press, Stanford.
- Bottici, C. (2014). *Imaginal Politics: Images Beyond Imagination and the Imaginary*. Columbia University Press, New York.
- Charbonnier, P. (2021) *Affluence and Freedom - An Environmental History of Political Ideas*. Transl. Andrew Brown. Polity Press, Cambridge.
- Dinerstein, A. (2022). "Decolonizing Prefiguration: Ernst Bloch's Philosophy of Hope and the Multiversum". Teoksessa L. Monticelli (toim.), *The Future Is Now: An Introduction to Prefigurative Politics*. Bristol University Press, Bristol, 47–64.
- Ely, J. (1988) "Lukacs' construction of nature". *Capitalism Nature Socialism* 1:1, 107–116.
- Ernst, A.S & Klinger, G. (1997) "Socialist Socrates: Ernst Bloch in the GDR". *Radical Philosophy* 84, 7/8, 6–21.
- Eskelinen, T. (toim.) (2020) *The Revival of Political Imagination: Utopia as Methodology*. Zed Books, Lontoo.
- Fischer, L. (2018) "The Frankfurt School and Fascism". Teoksessa Best, B. & Bonefeld, W. & O'Kane, C. (toim.) *The SAGE Handbook of Frankfurt School Critical Theory*. 799–815. SAGE Publications Ltd, London.
- Hardt M. & Negri A. (2000) *Empire*. Harvard University Press, Cambridge.
- Hartog, F. (2015) *Regimes of Historicity – Presentism and Experiences of Time*. Transl. Saskia Brown. Columbia University Press, New York.
- Jameson, F. (1991) *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*. Duke University Press.
- Jameson, F. (1996) *The Seeds of Time*. Columbia University Press, New York.
- Laclau, E. (2005) *On Populist Reason*. Verso, Lontoo.
- Levitas, R. (2013) *Utopia as method: the imaginary reconstruction of society*. Palgrave-Macmillan, New York.
- Malm, A. (2018) *The Progress of This Storm*. Verso, Lontoo.
- Malm, A. & the Zetkin Collective (2021) *White Skin, Black Fuel: on the Danger of Fossil Fascism*. Verso, Lontoo.
- Marx, K. (1975/1844). *Marx/Engels Collected Works, Vol. 3*. Lawrence and Wishart, London.
- Moir, C. (2020a) "Biocentrism and Marxism: Bloch's Concept of Life and the Spirit of Utopia". *Praktyka Teoretyczna* 1:35, 15–34.
- Moir, C. (2020b) *Ernst Bloch's Speculative Materialism: Ontology, Epistemology, Politics*. Haymarket Books, Chicago.

- Moore, H. (2020) *Burning Earth, Changing Europe: How the Racist Right Exploits the Climate Crisis – And What We Can Do About It*. Rosa-Luxemburg-Stiftung, Brussels.
- Moore, S. & Roberts, A (2022) *The Rise of Ecofascism: Climate Change and the Far Right*. Polity Press, Medford, MA.
- Mussolini, B. (2015) *The Doctrine of Fascism*. Haole Church Library.
- Negt, O. (1975) "Ernst Bloch, the German Philosopher of the October Revolution". *New German Critique* 4, 3–16.
- Rabinbach, A. (1977). "Unclaimed Heritage: Ernst Bloch's Heritage of Our Times and the Theory of Fascism". *New German Critique* 11, 5–21.
- Raulet, Gérard (1982) *Humanisation de la nature - naturalisation de l'homme: Ernst Bloch ou le projet d'une autre rationalité*. Klincksieck, Paris.
- Rosenstock, B. (2017). *Transfinite Life: Oskar Goldberg and the Vitalist Imagination*. Indiana University Press.
- Rudolph, D. (2023) "The question of 'sustainable' technology: From socio-ecological fixes to transformations". *Human Geography* 16:1, 81–86.
- Sargent, L. T. (2022) *Rethinking Utopia and Utopianism*. Peter Lang Verlag, Oxford.
- Staudenmeier, P. (2011) "Fascist Ecology: The "Green Wing" of the Nazi Party and its Historical Antecedents". Teoksessa Biehl, J. & Staudenmeier, P. (toim.) *Ecofascism: Lessons from the German Experience*. New Compass Press, Porsgrunn, 13-42.
- Thompson, P. (2015). "Ernst Bloch, 'Ungleichzeitigkeit', and the Philosophy of Being and Time". *New German Critique* 125, 49–64.
- Toscano, A. (2023) *Late Fascism: Race, Capitalism and the Politics of Crisis*. Verso, London.
- Treitel, C. (2016) "Nitzan Lebovic, The Philosophy of Life and Death: Ludwig Klages and the Rise of a Nazi Biopolitics". *The Journal of Modern History* 88:2, 480-482.
- Varshizky, A. (2018) "Transfinite Life: Oskar Goldberg and the Vitalist Imagination". *German Studies Review* 41:3, 642–644.
- Vidal, F. & Theophil, M. (toim.) (2023) *Naturallianz in der Klimakrise – Zur Aktualität der Naturphilosophie Ernst Blochs*. Jahrbuch der Ernst-Bloch-Gesellschaft 2022/23. Königshausen & Neumann.
- Vuillerod, J-B. (2021) "L'utopie écologique ? Réflexions croisées sur Theodor W. Adorno, Ernst Bloch et Hans Jonas". *Écologie & politique* 63:2, 171–189.

Oikeussubjektin ontologian feministinen kritiikki ja uusmaterialismi

JUHO AALTO

Kaarlo Tuori (2002) on tarkastellut oikeustieteen suhdetta tutkimuskohteensa, oikeuden, kehitykseen, ja esittää, että oikeustiede käytäntönä operoi sekä tieteen että oikeuden maailmoissa kaksoiskansalaisen roolissa. Tuori tarkoittaa kaksoiskansalaisuudella oikeustieteen luonnetta sekä normatiivisena että tieteellisenä käytäntönä. Tieteellisenä käytäntönä oikeustiede on tältä osin muiden tieteenalojen tapaan kyseenalaistanut suhteensa objektiivisuuden sokeaan tavoitteleluun muiden muassa kriittisen oikeustieteen ja erityisesti feministisen oikeustutkimuksen vaikutuksesta (Davies 2018, 4; Schlag 2002, 1086). Pierre Schlagin mukaan perinteisen lainopin joskus eksplisiittiset, usein implisiittiset arvovapaiksi koetut vaatimukset (objektiivisuus, neutraalius ja universalismi) ovat olleet este kriittisen tutkimuksen perspektiivisyyden esiin tuomien ongelmien integraatiolle osaksi oikeustieteen vallitsevia teoriaparadigmoja. Schlag kuvailee edellä mainittua näkökulmaisuuuden estetiikaksi¹, josta tarkasteltuna lain identiteetti ja lait itsessään muuttavat muotoaan suhteessa tarkastelun näkökulmaan. (Schlag 2002, 10.)

Feminismeihin nojautuvien tutkijoiden mukaan perinteisen lainopin vaatimukset

vesittävät ”kriittisiksi” luokitellut näkökulmat kohottaen lainopillisen näkökulman – käytännössä valkoisen miehen näkökulman – objektiiviseksi, neutraaliksi ja universaaliksi esteettiseen ylemmyyteen (Schlag 2002, 1086). Vaihtoehtoisten perspektiivien esille tuominen onkin alkanut murentaa perinteisen lainopin ylemmyyden estetiikkaa, sillä kriittisten perspektiivien vaikutuksesta se voitiin muovata uudelleen yhdeksi näkökulmaksi moninaisuuden joukossa. Feministiset oikeuden tutkijat muiden kriitikkojen rinnalla jatkavat universalismiin, neutraaliuteen ja objektiivisuuteen nojaavien, ylemmyyden estetiikkaan verhottujen oikeusjärjestysten sisäisten moninaisten ulossulkemisen keinojen tarkastelua. On huomioitava, että ulossulkeminen ja ulkopuolelle jättäminen ovat subjektiin kohdistuvia tekoja.

Margaret Davies (2018) on todennut ongelman jatkuvan, kunnes oikeusjärjestys lakeineen on vastaanottavaisempi yhteiskunnan tuottamalle subjektien moninaisuudelle normatiivisen ykseyteen perustuvan subjektin sijasta. Edellä mainittu jännitteinen suhde paljastaa oikeusjärjestelmään ja lakeihin kohdistuvien normatiivisten odotusten ja sosiaalisen todellisuuden

loputtoman moninaisuuden välillä olevan yhteensopimattomuuden (mt. 2018, 6). Toisin sanoen, normatiivisten odotusten ja todellisuuden moninaisuuden välinen ristiriitainen suhde on johtanut useaan otteeseen sekä oikeustieteen vakiintuneen subjektikäsitteen sisäiseen (identiteetti)kriisiin että feminismien välisiin kiistoihin siitä, kenen oikeuksia feminististen liikkeiden tulisi edustaa ja edistää (Halley 2008).

Pohdin tässä esseessä seuraavia kysymyksiä: Onko liberaali länsimaalainen oikeussubjekti ollut jo alun alkaen ontologisessa kriisissä? Millainen vaikutus feministisellä oikeustieteellä on ollut subjektin kriisiytymisessä? Miten ontologista kriisiä voitaisiin ymmärtää uusmaterialistisen ajattelun avulla?

Aloitin palaamalla Ranskan suuren vallankumouksen aikaan, jota pidetään yhtenä liberaalin oikeussubjektin muodostumisen käännekohtana. Tarkoitukseni on selvittää, miten oikeudellinen ja oikeuden ulkoinen todellisuus olivat tuolloin kietoutuneet yhteiskunnallisiin olosuhteisiin. Esimerkiksi naisten täysimääräistä oikeussubjektia rajoitettiin pitkälle 1900-luvulle muun muassa omistusoikeutta, koulutukseen pääsyä ja avioliittoa koskevalla sukupuolittuneella lainsäädännöllä. Samankaltainen subjektiaseman rajoittaminen kohdistui seksuaalivähemmistöihin 2000-luvulle asti. Nykypäivänä ulossulkemisen keinoin vaikutetaan sukupuolivähemmistöjen ja transihmisten oikeuksiin. Käsittelem oikeuden sisäisestä todellisuudesta ulossulkemista Schlagin estetiikka-ajatuksen kautta rakentuvina käytäntöinä ja tarkastelen, miten se on toiminut välineenä kielellisen ja myöhemmin aineelliskielellisen subjektin sosiaalisessa ja aineellisessa rakentumisessa.

Oikeuden subjektin (jatkuva) ontologinen kriisi

Oikeustieteessä subjekti samastetaan henkilöön, josta muodostuu oikeuden silmissä oikeussubjekti oikeuksineen ja velvollisuuksineen nojaten autonomisen toimijan ideaan. Tuo idea on siten keskeinen koko tieteenalan ja sen yleisten oppien olemassaololle. Oikeuden subjekti ymmärretään

liberaalin taloustieteen käsitystä läheisesti muistuttavana autonomisena, itsemääräävänä, rationaalisena yksilötoimijana. Historiallisesti oikeudellisella todellisuudella (saman voisi todeta klassisesta taloustieteestä) on ollut varsin mielenkiintoinen suhde oikeuden ulkoiseen todellisuuteen, mikäli lähestymme suhdetta oikeussubjektin käsitteen avulla. Oikeuden subjektiksi tunnustamista on rajoitettu lainsäädännöllä ja sen tulkinnalla.

Liberalismin hengessä Ranskan suuren vallankumouksen kumouksellinen idea oli julistaa miehet ja mieskansalaiset vapaina syntyneiksi ja oikeuksiltaan tasavertaisiksi. Samaisessa julistuksen artiklassa oli poikkeamisen mahdollisuus, jonka mukaan yhteiskunnalliset erot voivat perustua vain yleiseen etuun.² Kaksi vuotta *Miehen ja mieskansalaisen oikeuksien* julistuksen jälkeen Olympe de Gouges laati tekstin nimeltä *Naisen ja naiskansalaisen oikeuksien julistus*³, jossa julistettiin yhdenvertaiset oikeudet myös naisille ja naiskansalaisille. De Gouges pidätettiin tekstin julkaisemisen takia ja todettiin myöhemmin syylliseksi ”kansan tahtoa vastaan hyökkäämisestä”, josta rangaistuksena oli kuolema. Toisin sanoen de Gouges’n toiminta nähtiin vastavallankumouksellisena. De Gouges teloitettiin giljotiinilla vastikään uudelleen nimetyllä Place de la Révolution -aukiolla (nyk. Place de la Concorde) kolmantena marraskuuta 1793. Miehen ja mieskansalaisen oikeuksien julistus kohtasi kritiikkiä myös siirtomaissa, sillä alkuperäinen teksti ei ulottanut oikeuksia Ranskan tuonaikaisten siirtomaiden miehiin (Caiozzo & Demartini 2008, 98).

De Gouges kyseenalaisti oikeuksien julistuksen väitetyn universalismin estetiikan⁴ ja nosti esiin, miten naiset ja naiskansalaiset suljettiin vallankumouksen ulkopuolelle. Hänen pyrkimyksensä saattaa naiset yhdenvertaiseen asemaan miesten kanssa oli kuitenkin liian radikaali idea yhteiskunnassa, jossa vallankumous itsessään toimi sekä katalysaattorina kokonaisvaltaisen sukupuolieron tieteelliselle tunnistamiselle että halulle tuottaa sitä (Laqueur 1992; Salomäki 2011, 116). Valtakamppailu naisten oikeuksien puolustajien ja vastustajien välillä johti tilanteeseen, jossa jälkimmäiset valjastivat biologian avukseen osoittaakseen luonnontieteellisillä

argumenteilla, että naisten autonominen toimijuus oli mahdotonta niin kodissa kuin sen ulkopuolella. Luonnontieteistä löydettiin todisteet ihmisten väliselle luonnolliselle epätasa-arvolle (Schiebinger 1989, 215), jotta sukupuolitettu rationaalinen miesyksilö voitiin synnyttää.

De Gouges oli edellä aikaansa. Naiset kuitenkin olivat nopeasti myöhässä perustellessaan vaatimuksiaan luonnonoikeuksilla, sillä vallankumouksellinen ajatus kansalaisoikeuksista muuttui pian uutta sukupuolitettua järjestelmää säilyttämään pyrkiväksi (Nieminen 1990, 302, 356). De Gouges'n toiminta osoittanee, että yhteiskunnalliset valtasuhteet ja niille perustuva epätasa-arvo on koettu ahdistavana pidemmän aikaa historiassa, sillä ahdistus saa ihmiset toimimaan ja on siten välttämätön evoluutiolle (Mermelstein 2022) – tuo katalyyttivaikutus lienee taustalla ihmisten pyrkimyksille muuttaa heitä ympäröivän sosiaalisen todellisuuden rakenteita radikaaleillakin toimilla. Naisten alempiarvoisuuden perustelevien luonnontieteiden avulla aiheutti pysyväisemmän yhteiskunnallisen ongelman, sillä epätasa-arvon perustelemiseksi tuotettu tiede loi diskurssin, joka on jatkanut vaikutustaan yhteiskunnallisen toiminnan organisoimisessa. De Gouges'n radikaali yritys ulottaa yhtäläinen oikeussubjektius naisiin ilmaisi selvästi sukupuolelle perustetun epätasa-arvon sattumanvaraisuuden. Tuosta sattumanvaraisuudesta pyristeltiin puolestaan eroon hankkimalla sille luonnontieteelliset perustelut. Kaksijakoinen sukupuolimalli kiinnitettiin osaksi oikeusjärjestystä vedoten biologian tutkimukseen perustuvaan tieteelliseen näyttöön noudattaen koherenssin estetiikkaa⁵.

Edellä mainittu toimii esimerkkinä feministien kritisoimasta subjektiin kohdistuvasta oikeuden normatiivisten odotusten ja yhteiskunnan moninaisuuden yhteensovittamattomuudesta. Perustelut yhteensovittamattomuudelle ovat sisään leivottuina neutraaleihin, objektiivisiin ja yleismaailmallisiin oikeuksiin puolueellisuutena, sillä vain tietyt näkökannat ja kokemukset sisältyvät niihin lähtökohtaisesti ja toiset on suljettu ulos. Daviesin mukaan tuota yhteensovittamattomuutta ei voida ratkaista uudenmuotoisten subjektien lisäämisellä oikeuteen, kuten filosofi

Luce Irigarayn ehdottamalla erityislainsäädännöllä, joka ottaisi huomioon naisten ja miesten erilaiset (sosiaaliset) todellisuudet (Irigaray 1993). Sosiaalisten identiteettien rajoittamaton moninaisuus takaa jokaisen uuden subjektikategorian lähtökohtaisen puutteellisuuden, sillä ne sulkevat väijäämättä jotain ulkopuolelleen (Davies 2018, 7). Minni Leskinen onkin todennut ettei nykypäivän feministinen oikeusfilosofia edes tarvitse identiteetteihin perustuvaa metafysiikkaa lähtökohdakseen vaan sen keskiössä on kaikkien kategorioiden problematisointi (Leskinen 2020, 447).

Edellä mainitut lähestymistavat heijastelevat feministisen ajattelun sisäisiä eroja. Perinteisesti feminismin ja sukupuolentutkimuksen kehittymistä yhteiskunnassa ja tieteissä sekä tästä kehityksestä johtunutta eriytymistä omiksi suuntauksikseen on kuvattu aaltovertauksen avulla. Aaltojen erotteluissa keskeisessä roolissa on osaltaan ollut feminismin subjektin kriisiytyminen. Johanna Niemi on jaotellut sukupuolentutkimuksen aallot perustuen niiden yhteyksiin oikeuteen ja oikeustieteeseen todeten, että kaikki aallot voivat tarjota nykypäivänäkin oikeuden ja oikeustieteen tarkastelulle relevantteja tarkastelutapoja metodien näkökulmasta (Niemi 2015, 1023). Niemen (mt.) mukaan kolme aaltoa voidaan jaotella seuraavasti: tasa-arvon tavoittelu (yhtäläiset muodolliset oikeudet, naisen subjektia ei kyseenalaistettu), naisnäkökulma (tosiasiallinen tasa-arvo ja yhteiskunnan rakenteet sen esteenä) ja konstruktionistinen sukupuolen rakentuminen (yhtenäinen naisnäkökulma kyseenalaistettiin). Kielellinen käänne on vaikuttanut oikeustieteen piirissä kolmannen aallon myötä, jolloin huomiota kiinnitettiin oikeusjärjestelmän rooliin sukupuolia tuottavana käytäntönä. Kielellinen käänne ja kolmannen aallon feministiseen sosiaaliseen konstruktionismiin nojautuvat teoretisoinnit haastoivat perinteisen lainopin näkemyksen, jonka mukaan lakia sovelletaan yleisesti tunnustettuihin tosiseikkoihin, kuten kaksinapaiseen sukupuoleen.

Feminismin uusimpien suuntausten aaltoilikehdintää voisi nähdäkseni kuvata posthumanistisena ja uusmaterialistisena poimuttumisena tai laskostumisena neljännen aallon asemesta. Uusimmat suuntaukset ovat kiinnittäneet

huomiota feministisessä tieteen tutkimuksessa yhdistellen sitä tieteen ja teknologian tutkimuksen suuntauksiin (Braidotti 2022). Edellä mainittua on kuvattu myös käänteinä. Kuitenkin tuo ilmaisu sisältää olettaman lineaarisesta kehityksenkulusta. Sen sijaan poimuttumisen ajatus mahdollistaa aiempien ”käänteiden”, esimerkiksi postmodernin kielellisen käänteiden lähentymisen sitä edeltäneisiin ja sitä seuranneisiin käänteisiin. Laskostuminen ja poimuttuminen lyhentävät pintojen välimatkaa katkaisematta yhteyttä ja samalla luoden uusia yhteyksiä laajemman kosketuspinnan kautta. Pinnat tulevat huokoisiksi, ja menneisyys ja tulevaisuus on siten mahdollista käsittää kietoutuneina nykyhetken (Barad 2010).

Seuraavaksi tarkastelen lyhyesti perinteisen lainopin teoriaa edellisiin näkökulmiin nojaten. Jäljempänä keskityn puolestaan sosiaaliseen konstruktionismiin, jolla on ollut vaikutusta erityisesti Suomessa ja Ruotsissa oikeuden ja sukupuolen tutkimuksen saralla. Esittelemäni uusmaterialistiset posthumanismit ponnistavat sosiaalisesta konstruktionismista sitä uudistaen ja samalla länsimaista ihmiskeskeistä filosofiaa kyseenalaistaen (Meskus 2024). Pyrkimyksenäni on selvittää, miten uusmaterialismit ja posthumanismit tieteen suuntauksina ovat huokoisessa suhteessa sosiaaliseen konstruktionismiin ja miten ne voisivat liudentaa Daviesin artikuloimaa yhteensovittamattomuutta oikeusjärjestyksen odottaman subjektiivisyyden ja yhteiskunnan tuottaman subjektimoninaisuuden välillä.

Sosiaalinen konstruktionismi pohjoismaisessa oikeusfeminismissä

Perinteisen analyttishermeneuttisen oikeusteorian mukaisesti normatiivisen eli oikeudellisen todellisuuden käsitteet ja empiristä todellisuutta kuvaavat ja kategorisoivat käsitteet erotellaan toisistaan. Tätä analyttisen oikeustieteen hermeneuttista vaihetta edustaneen Aulis Aarnion oikeusteoriasta löytyvä oikeuden suhde empiriseen tietoon muodostuu keskeiseksi mielenkiinnonkohteeksi. Niemi on korostanut tuon suhteen olevan filosofisesti mielenkiintoinen tarkastelun

kohde, jonka voi hahmottaa pohtimalla, miten oikeudellisessa päätöksenteossa nähdään oikeusnormien ja tosiasioiden välinen suhde (Niemi 2010, 7). Tämä tapahtuu niin sanotussa hermeneuttisessa kehässä, jossa tapauksen faktoja luetaan oikeusnormien läpi, kunnes ”oikeat” normit löytyvät. Tapauksen faktoja luetaan siis normeista käsin. Niemen tapausesimerkinään käyttämä Aulis Aarnio nojautuu hermeneuttisessa lähestymistavassaan Wittgensteinin kielipeliin ja yhteisösidonnaisiin esiyymärryksen käsitteisiin, jotka nousevat kielellisen käänteiden filosofiasta (Aarnio 1997, 123). Aarnio kuvailee oikeudellisen perustelun riittävyteen pyrkivän laintulkinnan pyrkivän oikeusjärjestyksen sisäisen koherenssin säilyttämiseen siten, että ehdotettu laintulkinta olisi harmoniassa oikeusjärjestyksestä tiedetyn kanssa (Aarnio 1997, 126). Harmonia ja oikeusjärjestyksen sisäinen koherenssi kuvailevat ja säilyttävät oikeusjärjestyksen järjestelmällisyyden estetiikkaa. Lisäksi nuo esteettiset toimenpiteet kytkevät kulloisenkin tulkinnan oikeuden historiaan ja pyrkivät huomioimaan tehdyn tulkinnan tulevaisuuden vaikutukset oikeusjärjestyksessä. Menneisyys ja tulevaisuus kiedotaan lain tulkinnassa nykyhetken.

Hermeneuttisen koulukunnan teoretisointi rakentuu usein tuomarinäkökulmalle, jonka oletuksena on tuomarin ennakkoymmärrys sekä oikeusjärjestyksestä että faktuaalisesta todellisuudesta (Niemi-Kiesiläinen, Honkatukia & Ruuskanen 2007, 10). Aarnio toteaa empirisen yhteiskuntatutkimuksen olevan laintulkinnan apuväline, josta ammennettu tieto voi epäsuorasti avata uusia tulkintänäkökulmia. Lainoppi on hänen mukaansa luonteeltaan tulkinnallinen tieteenala, jossa tiettyä tulkintaa tukevat keskenään koherenssissa olevat lausumat, jotka eivät vaadi vahvistusta suoraan faktuaaliseen todellisuuteen yhteydessä olevasta empiriasta (Aarnio 1997, 286). Kuitenkin jaottelu oikeusjärjestyksen normatiivisen todellisuuden ja faktuaalisen maailman välillä on monimutkaisempi. Laintulkinnan teoreettinen edellytys tulkitsijan ennakkoymmärryksestä avaa oven tuon suhteen tutkimiselle. Sekä luonnontieteellinen että ihmistieteellinen tutkimus tuottaa jatkuvasti

utta empiristä tietoa ympäröivästä faktuaalista todellisuudesta, ja jo pelkästään alati kasvava tiedon määrä asettaa haasteita Aarnion esteettisesti selvärajaiselle työnjaolle lainopin ja muiden tieteenalojen välillä. On pidettävä mielessä, ettei laintulkinnan teorian osaaminen tuota yleispätevää kykyä arvioida muiden tieteenalojen löydösten todellisia merkityksiä suhteessa toisiinsa tai yksittäisessä tuomioistuinharkinnassa. Perinteinen lainoppi ei myöskään suoraan kerro, mitkä löydökset olisi mahdollisesti otettava huomioon laintulkinnassa. Ennemminkin laintulkinta voitaisiin nähdä suodattimena lainopin ulkopuolisen tutkimuksen löydösten integraatiolle oikeuden kehitykseen ja samalla osallisena sosiaalisen todellisuuden rakentumiseen – itsestään selvää on tulkinnasta syntyvien normien vaikutus todellisuudessa. Tuomioistuimet voivat myös kuulla asiantuntijoita ja vastaanottaa asiakirjoja, joiden näyttöarvoa tuomioistuin arvioi ja joiden vaikutus tai vaikuttamattomuus oikeudellisessa todellisuuden rakentumisessa jää tuomioistuinten harkintaan.

Ihmistieteissä, joihin oikeustiede lukeutuu, todellisuus voidaan nähdä myös sosiaalisesti rakentuneena (Berger & Luckmann 1966; Searle 1996). Oikeus ja oikeusjärjestys sekä niiden kyky muokata yhteiskuntaa ovat sosiaalista todellisuutta (Niemi 2010; Niemi 2020, 496). Toisin sanoen tuomio voidaan panna ja pannaankin täytäntöön, vaikka syylliseksi todettu vastaaja ei hyväksyisi oikeusjärjestyksen ja tuomiovalan ”todellisuutta”. Sosiaalinen konstruktionismi pyrkii ymmärtämään, miten oikeus ja oikeudelliset kategoriat aktiivisesti tuottavat tuota sosiaalista todellisuutta oikeussubjekteineen. Lisäksi konstruktionistinen ajattelu tiedostaa tiedon ja tiedon kohteen keskinäisen vuorovaikutuksen ja pyrkii näin tuomaan esille tiedon tuottamisen ja rakentumisen prosessit, joihin lukeutuvat esimerkiksi tutkimus sosiaalisena käytäntönä ja oikeudelliset diskurssit ja käytännöt. (Niemi-Kiesiläinen ym. 2007) Jälkmoderni sosiaalisen konstruktionismin näkemys oikeudesta mieltää sen sekä subjektia säänteleväksi että subjekteja muokkaavaksi ja tuottavaksi, muiden sosiaalisten normien ja diskurssien ohella. Tämä näkemys on

ollut keskeinen teema erityisesti ruotsalaisessa ja suomalaisessa oikeustieteen tutkimuksessa (Gunnarsson ym. 2018). Edellä mainittua sosiaalista sukupuolen rakentumista oikeuden kontekstissa voidaan lähestyä diskurssianalyysin keinoin. Diskurssianalyysi on kokoelma erinäisiä metodologioita, joilla voidaan tutkia merkityksiä tuottavia kielellisiä prosesseja sosiaalisen todellisuuden rakentumisessa.

Feministinen kritiikki on nostanut oikeustieteen alalla esille tieteentekemisen käytäntöjen sukupuollittuneisuuden. Metodina ovat toimineet muiden muassa sosiaalisen konstruktionismin liitännäiset diskurssianalyttiset tarkastelutavat. Tällöin sosiaalisen konstruktionismin on nojaututtu yhteiskuntaa ymmärtämään ja selittämään pyrkivänä teoriana keskittymällä siihen, miten ihmistenvälinen kommunikaatio sisältää aina merkityksenantoa, jolla on vaikutusta sosiaalisen todellisuuteen rakentumisessa (Niemi 2010, 16; Niemi-Kiesiläinen, Honkatukia & Ruuskanen 2007). Eva-Maria Svensson on todennut sukupuolten välisen suhteen (*genusrelation*) olevan konkreettinen ja symbolinen valtahierarkia, jonka neutraaliuteen pyrkivä oikeus jättää pimentoon (Gunnarsson ym. 2018, 22, 37–52). Esimerkiksi biologia tieteenä ja oikeus sekä normatiivisina että tieteellisinä käytäntöinä muiden tieteenalojen joukossa rakentavat sukupuolta tiedon tuottamisen prosessien muodoissa. Tästä esimerkkinä toimii yllä mainittu myöhäisvalistuksen ajan pyrkimys tuottaa sukupuoliero luonnontieteellisen tutkimuksen avulla vallankumouksen rakenteellisen sukupuoliepätasa-arvon oikeuttamiseksi. Käytännöt osallistuvat sukupuolen tuottamiseen sosiaalisen konstruktionismin näkökulmasta oli kyse sitten biologisesta (*sex*) tai sosiaalisesta (*gender*) sukupuolesta, itsestään selviltä vaikuttavien oikeuden kategorioiden sijaan. Vaikka translain uudistuksessa luovuttiin lääketieteellisten toimenpiteiden vaatimuksesta, lakitekstiin jäi oletama vastakkaisesta sukupuolesta, mikä ilmentää edelleen oikeuden kaksinaipaisjaottelua sukupuolen sosiaalisen rakentumisen sijaan.

Niin ikään, seksuaalisen suuntautumisen oikeudelliset kategoriat rakentuvat olettamalle kaksinaipaisesta sukupuolimallista (Aalto 2024,

635). Esimerkiksi Euroopan ihmisoikeustuomioistuimien totesi varhaisemmissa ratkaisuisaan valittajan homoseksuaalisuuden olevan fakta oikeussubjektin olemuksesta (ontologia) (esim. *Dudgeon v. the United Kingdom* 1981, kappale 13), mutta nykyään tuomioistuimien ei automaattisesti totea seksuaalista suuntautumista ontologisenä faktana osana tuomion fakta -osiota (Aalto 2024, 646; *Stoyanova v. Bulgaria* 2022). Tapauksessa *Stoyanova v. Bulgaria* 2022 todettiin, että henkilö voi joutua vihaan perustuvan väkivallan uhriksi, mikäli hyökkääjät ovat mieltäneet hänet seksuaalivähemmistöön kuuluvaksi. Tapauksessa homoseksuaalisuutta kuvaavat diskurssit siis osaltaan johtivat nuoren miehen kuolemaan (Aalto 2024, 647). Seksuaalisen suuntautumisen kategoriat ovat riippuvaisia oletusta kahden sukupuolen olemassaolosta. Ainakin seksuaalisuuden ja sukupuolen ilmaisun perustaminen pysyväiselle subjektin ontologialle ja sen kategorisoimille vaikuttaisi olevan vanhentunutta feministisen oikeusfilosofian silmissä kuten myös Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen tuoreessa ratkaisussa.

Lisäksi empiirinen tieto sukupuolesta on tapauksen perusteella vaikuttanut myös lainopillisessa tulkinnassa ja sen suhtautumisessa subjektin ja sen aikaisemmin pysyvänä pidettyyn luonteeseen. Feministinen posthumanismi käsittelee kaksinaapaisen sukupuolijärjestelmän olevan ruudukko, joka vangitsee ja koodaa seksuaalisuuden potentiaalia aineessa ja on siten riittämätön kategoria selittämään, saati käsittämään elävää ainetta ja eritoten seksuaalisuutta muutosvoimana (Braidotti 2022, 188). Aineen seksuaalisuuden potentiaali ilmenee rajoitettuna oikeusjärjestyksen kaksinaapaisen sukupuolijärjestelmän läpi.

Diskurssianalyttiset sosiaalisen todellisuuden rakentumisen merkityksiä tarkastelevat lähestymistavat sivuuttavat kokonaan tai jättävät vähemmälle huomiolle aineen sen fysikaalisessa merkityksessä ja siten alistavat aineen kielellisten käytänteiden ja merkitysten passiiviseksi tuotteeksi (Barad 2007, 151). Seuraavaksi esittelen uusmaterialististen posthumanismien eräitä lähtökohtia ja pyrin selvittämään, miten sosiaalinen todellisuus on myös aineellisesti rakentunut.

Uusmaterialistinen posthumanismi ja oikeuden ja sukupuolen tutkimuksen tulevaisuus

Ian Hacking toteaa sosiaalisen konstruktionismin olevan yhteydessä perusvanlaatuisiin kysymyksiin todellisuuden luonteesta ja ihmisten kyvystä saada siitä tietoa (Hacking 1999). Sosiaalinen konstruktionismi teoriana siihen liitännäisine metodeineen on vaikuttanut alusta asti keskusteluihin tieteellisen tiedon tuottamisesta ja siitä, miten ”faktat” syntyvät ja millaisia eroja on ihmis- ja luonnontieteellisen tutkimuksen välillä (Meskus 2024, 293). Donna Haraway on esittänyt lähtökohdaksi tiedon ja asioiden *suhteisuuden* ja ottanut tulokulmakseen todellisuuden rakentumisen tiedon sekä aineellisten ja aineettomien olioiden välisten suhteiden kautta (Haraway 1988; Haraway 2003; Haraway 2013). Myös tieto on sosiaalisesti rakentunutta ja ajatus tutkijan mahdollisuudesta tutkia tutkimuskohdetta irrallaan sen kontekstista, saati omista lähtökohdistaan on keinotekoinen (Haraway 2013). Tarkkarajainen subjekti-objekti jaottelu on esteettisesti miellyttävä, mutta todellisuudessa mahdoton. Karen Barad on esittänyt samansuuntaisia havaintoja ja keskittynyt fysikaalisen aineen merkitykseen tiedon ja aineellisten ja kielellisten olioiden suhteisuudessa, jossa todellisuus muodostuu. Hän on muiden ohella kiinnittänyt huomiota kielellisen käänteen taipumukseen antaa liian suuri painoarvo diskursiiviselle todellisuudelle aineellisen todellisuuden kustannuksella (yleisemmin Alaimo & Hekman 2008; Barad 2007, 191).

Barad puhuu todellisuudesta aineelliskielellisenä, jolloin on mahdollista paitsi lähestyä sosiaalisen konstruktionismin esiintuomia sosiaalisista vuorovaikutustilanteista syntyviä merkityksiä, myös huomioida aineellisen todellisuuden vaikutussuhteet, jotka muodostavat ilmiöiden todellisuuden. Baradin mukaan universumi koostuu ontologisesti itsenäisten määriteltävissä olevien subjektien ja objektien sijaan äärettömistä suhteisista aineelliskielellisistä ilmiöistä (Barad 2007, 139). Edelleen nuo ilmiöt eivät ole representaatioita ennalta olemassa olevista asioista vaan avoimista jatkuvassa yhteismuotoutumisen tilassa olevista entiteeteistä. Yhteismuotoutuminen

(*intra-action*) on avainkäsite, jolla pyritään kuvaamaan ja tuomaan tietoisuuteemme sosiaalisten käytäntöjen ja aineen luonne avoimena jatkuvana muutoksentilana. Fysikaalinen ainekin on jatkuvassa yhteismuotoutumisen päättymättömässä prosessissa yhdessä kielellisten käytänteiden luomien merkitysten tavoin. Esimerkiksi ihmiset ovat pitäneet vuoria paikoillaan pysyvinä objekteina vuosituhansien ajan, kunnes luonnontieteissä havaittiin mannerlaattojen liikkeen vaikutus vuoristoihin: eroosion vaikutusten lisäksi vuorten todettiin olevan myös sisäisessä muutoksen tilassa.

Uusmaterialistiset ja posthumanistiset ajattelutavat ovat oikeustieteen, sukupuolentutkimuksen ja feminismin tavoin altistaneet itsensä sisäiselle kriittiselle tarkastelulle. Posthumanismin suuntauksista transhumanismi on rakentunut valtavirraksi. Transhumanistinen ajattelu lähtee ajatuksesta, että ihmisten tulisi sallia teknologian mahdollisuudet parantaa ihmisen kognitiota ja fyysisistä toimintakykyä ja näin ylittää biologian toiminnalliset rajoitteet. Transhumanismin ideaaleja konkretisoivat ensimmäiset ”Enhanced Games” -kisat, joiden tapahtumapaikka ja -ajankohta on luvattu ilmoittaa kesällä 2025. Kisat ovat julistaneet kilpailun superihmisyydestä alkaneen.⁶ Superihmisyydestä kilpailevat ne subjektit, joilla on pääsy kalliiseen teknologiaan. Filosofit Rosi Braidotti toteaa transhumanismin olevan analyttisesti ihmiskeskeisyyden jälkeistä teknologian siirtäessä ihmisen toimijuuden keskiöstä, mutta samalla transhumanistinen toimijuus rakentuu edelleen (uus)liberaalille länsimaalaiselle subjektikäsitteelle (Braidotti 2022, 61). Braidotti toteaa, ettei yleiskuvaus ihmishajasta ole ikinä ollut neutraali kuvaus ihmisyydestä. Sen sijaan se on normatiivinen konventio, joka rakentuu ulossulkemiselle tekoina. Ihmissubjekti yleisesti ymmärrettyinä on rakentunut sukupuolitettujen, seksuaalisoitujen ja rodullistettujen ulossulkemiselle, luonnollistetun ”toisen” käsitteelle ja vastaakohtana teknologialle. Ihmisen yleiskuva on siten ihmishajaksi, joka kuvailee normaalitilaa, normaaliutta ja normatiivisuutta (Braidotti 2019, 26).

Edellä mainittuun perustuen uusmaterialismi on perustavanlaatuista posthumanismille, jotta subjektin käsitys ja sen kritiikki säilyvät osana

keskustelua. Posthumanismi, joka rakentuu uusmaterialismille, on kykeneväinen huomioimaan myös aineellisen todellisuuden merkittävät hierarkioita. Barad kuvaa ilmiöiden historiallisuuden olevan kirjoitettu niiden aineellistumisessa, käyttäen esimerkkinä puiden vuosirenkaita, jotka ovat kerrostumia niiden historiallisista yhteismuotoutumisista maailmassa sitä uudentaen (Barad 2007, 180).

Uusmaterialismi nimityksenä on hieman harhaanjohtava, sillä sen ei ajatella olevan jokin muuta ajattelua korvaava filosofinen lähestymistapa (Meskus 2024, 295), vaan sen pyrkimyksenä on suunnata ja ymmärtää syvällisemmin, miten todellisuus rakentuu muutenkin kuin ihmiskeskeisenä sosiaalisen rakennelmana. Tavoitteena on käsittää, miten ”sosiaalinen” ja ”aineellinen” ovat kietoutuneet toisiinsa erilaisissa aineelliskursiivisissa ilmiöissä. Uusmaterialismin käsitteen alle on sijoitettu useita teoreettisia suuntauksia, jotka ovat myös ristiriidassa keskenään (Gamble, Hanan & Nail 2019). Olen valinnut Baradin toimijuudellisen realismin (*agential realism*) tuosta joukosta, sillä hänen performatiivisen lähestymistapansa mukaisesti ontologia ja epistemologia ovat toisiinsa kietoutuneita ja yhteismuotoutumisen tilassa ihmisestä riippumatta tai ihmisyyteen rajoitettuna (Gamble, Hanan & Nail 2019, 122). Baradin toimijuudellinen realismi on ontoepistemologista. Barad haastaa ihmiskeskeisyyttä toimijuuden uudelleen ajattelulla. Hän määrittelee toimijuuden (*agency*) yhteismuotoutumisen kautta: toimijuus on toteutus/*esitys* (*enactment*) eikä jotain mitä joku tai jokin voi omistaa (Barad 2007, 178). Toimijuus itsessään on suhteista. Näin toimijuuden käsitys on mahdollista ulottaa ei-ihmisiin ja kappaleisiin samalla kun toimijuuden uudelleenmäärittely avaa mahdollisuuden käsittää toimijuus asteittain tapahtuvana ilmiönä.

Oikeustieteen piirissä Andreas Philippopoulos-Mihalopoulosin posthumanistinen lakimaisema (Lehtinen 2021) koostuu ihmishajaksi lisäksi erilaisista entiteeteistä (*body*) kuten ”suuryrityksistä, miljardööristä, uskonnosta tai tsunamista”, joiden toimijuus on asteittaista (Philippopoulos-Mihalopoulos 2015, 62). Philippopoulos-Mihalopoulosin ajattelu muistuttaakin siten pääpiirteiltään Baradia, vaikkakin makrotasolla.

Ihmisen toimijuus voi olla rajoitettu esimerkiksi oikeussubjektiksi pääsyä rajoittamalla kuten edellä on esitetty, toisaalta, joillakin oikeussubjekteilla, esimerkiksi suuryrityksillä ”juridisina henkilöinä”, voi olla huomattava määrä valtaa oikeudellisen subjektisuutensa perusteella. Toisin sanoen oikeudellinen toimijuus on jo lotettu luonnollisten henkilöiden lisäksi fiktiivisiin mutta todellisiin oikeushenkilön subjekteihin. Toimijuutta ei ole siis syytä rajata yleispätevästi autonomiseen, itsemääräävään ja rationaaliseen (ihmis)yksilötoimijaan.

Usmaterialismille rakentuvalla posthumanismille subjekti on siis ontologisesti suhteinen ja nuo suhteet käsittävät sosiaalisesti rakentuneiden suhteiden lisäksi myös suhteet fyysikaalisen aineellisen todellisuuden ilmentymiin niiden välisessä yhteismuotoutumisessa. Subjekti on jatkuvassa yhteismuotoutumisen tilassa rakentuen laajalle toimijaverkostolle (Latour 1999) ja toimijoiden sattumanvaraisille suhteille. Baradin toimijuudelliseen realismiin vertautuvan, mutta kriittisiltä lähtökohdiltaan erilaisen Latourin toimijaverkostoteorian mukaan jokaisella toimijalla on sama arvo ja toimijuuden taso oli kyse sitten ihmis- tai ei-ihmistoimijasta. Tämä palauttaa Latourin teorian ihmiskeskeisyyteen, vaikkakin sen voidaan todeta olevan analyttisesti ihmiskeskeisyyden jälkeinen. Kuitenkin subjektipositio on olemassa vain sen aikaa, kun se voidaan havainnoida (Barad 2007, 178).⁷ Toimijuuden ulottaminen laajemmalle joukolle ei nimittäin tarkoita niin sanottua litteää ontologiaa (*flat ontology*), jossa kaikki toimijuudet käsitettäisiin yhtä merkittävinä ja toimijuuksien erot tasoitettaisiin Latourin teorian mukaisesti muistuttamaan oikeuden universaaliuteen, objektiivisuuteen ja neutraaliuteen nojaavaa perspektiivisyyden estetiikkaa. Sen sijaan Baradin toimijuudelliset entiteetit muodostuvat suhteista, mikä mahdollistaa niiden toimijuudellisen intensiteetin eroavaisuuksien huomioimisen. Subjektipositio on olemassa vain sen aikaa kun se voidaan havainnoida (Barad 2007, 178).

Palataan vielä Olympe de Gouges’n tapaukseen: voimme tarkastella tapausta feministisen usmaterialistisen posthumanismin lähtökohdista. Kysymykseksi nousee tällöin, miten de Gouges’n oikeudellinen subjektius ilmenisi

aineelliskielellisenä ilmiönä. De Gouges’n subjekti yhteismuotoutuu ilmiönä toimijaverkosta, joka kattaa niin diskursiiviset kuin aineelliset entiteetit. Subjektius muodostuu tällöin aineellisdiskursiivisena yhteismuotoutuvana ilmiönä (Aalto 2024, 6; Barad 2007, 153). Tästä näkökulmasta ainakin seuraavat suhteet vaikuttivat mahdollisuuden tuomita de Gouges kuolemaan: hänen aineellisen kehonsa suhde luonnontieteen diskursseihin; hänen kehonsa suhde mieskehoihin perustuen edelliseen; hänen kehonsa suhde lainsäädäntöön; hänen tekonsa suhde lainsäädäntöön ja luonnontieteiden diskursseihin. De Gouges’n keho sai merkityksen naisena, jonka oikeudellinen ja yhteiskunnallinen alempi arvo tuotettiin oikeuden diskursseissa luonnontieteisiin nojaten. Toisaalta hänen oikeudellisen subjektuitensa riitti syyllisenä tuomitsemiseen ja kuolemantuomion langettamiseen.

Baradin mukaan ilmiöiden historiallisuus on kirjoitettu niiden aineellistumiin, niiden keholinen aineellisuus pitää sisällään edeltäneiden yhteismuotoutumisten muistojälkiä, ja siten tila, avaruus ja aine ovat luonteeltaan ilmiömäisiä eli ne syntyvät yhteismuotoutumisessa ilmiöitä tuottaessa (Barad 2007, 383). Naisen pysyvään subjektuuteen liitettiin Ranskan vallankumouksen aikana yhteiskunnallinen epätasa-arvo diskurssina ja keho itsessään alettiin käsittää alempiarvoisena. Sattumanvaraisuus kulloistenkin suhteiden merkitykselle pysyvänä mielletyn subjektin attribuutina tuo esille subjektin sisäisen kriisin.

Toimijuuden ulottaminen laajemmalle joukolle entiteettejä mahdollistaa hienojakoiseman ymmärryksen siitä, miten ja mitkä suhteet vaikuttavat subjektin muodostumiseen kulloisessakin yhteismuotoutuvassa ilmiössä. Mikäli tarkastelemme *Stoyanova v. Bulgaria* -tapausta luomalla katseen myös tapauksen aineellisiin toimijuuksiin (*agency*), voimme ymmärtää aineen ehkäpä ratkaisevan merkityksen. Tuomioistuinin totesi ratkaisussaan uhrin liikkuneen puistossa, joka oli tunnettu homoseksuaalien kohtaauspaikka. Toimijuudellisen realismin soveltaminen oikeustapaukseen mahdollistaa sen suhteisuuksien huomioimisen: niin uhrin suhde puistoon, hyökkääjien tietoisuus puiston luonteesta toisaalta julkisena

paikkana, toisaalta ”homopuistona” sekä diskursiivisesti homoseksuaalien alempiarvoisuudesta heteroseksuaaleihin nähden, kuin edellä mainittujen toimijuuksien mahdolliset suhteet sekä uhriin että tekijään auttavat hahmottamaan aineellisten toimijoiden roolin tapauksen yhteismuotoutumana. Uhri käsitettiin homoseksuaaliksi ja tekijät kokivat olevansa oikeutettuja ”puhdistamaan” julkisen paikan homoseksuaalisuudesta hyökkäämällä uhrin kimppuun. Kuitenkaan tuomioistuimen ratkaisussa ei todettu uhrin subjektin pysyvyyttä homoseksuaalina, vaan määrääväksi muodostui hyökkääjien tarkoitus vahingoittaa homoseksuaaleiksi mieltämiänsä henkilöitä (Aalto 2024, 646). Uhrin suhde puistoon aineellisdiskursiivisena ilmentymänä ilmenee tuomioistuimen ratkaisussa. Olisiko rikosta tapahtunut, mikäli kyseessä olisi puisto, jolla ei olisi ollut kuvantunlaista mainetta?

Subjektin kriisin hyväksyminen feministisen uusmaterialistisen posthumanismin keinoin

Liberaali länsimainen oikeussubjektin vaikuttaa olleen, ainakin Ranskan tapauksessa, kriisissä jo alun alkaenkin, sillä julistetut oikeudet eivät ottaneet huomioon yhteiskunnan tuottamien subjektien moninaisuutta. Oikeustieteen feministinen ajattelu on oman sisäisen kriisiytymisensä kautta vaikuttanut myös oikeuden subjektikäsitteiden muuttumiseen. Aluksi tämä on tapahtunut ulottamalla täydet poliittiset oikeudet kattamaan myös naiset, minkä jälkeen on keskitytty tosiasialliseen tasa-arvoon. Pohjoismaissa naisnäkökulma on vaikuttanut oikeuden kehitykseen muun muassa työoikeuden ja perheoikeuden kautta (Nousiainen 2001). Myöhemmin pohjoismaiset oikeusfeministit ovat kohdanneet kasvavan subjektien moninaisuuden ja hyvinvointivaltion muuttuneen luonteen (Svensson, Pylkkänen, & Niemi-Kiesiläinen 2004). Sukupuolen moninaisuuden ja sukupuolen sosiaaliseen rakentumiseen liittyvät pohdinnat ovat alkaneet kyseenalaistaa sukupuolittuneen subjektin pysyvää ontologiaa (Gunnarsson & Svensson 2016).

Feminismien aaltoliikkeen uusin laskostuminen tai poimuttuminen uusmaterialistisen

posthumanismin suuntauksissa mahdollistaa feministisen ajattelun erilaisten löydösten huomioimisen ja integroimisen osaksi sen analyysia. Laaja toimijuuksien verkosto mahdollistaa sosiaalisten ja aineellisten suhteiden merkityksen syvemmän ymmärryksen subjektien muotoutumisessa. Lisäksi feministiselle politiikalle keskeinen kysymys rakenteellisen eriarvoisuuden poliittisesta ja yhteiskunnallisesta merkityksestä voidaan ottaa huomioon jälkistrukturalismia nyansoidummin, sillä toimijaksi yhteismuotoutumisessa voidaan käsittää erilaiset valtasuhteet itsenään subjektin ontologisena osana (esim. Aalto 2024). Tämä havainto kyseenalaistaa käsityksemme subjektien itsenäisestä olemassaolosta vailla diskursiivisten vaikutusta aineelliseen todellisuuteen. Lisäksi suhteille rakentuva prosessionologinen subjekti on jatkuvassa muutoksen tilassa. Eriarvoisuuden paikallistaminen yhdeksi suhteeksi subjektin ontologisessa yhteismuotoutumisessa voisi avata Aarnionkin hermeneuttisessa perinteessä tunnistamaa ”muiden tieteenalojen” tarjoamien löydösten luomaa pohjaa uusien näkökulmien mahdollistamalle oikeudelliselle argumentoinnille laintulkinnassa. Estetiikka siististä subjekti/objekti-jaottelusta tulisi kyseenalaistaa ontologian keinoin. Ehkäpä ahdistava ajatus rakenteellisesta epätasa-arvosta osana oikeuden subjektin aineellisdiskursiivista ontologiaa ajaa toimimaan radikaalienkin ideoiden löytämiseksi ontoepistemologiaa hyödyntäen. Pohjimmiltaan uusmaterialistis-posthumanistinen subjektikäsite on hyvinkin emansipoiiva: subjekti nähdään tulemisen todennäköisyyksien potentiaaleina lukemattomista aineelliskielellisistä suhteisuuksista todellisuuden aineellistumiksi.

Kiitokset

Kiitän Johanna Niemeä ja Valterri Syrjälää arvokkaista kommentista tekstiä laatuessani. Kiitokset myös numeron toimittajille. ■

VIITTEET

- 1 Schlag (2002, 1051–1052) erottelee toisistaan neljä erilaista oikeuden esteettistä käsitystä: *grid aesthetic*, *energy aesthetic*, *perspectivist aesthetic* ja *dissociative aesthetic*.
- 2 *Déclaration de droits de l'homme et du citoyen de 1789*, Article 1.
- 3 *Déclaration de droits de la femme et de la citoyenne*, 1791.
- 4 Schlagin (2002, 1051) kuvaus energian esteetiikasta merkitsee oikeuden muotoutumista keskenään konfliktissa olevien voimien yhtymisestä.
- 5 Schlagin ruudukkoestetiikka (*grid aesthetic*) kuvailee oikeusjärjestystä siistinä koherenttina systeeminä, joka voidaan systematisoida ja jakaa selvärajaisesti (esim. Aulis Aarnio, *Mitä on lainoppi?* 1978, Otava).
- 6 "The race for superhumanity is on." <https://enhanced.org/> (vierailtu 19.11.2024)
- 7 Barad käyttää termiä, joka on suomennettu toimijuudelliseksi leikkaukseksi (engl. *agential cut*). "An agential cut is a moment of differentiation resulting in temporal stabilization of agencies."

KIRJALLISUUS

- Aalto, Juhon (2024) "BinaryTech in Motion: The Sexgender in the European Court of Human Rights Jurisprudence". *Leiden Journal of International Law* 37:3, 630–648.
- Aarnio, Aulis (1978) *Mitä lainoppi on?* Otava, Helsinki.
- Aarnio, Aulis (1997) *Reason and Authority: A Treatise on the Dynamic Paradigm of Legal Dogmatics*. Ashgate, Aldershot.
- Alaimo, Stacy & Hekman, Susan (2008) "Introduction: Emerging Models of Materiality in Feminist Theory". Teoksessa Stacy Alaimo & Susan Hekman (toim.) *Material Feminisms*. Indiana University Press, Bloomington, 1–19.
- Barad, Karen (2007) *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Durham & London: Duke University Press.
- Barad, Karen (2010) "Quantum Entanglements and Hauntological Relations of Inheritance: Dis/continuities, SpaceTime Enfoldings, and Justice-to-Come". *Derrida Today* 3:2, 240–268. doi:10.3366/drt.2010.0206
- Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas (1966) *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Doubleday and Co., New York.
- Braidotti, Rosi (2019) *Posthuman knowledge*. Polity Press, Cambridge.

- Braidotti, Rosi (2022) *Posthuman feminism*. Polity Press, Cambridge. <https://www.wiley.com/en-us/Posthuman+Feminism-p-9781509518074> Viitattu 7.11.2022.
- Caiozzo, Anna & Demartini, Anne-Emmanuelle (2008) *Monstre et imaginaire social: approches historiques*. Creaphis, Paris.
- Davies, Margaret (2018) *Law Unlimited*. Routledge, London.
- Dudgeon v. the United Kingdom* (1981) European Court of Human Rights.
- Gamble, Christopher N., Hanan, Joshua S. & Nail, Thomas (2019) "What Is New Materialism?" *Angelaki* 24:6, 111–134. doi:10.1080/0969725X.2019.1684704
- Gunnarsson, Åsa & Svensson, Eva-Maria (2016) *Exploiting the Limits of Law: Swedish Feminism and the Challenge to Pessimism*. Routledge, London. doi:10.4324/9781315581569
- Gunnarsson, Åsa, Svensson, Eva-Maria, Käll, Jannice & Svedberg, Wanna (2018) *Genusrättsvetenskap*. Studentlitteratur, Lund.
- Hacking, Ian (1999) *The Social Construction of What?* Harvard University Press, Cambridge & London. doi:10.2307/.CTV1BZFP1Z
- Halley, Janet (2008) *Split Decisions: How and Why to Take a Break from Feminism*. Princeton University Press, Princeton. doi:10.1080/09614520601092139
- Haraway, Donna (1988) "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective". *Feminist Studies* 14:3, 575. doi:10.2307/3178066
- Haraway, Donna Jeanne (2003) *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness*. Prickly Paradigm Press, Chicago. <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/distributed/C/bo3645022.html> (3. maaliskuuta 2023)
- Haraway, Donna J. (2013) *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*. Routledge, London.
- Irigaray, Luce (1993) *Je, Tu, Nous: Toward a Culture of Difference*. Routledge, London.
- Laqueur, Thomas Walter (1992) *Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud*. Harvard University Press, Cambridge. <https://hdl.handle.net/2027/heeb31961.0001.001> Viitattu 2.7.2024.
- Latour, Bruno (1999) "On Recalling Ant". *The Sociological Review* 47(1_suppl), 15–25. doi:10.1111/j.1467-954X.1999.tb03480.x
- Lehtinen, Sanna S. (2021) "Repeämä lakimaisemassa: ilmastokriisi tilallis-ajallisena kaikkeuden konfliktina". *Oikeus* 50:4, 527–549. <https://www.edilex.fi/oikeus/1000420006.pdf> Viitattu 9.7.2024.
- Leskinen, Minni (2020) "Feministinen oikeusfilosofia – fenomenologia lähtökohtia oikeuden ja sukupuolen tutkimukseen". *Oikeus* 49:4, 447–471.

- Mermelstein, Jeffrey J. "The Evolutionary Roots of Anxiety and Its Implications for Socialization and Group Cohesion". *Journal of Psychiatry and Psychiatric Disorders* 6:4, 247–252.
- Meskus, Mianna (2024) "Uusmaterialismi ja sosiaalinen konstruktioismi". Teoksessa Miira Niska, Venäläinen, Satu, Antero Olakivi & Jose A. Cañada (toim.) *Sosiaalinen konstruktioismi – Miten tarkastella tulkintojen ja sosiaalisen todellisuuden rakentumista*. Vastapaino, Tampere, 291–312. <https://trepo.tuni.fi/handle/10024/157518> Viitattu 4.7.2024.
- Niemi, Johanna (2010) "Oikeuden tekstit empiirisen tutkimuksen kohteena". Teoksessa Anssi Keinänen, Mia. Kilpeläinen & Ulla Väättänen (toim.) *Empiirisen oikeustutkimuksen kokemukset, haasteet ja tulevaisuus*. Itä-Suomen yliopiston oikeustieteellisiä julkaisuja 26. Itä-Suomen yliopisto, Joensuu, 97–118.
- Niemi, Johanna (2015) "Onko 'oikeus ja sukupuoli' oikeudenala?" *Lakimies* 7–8: 1022–39.
- Niemi, Johanna (2020) "Oikeus konstruktioistisena käytäntönä". *Oikeus* 49:4, 447–471.
- Niemi-Kiesiläinen, Johanna, Honkatukia, Päivi & Ruuskanen, Minna (2007) "Legal Texts as Discourses?". Teoksessa Eva-Maria Svensson, Åsa Gunnarsson & Margaret Davies (toim.) *Exploiting the Limits of Law: Swedish Feminism and the Challenge to Pessimism*. Routledge, London, 69–88.
- Nieminen, Liisa (1990) *Perusoikeuksien emansipatoriset mahdollisuudet?* Lakimiesliiton kustannus, Helsinki.
- Nousiainen, Kevät (toim.) (2001) *Responsible Selves: Women in the Nordic Legal Culture*. Ashgate, Aldershot.
- Philippopoulos-Mihalopoulos, Andreas (2015) *Spatial Justice: Body, Lawscape, Atmosphere*. Routledge, Oxfordshire & New York.
- Salomäki, Vesa-Matti (2011) *Biologisen sukupuolen rakentaminen: Ruumis ja sosiaalinen sukupuoli antiikista nykypäivään*. Sarja C, osa 306. Turun yliopisto, Turku.
- Schiebinger, Londa (1989) *The Mind Has No Sex: Women in the Origins of Modern Science*. 1. p. Harvard University Press, Cambridge.
- Schlag, Pierre (2002) "The Aesthetics of American Law". *Harvard Law Review* 115:4, 1047. doi:10.2307/1342629
- Searle, John R. (1996) *The Construction of Social Reality*. The Free Press, New York.
- Stoyanova v. Bulgaria* (2022) European Court of Human Rights.
- Svensson, Eva-Maria, Pylkkänen Anu & Niemi-Kiesiläinen, Johanna (2004) *Nordic Equality at a Crossroads: Feminist Legal Studies Coping with Difference*. Ashgate, Aldershot.
- Tuori, Kaarlo (2002) *Foucault'n oikeus – Kirjoituksia oikeudesta ja sen tutkimisesta*. WSOY Lakitieto, Helsinki.

Lainvalmisteluasiakirjat kritiikin lähteenä

ANNE ALVESALO-KUUSI & MARJAANA SJÖLUND

Eduskunnassa käsitellään joka vuosi satoja hallituksen esityksiä lainsäädännöksi. Jokaisen hallituksen esityksen lainvalmistelun aikana syntyy runsaasti julkista asiakirja-aineistoa, kuten arviomuistioita, selvityksiä ja hallituksen esityksen eri vaiheissa olevia luonnosversioita sekä lausuntopyyntöjä, lausuntoja ja niiden yhteenvetoja. Lainsäätämisen yhteydessä, eli sen jälkeen, kun hallitus on antanut esityksen eduskunnalle, syntyy myös viljalti kiinnostavaa aineistoa, esimerkiksi valiokuntien mietintöjä ja niissä kuultujen asiantuntijoiden lausuntoja. Näihin asiakirjoihin on dokumentoitu keskeinen yhteiskunnallinen vallankäytön muoto, lakien säätäminen. Kaikkiaan lainvalmisteluasiakirjoja on huomattava määrä: yhteen lakihankkeeseen liittyy tyypillisesti kymmeniä tai satoja asiakirjoja, ja esimerkiksi viime hallituskaudella annettiin lähes tuhat hallituksen esitystä. Tätä kirjoittaessa, kesällä 2024, on Orpon hallituskaudena annettu 179 hallituksen esitystä.

Lakien valmistelun ja säätämisen yhteydessä syntyviä asiakirjoja kutsutaan oikeustieteessä lakien esitöiksi, ja niillä on keskeinen rooli lainopissa niin sanottuina oikeuslähteinä. Lainoppi on ytimeltään tekstihermeneutiikkaa, jossa

analysoidaan oikeuslähteitä ja pyritään löytämään kunkin säännöksen oikea tulkinta tiettyjen tosiseikkojen vallitessa. Oikeustieteen valtavirtasuuntaus, niin sanottu käytännöllinen lainoppi (Kumpula ym. 2017, 137) pyrkii ymmärtämään lainsäätäjän tahtoa esimerkiksi tulkitseamalla hallituksen esityksiä. Lainvalmisteluaineistot ovat yksi monista oikeuslähteistä. Oikeuslähteoppi – joka on toki muuttuva ja vaihtelee eri oikeudenaloilla – määrittelee oikeuslähteiden painoarvon (Tolonen 2003, 69–67). Keskeinen ja painoarvoltaan vahvin oikeuslähde on tietysti kirjoitettu laki. Muita ovat esimerkiksi ennakopäätökset ja oikeuskirjallisuus. Tutkijat ovat oikeuskirjallisuuden kautta osaltaan tuottamassa oikeuslähteitä, joita voidaan hyödyntää apuna myöhemmissä tulkintatilanteissa lakia sovellettaessa. Näin ollen lainopin harjoittaja osallistuu voimassa olevan oikeuden sisällön määrittelyihin, mikä onkin perinteisesti mielletty oikeustieteen kovaksi ytimeksi (Siltala 2003, 108). Lainopissa tiede ja sen kohde ovat kietoutuneet yhteen ja tästä syystä alan tutkijalle ”ei ole suotu neutraalin ulkopuolisen tarkkailijan tyyntä osaa” (Tuori 1988, 1–5; ks. myös Alvesalo-Kuusi & Kumpula 2021, 37).

Lainoppi eroaa esimerkiksi yhteiskuntatieteellisestä lähestymistavasta siinä, että tutkimusaineisto eli tulkinnan lähteet ovat tieteenalan ennalta sanelemia, ja niillä on oikeuslähdeopin kuvaama hierarkia, joka määrittelee, minkälaisia lähteitä tulkitsija saa ja on velvoitettu käyttämään (Siltala 2003, 199–200). Tekstejä tulkitaan lainopin menetelmillä, esimerkiksi sanamuodon mukaisella tai tavoitteellisella tulkinnalla. Tekstejä tulkitaan silloin niiden juridisen erityismerkityksen tai yleiskielisen merkityksen perusteella taikka lainsäätäjän alkuperäisen tavoitteen valossa. Tavoitteena on tehdä tulkintasuositus oikeudellisille toimijoille sellaisessa muodossa, että esimerkiksi tuomioistuimet voivat hyödyntää lainopin tutkimustuloksia (Kumpula ym. 2017, 137).

Perinteisen lainopin tehtävänä on yhtäältä systematisoida ja toisaalta tulkita oikeutta. Nämä tehtävät rajaavat sitä, millä tavalla lainoppineet lakien esitöitä tarkastelevat: ne ovat heille osa oikeuden sisäistä maailmaa, jonka ulkopuolelle ei tule astua. Perinteisessä ”ortodoksilainopissa” oikeus ja yhteiskunta nähdään toisistaan irrallisina järjestelminä. Perinteinen lainoppi ei tietenkään kiistä poliittisten, taloudellisten tai muiden yhteiskunnallisten tekijöiden merkitystä lainsäädäntöprosessissa, mutta katsoo, ettei niitä tule huomioida oikeudellisia tulkintoja tehtäessä. (Alvesalo-Kuusi & Kumpula 2021, 38.)

Näihin premisseihin tukeutuvat lainoppineet katsovat, että oikeus on omalakinen järjestelmä. Tulkinnan ihanne on objektiivisuus, jossa ”ulko-oikeudellisten” tekijöiden relevanssi kiistetään. Tällainen oikeuden kentällä tuotettu illuusio oikeuden autonomiasta legitimoitua toiminnan myös ulkopuolisille (Bourdieu 1987). Lainoppi kuitenkin lainsäätäjän tahtoa etsiessään hyödyntää lainvalmistelun ja -sääntämisen yhteydessä syntyneitä asiakirjoja. Poliittisissa prosesseissa syntyneet asiakirjat nimetään lainopissa oikeuslähteiksi, joita hyödynnetään tulkinnassa. Ne ovat merkityksellisiä useista syistä: ne toimivat työkaluina selventämään epäselvien tekstien tarkoitettua merkitystä tai tuomaan valoa tiettyjen säännösten lainsäädännölliseen tarkoitukseen.

Lainvalmisteluasiakirjoista hallituksen esityksillä on keskeinen rooli oikeudellisen tulkinnan lähteinä tai sen rakentamisessa. Näennäisestä objektiivisuudesta huolimatta ne ovat saataneet muotoutua pitkien kamppailujen, valtakäytön tai kompromissien tuloksena. Ne eivät siis ole neutraaleja tiivistelmiä muista esitöistä (Tolonen 2003, 116). Viranomaiset nojautuvat muiden oikeuslähteiden lisäksi hallitusten esitysten teksteihin lakia soveltaessaan. Lakiehdotuksissa käytetyt ilmaisut ja argumentit vaikuttavat oikeudelliseen päätöksentekoon, ja näillä päätöksillä voi olla massiivisia vaikutuksia yksilöiden elämään.

Lainvalmistelun rationaalisen ideaalimallin mukaan lainvalmistelu on tutkimustietoon pohjautuvaa rationaalista päätöksentekoa siitä, kuinka jokin yhteiskunnassa vallitseva epäkohta korjataan. Tosiasiassa lainvalmistelu on monimutkainen poliittisoikeudellinen prosessi, jossa tekstejä tuotetaan monien eri tahojen, kuten viranomaisten, asiantuntijoiden ja intressiryhmien toimesta. Hyvä ajankohtainen esimerkki on niin sanotun käännetyksilain esityönä syntynyt hallituksen esitys (HE 53/2024) ja perustuslakivaliokunnan lausunto (PeVL 26/2024). Lausunnossa päädyttiin erilaiseen tulkintaan kuin valiokunnassa kuullut asiantuntijat arvioitaessa siitä, voidaanko laki säätää poikkeuslakina. Valiokunnan lausunto on herättänyt runsaasti kritiikkiä, ja sen on katsottu edustavan perustuslakivaliokunnan välineellistämistä joidenkin poliittisten toimijoiden strategiselle tavoitteelle (Scheinin 2024).

Lainvalmisteluaineistoihin on tallentunut oikeuteen ja politiikkaan sekä niiden keskinäis-suhteisiin liittyvää tietoa; ne kertovat puolueiden, intressiryhmien, yritysten ja valtaapitävien arvoista ja ideologioista. Lakien säätämisen taustalla olevat asiakirjat muodostavat eri aikakausina vallinneiden ideologioiden ja poliittisoikeudellisten kamppailujen säiliön, joka avaa lukemattomia tutkimusasetelmia eri tieteenaloilla. Lakihankkeisiin liittyy usein myös kansallisen lainsäädäntöprosessin ulkopuolella olevia asiakirjoja, jotka saattavat olla merkittävässä asemassa, kun lakihankkeen aloittamisesta päätetään. Tällaisia ovat esimerkiksi kansainväliset

sopimukset ja EU:n päätöksentekoon liittyvät asiakirjat. Lakihankkeisiin liittyy luonnollisesti myös sellaisia tekijöitä, joista löytyy dokumentaatiota vain vähän, jos lainkaan. Esimerkiksi kulisseissa tapahtunutta lobbaamista ei lainvalmisteluasiakirjojen todellisuus tavoita.

Lainvalmisteluaineistot ovat harmillisen alkäytettyjä, vaikka ne tarjoavat lukemattomia tutkimusmahdollisuuksia eri tieteenaloille. Toisenlaiset lähestymistavat mahdollistavat oikeutta kriittisesti tarkastelevia näkökulmia, joissa ei olla sidottuja lainopin sisäiseen näkökulmaan ja oikeuden koherenssin ylläpitämiseen. Todettakoon tässä yhteydessä, että kriittisiä, oikeuden koherenssin kyseenalaistavia lähestymistapoja oikeuteen löytyy toki runsaasti *oikeustieteessä*, koska kaikki oikeustieteilijät eivät tutki oikeutta vain yllä kuvatulla tavalla perinteisen lainopin sisäiseen näkökulmaan rajautuen (ks. tarkemmin Alvesalo-Kuusi & Kumpula 2021, 46–50). Mutta myös monien muiden tieteenalojen tutkijat, esimerkiksi sosiologit, politologit ja lingvistit, voisivat hyödyntää lainvalmistelutekstejä enemmän. Lainvalmisteluasiakirjat mahdollistavat mielenkiintoisia tutkimusasetelmia, koska ne tarjoavat näköalapaikan poliittisiin, taloudellisiin, yhteiskunnallisiin, oikeudellisiin ja kielellisiin kamppailuihin.

Lainvalmisteluaineisto kertoo vallankäytöstä

Lakien säätäminen on merkittävä yhteiskunnallisen vallankäytön muoto. Oikeudella katsotaan olevan useita positiivisia funktioita. Sen avulla voidaan ylläpitää järjestystä, ratkaista konflikteja ja suojata kansalaisia valtion mielivallalta. Lainsäädännön avulla voidaan myös antaa – tai ottaa pois – erilaisia oikeuksia, etuuksia ja velvollisuuksia, ja luoda sosiaalisia innovaatioita, kuten vanhempainloma tai perhevapaajärjestelmä. Lisäksi lainsäädännöllä voidaan luoda juridisia henkilöitä, kuten osakeyhtiö, säätiö tai osuuskunta. Positiivisena ja toisaalta negatiivisena oikeuden funktiona nähdään *status quon* ylläpitäminen sen mukaan kenen etujen mukaista on säilyttää tai muuttaa vallitsevaa oikeudellista tilaa.

Oikeudellinen kieli on vallan ja hallinnan väline. Oikeudellinen kieli ylläpitää yhteiskuntajärjestystä artikuloimalla sääntöjä, ja se pyrkii säilyttämään valtion auktoriteetin ratkaista konflikteja. Oikeus antaa legitimizeetin tietyille toimijoille ja teksteille, uusintaan ja vahvistaen näiden toimijoiden ja tekstien auktoriteettia (Gellers 2015, 484). Lisäksi oikeudelliset tekstit muokkaavat uskomuksiamme ja käsityksiämme keskeisistä oikeudellisista käsitteistä, kuten yhdenvertaisuudesta ja vapaudesta, sekä näkemyksiämme tulevaisuudesta (Klare 1982, 1358). Oikeudellisten tekstien tuottamisessa käytetään valtaa myös sen suhteen, minkälaisia argumentteja niihin sisällytetään ja mitä jätetään pois (Gellers 2015, 484; Ks. myös Hunt 1987, 15). Oikeus on siis eräällä tapaa kielellisen omimisen paikka, jossa arkisten kategorioiden kääntäminen oikeudelliseksi kieleksi voi aiheuttaa voimakkaita muutoksia (Gellers 2015, 484; Mertz 1994, 441).

Oikeus paitsi pyrkii estämään myös mahdollistaa hyväksikäyttöä, alistamista ja väkivaltaa (Friedrichs 2012, 8). Väkivalta on sisäänrakennettuna oikeuteen, sillä oikeuden ylläpitäminen edellyttää monin eri tavoin materialisoituvaa väkivaltaa. Lainsäädännöllä voidaan määritellä yhtäältä sitä, minkälaiset väkivallan muodot ovat sallittuja missäkin tilanteessa, ja toisaalta sitä, kenelle väkivallan käytön mandaatti annetaan. Väkivaltaa käyttävät paitsi viranomaiskoneisto myös enenevässä määrin yksityiset toimijat, joille on annettu valta tietyin edellytyksin puuttua yksilöiden koskemattomuuteen. Lainsäädännön mahdollistama väkivalta ei ole ainoastaan ilmiselvää, yksilöihin kohdistuvaa fyysistä väkivaltaa; oikeudelliset rakenteet voivat mahdollistaa myös rakenteellista väkivaltaa (Galtung 1969) esimerkiksi estämällä joidenkin ihmisryhmien yhdenvertaisuuden, osallisuuden ja itsemääräämisoikeuden toteutumisen.

Oikeus siis yhtäältä luo väkivaltaa ja toisaalta se voi antaa sille hyväksynnän (Abrego & Lakhani 2015; Menjívar & Abrego 2012). On selvää, että lakiteksti ja lainvalmisteluaineistot perusteluineen rakentavat osaltaan sosiaalista todellisuutta. Tästä syystä oikeuden väkivalta on vahvasti läsnä myös sen myös sen diskursiivisessa ulottuvuudessa.

Oikeudellisten tekstien puhettavat, niiden diskursiivinen valta, voivat saada aikaan laajoja aineellisia seurauksia niiden kohteiden asemalle, vahvistaen käsityksiä siitä, miten tiettyjä tekoja, käyttäytymistä tai ihmisryhmiä tulisi kohdella yhteiskunnassa. Siksi on tärkeä huomata, että sekä lainsäädännöllä että lainvalmisteluaineistoilla on valta paitsi luoda, nimetä ja luokitella, myös määrittää, ketkä otetaan mukaan ja ketkä poissuljetaan yhteiskunnastamme (Bourdieu 1987; Garcia-Villegas 2003, 174). Yhteiskunnallisoikeudellisesta näkökulmasta katsottuna oikeus on etuoikeutettu tila, joka sekä synnyttää että käyttää symbolista valtaa (Bourdieu 1987). Tämä tarkoittaa oikeudellisten instituutioiden, normien ja prosessien kykyä muokata ja vaikuttaa yhteiskuntaan niiden välittömien vaikutusten lisäksi. Oikeus ei siis vaikuta ihmisten elämään vain konkreettisten lakimuutosten tai oikeudellisten ratkaisujen kautta. Oikeuden erilaiset ulottuvuudet ja vaikutusmekanismit tekevät lakien taustalla olevien aineistojen poikkiteisen, kriittisen tutkimuksen tärkeäksi.

Lainvalmisteluaineistojen tutkimusasetelmia

Lainvalmisteluaineistoihin oivallisesti soveltuvia tutkimusasetelmia on monenlaisia. Alla olevassa taulukossa havainnollistetaan tutkimusasetelman suunnittelussa tehtäviä valintoja: tutkimusongelman määrittely, aineiston sisällöllinen tai ajallinen rajaus sekä menetelmien valinta. Jo näistä rakennuspalikoista syntyy lukemattomia erilaisia tutkimusasetelmia.

Ensimmäinen tutkimusasetelman rakennuspalikka on itse *tutkimusongelma* eli se, mitä tutkija valitsemaaltaan aineistolta haluaa kysyä. Tutkijan valitsema teoreettinen viitekehys antaa luonnollisesti suuntaviivaa siihen, miten aihetta lähestytään. Toinen tehtävä valinta on *ajallinen tai sisällöllinen rajaus*. Olipa varsinainen tutkimuskohde ja näkökulma mikä tahansa, voi tutkimus keskittyä yhteen yksittäiseen lainvalmisteluprosessiin, kohdistua kaikkiin valittuun aiheeseen liittyviin lainvalmisteluhankkeisiin tai

Taulukko 1

Tutkimusongelma	Ketkä ovat käyttäneet valtaa hankkeessa
	Mitkä asiat ovat vaikuttaneet lain kirjoitusasuun ja sisältöön
	Miten lain ennakoitiin vaikuttavan
	Miten lakimuutosta on perusteltu
	Minkälaisia diskursiivisia keinoja hankkeen edistämiseksi on käytetty
Rajaus	Yksi lakihanke
	Yksittäiseen lakiin tehdyt muutokset
	Yhteen aiheeseen kohdistuvat hankkeet
Menetelmä	Ajallinen rajaus, esimerkiksi hallituskauten kohdistuva
	Teema-analyysi
	Argumentaatioanalyysi
	Diskurssianalyysi ja kriittinen diskurssianalyysi
	Narratiivinen analyysi
WPR-analyysi	
Kielitieteen menetelmät kuten sentimenttianalyysi	

rajautua ajallisesti vaikkapa yhteen hallituskauteen. Kolmannen rakennuspalikan tutkimusasetelman luomiseen muodostaa *tutkimusmenetelmien* valinta. Lainvalmisteluaineistoon kohdistuvaan tutkimukseen löytyy työkalupakista laaja kirjo erilaisia useiden tieteenalojen käyttämiä menetelmiä, joista alla kuvataan vain pientä osaa. Lakihankkeita voi tutkia esimerkiksi teema-analyysin, argumentaatioanalyysin, diskurssianalyysin ja kriittisen diskurssianalyysin, narratiivisen analyysin tai WPR-analyysin keinoin tai erilaisilla kielitieteen menetelmillä. Aineistoja voi tutkia myös määrällisesti, mutta tässä kirjoituksessa painottuvat laadulliset menetelmät, joiden käyttämistä valotetaan seuraavassa erilaisin esimerkein. Lisäksi nostetaan esiin muutamia esimerkkejä jo tehdyistä tutkimuksista.

Lainvalmistelun kuluessa tuotetut asiakirjat kertovat osaltaan siitä, ketkä ovat olleet mukana päättämässä ja vaikuttamassa lakihankkeen kulkuun ja lakien sisältöön, eli ketkä ovat käyttäneet valtaa lakihankkeessa. Esimerkiksi Helminen ja Alvesalo-Kuusi (2017) tutkivat lainvalmisteluasiakirjojen pohjalta, minkälainen rooli kansalaisjärjestöillä on ollut suomalaisen kriminaalipolitiikan muotoutumisessa. Se, keitä kutsutaan osallistumaan lakihankkeeseen ja keiden ääni kuuluu asiakirjoissa, kertoo, kenen kannanotoilla nähdään olevan erityistä arvoa. Erityisen kiinnostavaa on myös tarkastella, onko asiakirjoissa tuotu esille myös lakihankkeelle kriittisiä mielipiteitä, vai onko niitä pyritty häivyttämään. Yhteiskunnasta syrjään jääneiden mahdollisuudet osallistua lainvalmisteluun ovat erityisen heikot. Niin sanottujen hiljaisten toimijoiden, esimerkiksi velkaongelmien kanssa kamppailevien, vankien ja Suomen kansalaisuutta vailla olevien osallisuutta lainvalmistelussa tutkitaan SILE-hankkeessa¹.

Vaikka lainvalmistelu on merkittävältä osalta intressien ja arvojen kamppailua, nähdään myös vahvan tietopohjan, jonka pohjalta lainsäädännöllisiä päätöksiä voidaan tehdä, olevan olennainen osa erityisesti laadukasta lainvalmistelua (Pentikäinen 2019, 2–4). Tutkitun tiedon käyttö lainvalmistelussa on tärkeä tutkimuskohde, jota voidaan havainnoida nimenomaan

lainvalmisteluasiakirjoista. Kysymyksiä, joita tutkija voi aineistolle silloin esittää, ovat esimerkiksi se, perustellaanko hallituksen esityksen väitteitä tieteellisen tutkimuksen nojalla, minkä tahojen tuottama tutkimustieto otetaan huomioon, minkälaisia episteemisiä kamppailuja valmistelun yhteydessä käytiin ja missä määrin valmistelussa on ylipäättään kuultu tutkijoita tai tutkimusorganisaatioita. Nieminen ym. (2019) selvittivät määrällisen analyysin avulla minkä laajuisia ja luonteista tutkimustiedon käyttö on, ja mitä ongelma-kohtia siinä esiintyy lainvalmistelun eri vaiheissa. Tutkijoiden ja muiden tahojen kuulemisen avulla lainvalmistelussa kerätään tietoa esimerkiksi lain mahdollisista haittavaikutuksista, jotka tulisi tuoda esiin hallituksen esityksissä. Tutkimuksen avulla voidaan selvittää, minkälaisia vaikutuksia lailla ennakoitiin olevan, jätettiinkö joitakin vaikutuksia etukäteen kokonaan huomiotta ja mitkä lainvalmistelussa esiin tuodut vaikutukset jäivät hallituksen lakiehdotuksessa mainitsematta. Pirjatanniemi ym. (2021) tutkivat ulkomaalaislakien ennakoituja vaikutuksia, joita selvitettiin sisällönerittelyn keinoin. Tarkastelun kohteena olivat ulkomaalaislaissa tehtyjen muutosten valmistelussa tuotetut asiakirjat kuten arviomuiset, lausunnot, mietinnöt ja hallituksen esitykset.

Koska oikeus on kaikkialla ja lainsäädäntö ulottuu lähes jokaiselle elämän osa-alueelle, tutkijan on mahdollista analysoida aineistoa lähes mistä tahansa teemasta selvittäen myös lakien ajallisia muutoksia. Rajaamalla tutkimusaineiston useampaan hallituskauteen voi tutkija selvittää esimerkiksi sitä, millä tavoin maahanmuuttoon, seksuaalirikollisuuteen, arvonlisäverotukseen tai vuokratyövoimaan liittyvä sääntely on ajan saatossa muuttunut. Kiinnostavia tarkastelun kohteita ovat lainvalmisteluaineistosta ilmenevät perustelut tai argumentaatiot: esimerkiksi se, minkälaisin argumentein vuokratyövoiman sääntelyä tai arvonlisäveroprosenttia on muutettu. Lähtenmäki (2020) tutki työttömyysturvaoikeuteen vuosina 1991–2017 esitettyjen muutosten perusteluteemoja analysoimalla hallituksen esitysten perustelutekstejä sekä perustuslakivaliokunnan lausuntoja. Argumentaatiotekniikoiden tutkimus tarjoaa

herkullisen lähestymistavan hallituksen esitysten analyysiin. Esimerkiksi Rantala (2016) analysoi Yleisradion rahoitusta, pikaluottojen tarjonnan rajoittamista ja energiatodistuksen laadintaa koskevien lakiehdotusten ja vaikutusarvioiden perusteluita sekä niiden vakuuttavuutta Chaïm Perelmanin argumentaatioteoriaa soveltaen.

Diskurssianalyttisestä lähestymistavasta kiinnostunut tutkija voi puolestaan selvittää minkälaisia maahanmuuttajaidealeja ulkomaalaislain muutoksia koskevissa valmisteluasiakirjoissa rakennetaan, tai minkälaista uhri- ja tekijäkuvaa seksuaalirikoksia koskevat lainsäädäntömuutokset tuottavat. Ainakin poliittisesti kiistanalaisista hankkeista voi varmuudella tunnistaa valmistelun aikana esiintyneitä kilpailevia diskursseja ja samalla tehdä väistyviä diskursseja läpinäkyväksi. Konkreettinen esimerkki tutkimuksesta, jossa tarkasteltiin ulkomaalaislain muutoksia sekä oikeudellisesti että kriittisen diskurssianalyysin keinoin, koskee ulkomaalaislain muutoksia. Tutkimuksessa selvitettiin sitä, minkälaisia oletuksia turvapaikanhakijoista tehdään Sipilän hallituksen esityksissä, ja minkälaisia seurauksia nämä oletukset mahdollistavat. (Pirjatanniemi ym. 2021.)

Hallituksen esityksiä voidaan tarkastella paitsi argumentoinnin myös tekstien ilmentämien sentimenttien ja tunteiden kannalta. *Sentimenteillä* viitataan tekstien jaotteluun positiivisiin ja negatiivisiin sekä neutraaleihin, kun taas *tunneanalyysissä* käytetään etukäteen määrättyjä kategorioita tekstistä havaittaville tunteille, kuten ilo, suru tai pettymys. Poliitiikan tutkimuksessa sentimenttien ja tunteiden tunnistaminen poliittisista puheista ja teksteistä on aivan viime vuosina herättänyt kiinnostusta (Tarkka et al. 2024). Vaikka oikeudellisten tekstien voidaan olettaa sisältävän vähemmän ilmeisiä tunteita kuin esimerkiksi puolueiden pamflettien tai vaaliohjelmien, voidaan myös hallituksen esityksistä havaita varmuudella esimerkiksi pelkoa maahanmuuttajia tai ääriiliikkeitä kohtaan, taikka optimismia kansainvälisen kilpailukyvyn kasvamisesta tai teknologisten innovaatioiden syntymisestä. Erityisen mielenkiintoista olisi vertailla erityyppisten hankkeiden välillä lakiehdotuksista näkyviä tunteita.

Tietokoneavusteinen tutkimus vapauttaa tutkijan keskittymään olennaiseen

Lainvalmistelun kuluessa syntyvät asiakirjat ovat pääsääntöisesti julkisia ja siten tutkijan saatavilla, mutta niiden löytäminen ei ole aivan vaivatonta. Uusiin asiakirjoihin on jo useamman vuoden ajan päässyt käsiksi joko valtioneuvoston tai eduskunnan internet-palveluiden kautta, mutta useimpia historiallisia lainvalmisteluaineistoja etsiessään tutkijan on suunnattava arkistoihin. Tutkijan apuna toimii myös vuonna 2020 julkaistu Lakitutka², joka yhdistää lakihankkeisiin liittyvät lainvalmisteluaineistot yhteen palveluun. Aineistoa palvelusta löytyy joistain asiakirjatyypeistä 1970-luvulta asti, ja työ aineiston historialliseksi laajentamiseksi on jatkuva. Lakitutkan kaikille avoimesta palvelusta voi tutkija vapaasti ladata tarvitsemiaan lainvalmisteluaineistoja esimerkiksi analysointiohjelmistoihin siirrettäväksi.

Lisää uusia näkökulmia ja menetelmällisiä mahdollisuuksia tulee jatkossa tarjotaan Turun yliopistossa työn alla oleva Lawpol-tutkimusinfrastruktura³, joka rakentuu Lakitutkan sekä laajan parlamenttiaineiston muodostamalle pohjalle. Lawpol mahdollistaa moninaisten oikeuden ja politiikan välisten rajapintojen tarkastelun uusia tutkimuksellisia avauksia varten. Lawpol koostuu keskeiset suomalaiset poliittiset ja oikeudelliset aineistot sisältävästä tietovarannosta sekä tämän aineiston tutkimiseen soveltuvista digitaalisista työkaluista. Palveluun on suunniteltu esimerkiksi edellisessä luvussa kuvatun tunteiden automaattisen tunnistamisen mahdollistavaa työkalua. Lawpol-tutkimusinfrastruktuurin laaja tietovaranto mahdollistaa erityyppisten poliittisten ja oikeudellisten aineistokokonaisuuksien yhdistämisen samaan tutkimusaineistoon. Tavoitteena on, että palvelun avulla tutkijat voivat tehdä laajoista tekstimassoista tarkkoja tutkimuksellisia havaintoja oikeudesta, politiikasta ja niiden välisistä monimutkaisista suhteista.

Kun tutkimuksen aikaa vievän aineiston keruun voi ulkoistaa ohjelmalle, suo se tutkijalle itselleen enemmän aikaa keskittyä tutkimuksen

suunnitteluun, aineiston analysointiin ja muihin tutkijan luovuutta hyödyntäviin tehtäviin. Vaikka Lawpol tulee tarjoamaan digitaalisia työkaluja tutkimuksen avuksi, eivät tutkimusta – ainakaan vielä lähivuosina – tee tietokoneet, vaan olennaisen tärkeää on edelleen tutkijan oma panos ja erityisesti tutkimuksellinen luovuus sekä kriittisyys.

Lakien säätäminen on keskeinen yhteiskunnallisen vallankäytön muoto. Lainvalmisteluaineistoja analysoimalla tutkijan on mahdollista tehdä läpinäkyväksi lainsäädännön taustalla olevia kamppailuja. Perinteinen lainoppi toteuttaa omaa tehtäväänsä hyödyntämällä lainvalmisteluaineistoa oikeuden sisäisestä näkökulmasta käsin. Näitä aineistoja tulisi tarkastella myös ulkopuolisen tarkkailijan näkökulmasta. Kannustamme eri alojen tutkijoita tarttumaan entistä useammin lainvalmisteluaineistoihin ja tutkimaan niitä kriittisesti sekä omasta tieteenalastaan käsin että poikkitieteellisesti.

Rahoitus

Tekstin kirjoittamista on rahoitettu SILE- ja LAWPOL-hankkeista. SILE-hankkeen rahoittajana toimii strategisen tutkimuksen neuvosto (päätösnumerot 358263 ja 358264). LAWPOL-hankkeelle on myönnetty Euroopan unionin elpymisvälinerahoitusta (NextGenerationEU) Suomen Akatemian kautta projektinumerolla 352827. ■

VIITTEET

- 1 <https://www.hiljaisettoimijat.fi/>
- 2 <https://lakitutka.fi/>
- 3 <https://lawpol.fi/>

KIRJALLISUUS

- Abrego, Leisy J. & Lakhani, Sarah M. (2015) "Incomplete inclusion: Legal violence and immigrants in liminal legal statuses." *Law & Policy* 37:4, 265–293.
- Alvesalo-Kuusi, Anne & Kumpula, Anne (2021) "Oikeussosiologia, oikeustiede ja lainoppi". Teoksessa Nieminen, Kati, Lähteenmäki, Noora & Aaltonen, Olli-Pekka (toim.) *Empiirinen oikeustutkimus*. Gaudeamus, Helsinki, 34–51.
- Bourdieu, Pierre (1987) "The Force of Law: Toward a Sociology of the Juridical Field". *The Hastings Law Journal* 38, 814–853.
- Friedrichs, David O. (2012) "Law in our lives: an introduction". Oxford University Press, Oxford.
- Galtung, Johan (1969) "Violence, Peace, and Peace Research". *Journal of Peace Research* 6:3, 167–191.
- García-Villegas, Mauricio (2003) "Symbolic power without symbolic violence". *Fla. L. Rev.* 55, 157–189.
- Gellers, Joshua C. (2015) "Greening critical discourse analysis: Applications to the study of environmental law". *Critical Discourse Studies* 12:4, 482–493. <https://doi.org/10.1080/17405904.2015.1023326>
- Helminen, Maija & Alvesalo, Anne (2017) "Advocating the 'Good' Criminal Justice System. The Involvement and Ideas of Civil Society Organisations in Formulating Finnish Criminal Policy". *Retfaerd – Nordic Journal of Law and Justice* 40, 2–23.
- Hunt, Alan (1987) "The critique of law: What is 'critical' about critical legal theory?" *Journal of Law and Society* 14:1, 5–19.
- Klare, Karl E. (1982) "The public/private distinction in labor law". *University of Pennsylvania Law Review* 130, 1358–1422.
- Kumpula, Anne, Määttä, Tapio, Similä, Jukka & Suvantola, Leila (2017) "Näkökulmia monitieteiseen ympäristöoikeuteen". Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta, Turku.
- Lähteenmäki, Liisa (2020) "Mitä työttömän syyksi voidaan lukea' – Empiirinen tarkastelu työttömyysturvan saamisen edellytyksiin tehdyistä hallituksen esityksistä". *Lakimies* 5, 662–685.
- Menjívar, Cecilia & Abrego, Leisy (2012) "Legal violence: Immigration law and the lives of Central American

- immigrants." *American journal of sociology* 117:5, 1380–1421.
- Mertz, Elizabeth (1994) "Legal language: Pragmatics, poetics, and social power". *Annual Review of Anthropology* 23, 435–455. doi: 10.1146/annurev.an.23.100194.002251
- Nieminen, Kati, Alasuutari, Noora, Kautto, Petrus, Saarela, Sanna-Riikka, Järvikangas, Inka, Hiltunen, Elina & Rantala, Kati (2019) "Tutkimustiedon hyödyntämisen hyvät käytännöt lainvalmistelussa: kohti parempaa sääntelyä?". Valtioneuvoston kanslia, Helsinki.
- Pentikäinen, Satu (2019) "Kotimaisessa lainvalmistelussa edellytettävä tietopohja – Case-esimerkkinä hallintarekisterilaki". *Edilex* 2019/3.
- Pirjatanniemi, Elina, Lilja, Inka, Helminen, Maija, Vainio, Kristiina, Lepola, Outi & Alvesalo-Kuusi, Anne (2021) "Ulkomaalaislain ja sen soveltamiskäytännön muutosten yhteisvaikutukset kansainvälistä suojelua hakeneiden ja saaneiden asemaan". Valtioneuvoston kanslia, Helsinki.
- Rantala, Kati (2016) "Argumentointi hallituksen esityksissä: keskeiset ehdotukset ja vaikutusten arviointi". *Oikeus* 45:2, 159–183.
- Scheinin, Martin (2024) "Perustuslakivaliokunnan rajalakilausunto PeVL 26/2024 vp ja suomalainen oikeusvaltio". Perustuslakiblogi 26.6.2024. <https://perustuslakiblogi.wordpress.com/2024/06/26/martin-scheinin-perustuslakivaliokunnan-rajalakilausunto-pevl-26-2024-vp-ja-suomalainen-oikeusvaltio/> Viitattu 27.6.2024.
- Siltala, Raimo (2003) "Oikeustieteen tieteenteoria". Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A 234. Suomalainen lakimiesyhdistys, Helsinki.
- Tarkka, Otto, Koljonen, Jaakko, Korhonen, Markus, Laine, Juuso, Martiskainen, Kristian, Elo, Kimmo & Laippala, Veronika (2024) "Automated Emotion Annotation of Finnish Parliamentary Speeches Using GPT-4". *Proceedings of the IV Workshop on Creating, Analysing, and Increasing Accessibility of Parliamentary Corpora*, 70–76.
- Tolonen, Hannu (2003) "Oikeuslähdeoppi". WSOY Lakitieto, Helsinki.
- Tuori, Kaarlo (1998) "Oikeuden kahdet kasvot". *Tieteessä tapahtuu* 16:6, 1–5.

Tutkijaliitto

KIRJAT

kevät 2025

Tutkijaliiton kevätkatalogi on ilmestynyt!

*Kevään uutuuskirjoihin voi tutustua osoitteessa
www.tutkijaliitto.fi/katalogi*

Poissaolon musiikki

ASTRID SWAN

Poseerauskuva. Lettäpäinen tyttö pianon ääressä on Astrid Joutseno (1899–1962), isoisotätini joskus 1900-luvun alussa kotonaan. Yritän suurentaa paperisesta valokuvasta puhelimella ottamaani kuvaa, jotta näkisin mitä kaikkea seinällä pianon yläpuolella roikkuu. En erota ripustettujen kuvien hahmoja juurikaan. Valkoiset kruunukynttilät soittimen omissa kynttilänjaloissa ovat sytyttämättömät. Astridin kädet pysähtyvät koskettimien ylle ja kasvot kääntyvät yläviistoon ikkunanvaloon. Naps.

Nuori Kerttu Wanne (1905–1963) seisoo valkoista taustaa vasten valokuvaamon potretissa, joka on pahoin rypistynyt ja myöhemmin suoristettu sekä aseteltu arkiston rapisevaan kuoreen. Kerttükin on soittoasennossa, viulu ja jousi keskiössä. Lyhytihainen silkkimekko ja hiukset nutturalla. Kasvoilla lapsuuden pehmeys mutta silmissä jotain pistävää. Kertun oikealle suuntautunut katse näkee jon- nekin kauas studiosta ja kuvaushetkestä. Tällaisena löydän valokuvan Kerttu Wanteen arkistosta, Sibelius-museon tutkijanhuoneessa.

Myöhemmin taiteilijat istuvat rannalla Naantalissa, Astrid baskeri päässään ja katse suoraan kame- raan. Kerttu katsoo Astridia ja hymyilee. Varjo lankeaa Kertun ilmeen ylle turhan jyrkkänä. Toisessa kuvassa säveltaiteilijat maistelevat keitettyjä kananmunia kuin omenoita samalla kun lukevat yhdes- sä nuottia. Tunnen itseni rikkaaksi ja onnekkaaksi. Minulle tuntemattomat ihmiset tulevat kuvitte- luni ja ajatteluni piiriin arkistossa säilyneiden välähdyksien kautta. Silti kaipaam yhteyttä Astridin ja Kertun elettyyn todellisuuteen, sellaiseen, jota on aivan mahdotonta herätellä henkiin nyt.

Vähitellen minulle kertyy tarpeeksi todisteita siitä, miten täynnä musiikkia naisten arki oli. Ymmärrän omaan kokemukseeni peilaten, miten paljon aikaa he käyttivät soitonharjoitteluun ja eloon toistensa seurassa. Matkustamisesta ja taiteilijuudesta huolimatta heidän päivänsä olivat kurinalaisia ja näistä syistä arkitodellisuus myös viertyi muiden maailmasta. Ehkä musiikin avul- la voin kosketella sitä tyhjää, merkityksetöntä ja katkennutta, joka ei koskaan poistu väliltämme,

vaikka kuinka arkistoja kaivelen. Musiikintekemisessä jatkan sen toiminnan äärellä, joka Kertulle ja Astridille oli tutuinta, mutta jota muu maailma pitää erikoisena, tuntemattomanakin.

Erottelen tekoälyavusteisesti *Syntymistään sureva* -kappaleen instrumentit omiksi raidoikseen. Sommittelen äänimateriaalista ensimmäisen sävellyksen, *K+A+A*. Prosessissa toteutuvat roolit, joissa Wanne ja Joutseno toimivat muusikkoina tuottaen äänet ja minä olen kuuntelija, äänien sommittelija ja uudelleensäveltäjä. Tekoälysovelluksen tehtävä on erotella viulu ja piano sovellusohjelmoinnin mukaan. Se ei osaa erotella niitä puhtaasti omiin raitoihinsa, vaan pätkii pianoa ja viulua sikinsokin tuottaen lisäksi häiriöääniä ja hiljaisuuksia. Virheistä tulee osa sävellyksen äänikieltä. Niillä merkitsen katkenneita yhteyksiä, tulkinnan vaikeutta ja ajan syvyyttä. Haipuvien viulujen ja välillä sisäänkeksähtävien pianosointujen välille syntyy merkkejä poissaolosta, katkenneista tai niellyistä äänistä. 1940-luvun alkupe- räisäänitteen rakenne murtuu toisteiseksi, sijoilleen pysähtyväksi ja nytkähdellen eteneväksi kudelmaksi. Jätän oman ruumiini äänen pois teoksesta: en laula tai lisää soittoani. Ehkä en vielä uskalla. Ehkä kuljen hitaasti suuntaan, jossa voimme kohdata, mutta vaarana on, että ääneni peittää alleen jotain menneestä.

Aineistoa

Joutseno, A. (2024) ”Säveltaiteilijat kotioloissaan: Kerttu Wanne, Astrid Joutseno ja 1930-luvulla pilkahteleva outous”. *SQS – Suomen Queer-tutkimuksen Seuran lehti* 18:1–2, 19–38. <https://doi.org/10.23980/sqs.146456>

Wanne, Kerttu & Joutseno, Astrid (1947) *Syntymistään sureva (Voi äiti parka ja raukka)*. Suomalainen kansanlaulu. Sovitus Sullo Hurstinen. Äänitetty New Yorkissa Yhdysvalloissa. <https://areena.yle.fi/podcastit/1-66916918>

FT ASTRID SWAN (JOUTSENO) on säveltäjä, kirjoittaja ja tutkija, joka työskentelee elämäkirjoituksen ja surun parissa. *Esseen ja sen käsittelemän työskentelyn ovat mahdollistaneet Helsingin yliopiston tutkijakollegiumi ja Alfred Kordelinin säätiö.*

Nuori Astrid Joutseno (1899–1962) pianon ääressä
Kuva yksityisestä arkistosta

Kerttu Wanne (1905–1963), nuoruuskuva viulun kanssa 1923
Kerttu Wanteen arkisto, Sibelius-museo

Yhteiskuva rannalla 1933
Kerttu Wanteen arkisto, Sibelius-museo

Yhteiskuva 1942
Kerttu Wanteen arkisto, Sibelius-museo

Sivuunjääminen, Wanteen muistilappu
Kerttu Wanteen arkisto, Sibelius-museo

Suomen Kirjailijaliitto
Runebergink. 32 C Helsinki
Puh. 44 53 92
Siirtotili 6781

Helsinki, 16.8.1961

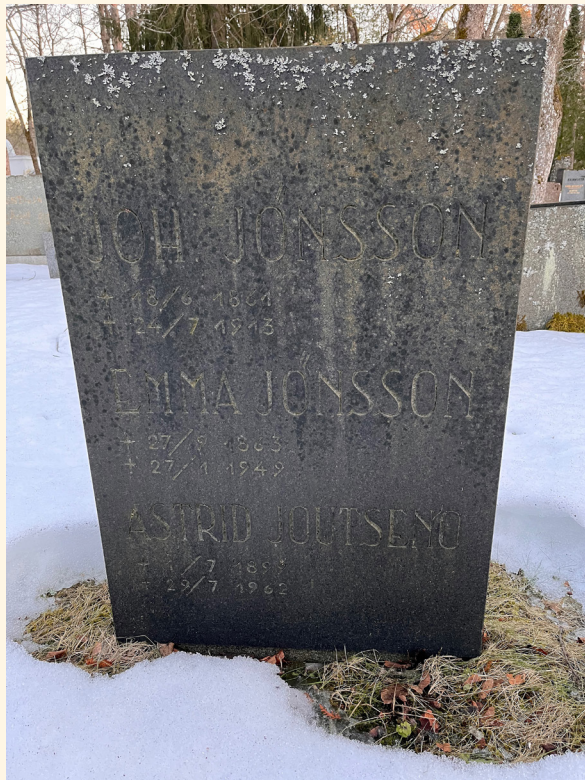
Kiertokirje No 8

Arvoisa liiton jäsen

Oheisena lähetetään uudet radiopalkkiosopimukset sekä
Kirjailijaliiton lisäys jäsen-
luetteloon. Valtion apurahat
nuorillan os. Molempien ha-
kuaika. tus lehdissä 6.8.
Kordeliuksen tava säätiön hal-
litukseen. alle os. Halli-
tusk. 1. a) työ- ja mahd.
matkasu- e) tieto siitä,
onko ha- arahaa muualta,
sekä d) den akatemia-apu-
rahahak- uuden Seuralle ja
jätetään a ansioluettelo,
työsuun- lla on mahdolli-
suus ap- paana kirjalli-
seen ty-
Heijaste
Seurassa pyydetään
*kirjailijalahjakkauk-
sia neuvomiin*

---

*Kanhoiki perinteisiin
pohjautuva kirjalli-
suuden ja runouden oikeu-
den mukainen arvostus oikeu-
utus*

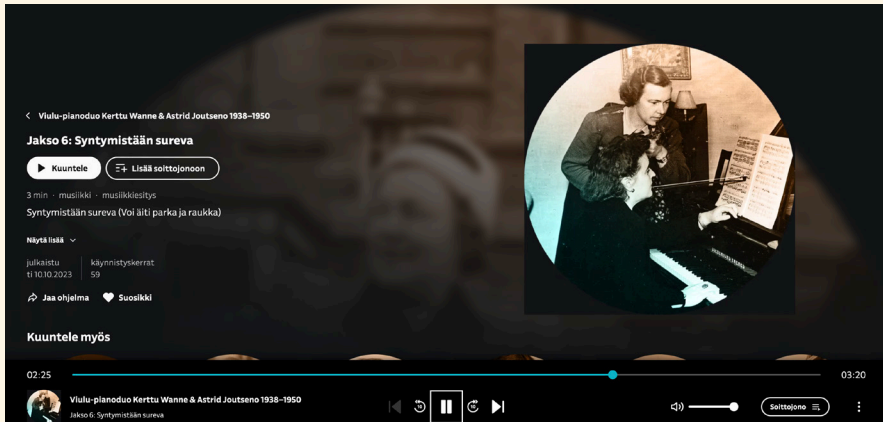
Poissaolo

Astrid Joutsenon hautakivi Turun vanhalla hautausmaalla keväällä 2024

Kuva: A. Swan

Työhuoneessa
Helsingin yliopiston tutkijakollegium 2024
Kuva: A. Swan.

Syntymistään sureva

Kuvakaappaus äänitteestä *Syntymistään sureva*, jonka raidoista ensimmäinen uusi sävellys syntyy
 Kuva: A. Swan

Säveltäminen

Wanteeen ja Joutsenon ääniraidoista, Logic-kuvake. Kuva: A. Swan
 Kuva: A. Swan

K+A+A
Kaksi kissanpentua
Kerttu Wanteen arkisto, Sibelius-museo

Minima Moralian esittely

MIKKO IMMANEN

Minima Moralia: Ajatuksia särjetystä elämästä (1951) on Frankfurtin koulukunnan keskeisen ajattelijan, Theodor W. Adornon (1903–1969) henkilökohtaisin teos. Se koostuu aforistisista, osin omaelämäkerrallisista lyhytseleistä, jotka lähtevät liikkeelle maanpakoon ajetun juutalaisintellektuellin kokemuksista ja laajenevat psykologisiksi, sosiologisiksi ja filosofisiksi pohdintoiksi läntisen maailman tilasta toisen maailmansodan aikana. Vuosina 1944–1947 Kaliforniassa kirjoitettu teos käsittelee lukuisia, varsin yllättäviäkin ilmiöitä (leluista lastenlauluihin ja okkultismista autoihin). Sen punaisena lankana on kuitenkin huoli kansallissosialismin mahdollistaneiden yhteiskunnallisten syvärakenteiden olemassaolosta myös Hitlerin kaatumisen jälkeen.

Minima Moralia on Adornon maineen Länsi-Saksassa luonut teos. Siinä missä Frankfurtin koulukunnan kuuluisin tuotos, Adornon ja Max Horkheimerin *Valistuksen dialektiikka* (Horkheimer & Adorno 2008/1947), sai suurempaa huomiota vasta 1960-luvulla, tuli *Minima Moraliasta* nopeasti todellinen ”kansankirja”

(Raulff 2003, 123). Teoksen suosio ei ollut itsesäänselvyys, sen verran hankala oli sen vakiintuneita filosofisia konventioita rikkonut esseistinen tyyli. Vastarintaa herättivät myös *Minima Moralian* synkkämieliset arviot modernista länsimaisesta yhteiskunnasta taantumuksellisine potentiaaleineen. Ja kuitenkin tällaiselle kriittiselle äänelle oli selvästi kysyntää. Mitään vastaavaa ei ollut tarjolla varhaisessa Länsi-Saksassa, konservatiivisen Konrad Adenauerin johtamassa maassa, jossa natsimenneisyyden kriittisen käsitelyn korvasi 1950-luvulla kylmän sodan antikommunismi ja ”talousihmeen” valama optimismi.

Minima Moralia on myös teos, jossa Adornon voi sanoa olevan filosofisesti omimmillaan. Ei ole kaukaa haettava väittää, että Adornon varhaisessa filosofisessa manifestissaan kaavailema essee-mäisyys filosofian muotona – ”eksakti fantasia” (Adorno 1999/1931, 33) – todellistuu parhaiten juuri *Minima Moralian* ”ajatuskuvissa” särjetystä elämästä. Termivalinnalla ”särjetty” Adorno viittaa 1900-luvun alkupuoliskon yhteiskunnalliseen kehitykseen, jossa valistuksen haave vapaasta ja rationaalisesta yksilöstä oli haaksirikkoutunut

niin Hitlerin ja Stalinin totalitarismeissa kuin typerryttävän ”kulttuuriteollisuuden” kehossa Kaliforniassa. Siinä missä Adornon ja Horkheimerin *Valistuksen dialektiikka* maalailee tähän tilanteeseen johtanutta kehitystä reippain historianfilosofisin vedoin – kartoittaen sen juuria aina Homeroksen *Odyseiaan* asti – erittelee *Minima Moralia* sitä yksilön kokemuksen tasolla.

Yksilönäkökulmallaan teos on läheistä sukua vuotta aiemmin ilmestyneelle *The Authoritarian Personality* -tutkimukselle (Adorno ym. 2019/1950), jossa Adorno ja kumppanit luotasivat psykologisin metodein Yhdysvaltain epädemokraattista potentiaalia toisen maailmansodan jälkeen ja kylmän sodan kynnyksellä. Tämä poliittisen psykologian pioneeritutkimus on ”trumpismin” myötä saanut runsaasti huomiota. Psykologisoivan otteensa takia (jota Adorno ei koskaan täysin jakanut) *The Authoritarian Personality* kuitenkin vain sivuaa niitä yksilön ylittäviä yhteiskunnallisia rakenteita, joiden paljastamiseen ja kritisointiin Adorno pyrki *Minima Moraliassa* paradoksaalisesti juuri yksilöä tarkastelemalla.

Minima Moralia kyseenalaistaa valistuksen rationaalisen perinnön ja Kantin ”Uskalla tietää” -maksimiin kantavuuden 1900-luvun historian valossa. Sinisilmäisen humanismin sijaan kriittisen ajattelun on tarkasteltava tinkimättömästi ”elämän vieraantunutta muotoa ja niitä objektiivisia mahteja, jotka määrittävät yksilöllistä olemista sen salaisimpia sopukoita myöten” (Adorno 2024/1951, 15). Toisaalta tällaisen tarkastelun lähtökohta ei ole yksiselitteisen pessimistinen.

Yksilö on saanut rikkautta, eriytyneisyyttä ja voimaa samalla kun yhteiskunnan yhteiskunnallistuminen on sitä heikentänyt ja kovertanut sisäisesti. Hajoamisensa aikakaudella yksilön kokemus itsestään ja vastoinkäymisistään auttaa uudelleen tiedostamaan asioita, jotka jäivät yksilöltä piiloon niin kauan kuin tämä ymmärsi itsensä koskemattoman positiivisena, hallitsevana kategoriana. (Adorno 2024/1951, 18.)

Minima Moralia on jo nimensäkin puolesta (vrt. Aristoteleen ”magna moralia”) myös moraalifilosofinen teos. Sen sivuja sähköistävästä

eettisestä latauksesta saa käsitteellisen otteen kuitenkin vain vaivoin. Särjetyn elämän vastakohta, ”oikeanlainen elämä”, edellyttää vapautta, mutta vaatii enemmän kuin vain kantilaista autonomiaa. Siinä on kyse onnellisuudesta tai onnistuneesta elämästä (*eudaimonia*) aristoteelisessa mielessä. Universaalia käsitteellistä määritelmää ”oikeanlaisesta elämästä” Adorno ei kuitenkaan halua antaa. Tämä olisi paitsi sopimatonta keskitysleirien pimentämässä maailmassa myös mahdollista historiallisen varianssin takia. Ainoastaan häilyvät toiveet ja unelmat voivat antaa osviittaa.

Seuraavat katsaukset tarjoavat neljä näkökulmaa *Minima Moraliaan* ja sen ajankohtaisuuteen. Irmeli Hautamäki käsittelee Adornon filosofoinnin tyyliä, esseemuotoa tavanomaisen tieteellisen esityksen kritiikkiä sekä dialektista metodologiaa. Sauli Havu sijoittaa Adornon analyysit ”särjetystä elämästä” marxilaisen kapitalismikritiikin jatkuuon. Taneli Viitahuhta kysyy, mitä Adornolta voidaan oppia nykyisestä kulttuurivihamielisestä ilmapiiristä. Juho Rekola esittelee Adornon käsitteitä ja tapoja lähestyä yhteiskunnallista totaliteettia yksittäisten kokemusten kautta. ■

KIRJALLISUUS

- Adorno, Theodor W. (2024/1951) *Minima Moralia: Ajatuksia särjetystä elämästä*. Suom. Raija Sironen ja Erkki Vainikkala. Jälkisanat Mikko Immanen. Vastapaino, Tampere.
- Adorno, Theodor W. (1999/1931) ”Filosofian aktualisuus”. Suom. Jussi Kotkavirta ja Ilona Reiners. Teoksessa Jussi Kotkavirta ja Ilona Reiners (toim.) *Konstellatioita: Kirja Adornosta*. Vastapaino, Tampere.
- Adorno, Theodor W., Frenkel-Brunswick, Else, Levinson, Daniel J. & Sanford, R. Nevitt (2019/1950) *The Authoritarian Personality*. Verso, Lontoo.
- Horkheimer, Max & Adorno, Theodor W. (2008/1947) *Valistuksen dialektiikka: Filosofisia sirpaleita*. Suom. Veikko Pietilä. Vastapaino, Tampere.
- Raulff, Ulrich (2003) ”Die *Minima Moralia* nach fünfzig Jahren. Ein philosophisches Volksbuch im Spiegel seiner frühen Kritik.” Jälkisanat teokseen Andreas Bernard ja Ulrich Raulff (toim.) ”*Minima Moralia*” neu gelesen. Suhrkamp, Frankfurt am Main.

Esseemuoto ja dialektinen metodi kritiikin välineinä *Minima Moraliassa*

IRMELI HAUTAMÄKI

Minima Moralia koostuu lyhyistä esseistä ja aforismeista, fragmenteista, joiden esitystapa on niin tiivistä, että yhden fragmentin lukemiseen ja sulatteluun voi kuluu runsaasti aikaa. Aikana, joka vaatii kaiken tiedon nopeaa ja helppoa kommunikointavuutta, Adornon tyyli voi ärsyttää. Seuraavassa en puhu *Minima Moralian* tunnusomaisesta melankoliasta, jonka syitä ei ole vaikea käsittää yleisellä eikä yksityisellä tasolla. Kirja on syntynyt Yhdysvalloissa Kaliforniassa, minne Adorno pakeni toisen maailmansodan aikana kansallissosialistien vainoa. Keskityn sen sijaan Adornon kirjoittamisen tyyliin, esseistiseen ja dialektiseen esitystapaan.

Kirjoittamisen ja filosofian tekemisen lähtökohtana Adornolla on, että modernissa monimutkaisessa ja hallinnoidussa maailmassa elämä on muuttunut fragmentaariseksi, jolloin totuus on tavoitettavissa enää yksilöllisen kokemuksen sirpaleissa. Tästä syystä yksilöllinen kokemus on negatiivisena ja kriittisenä nostettava filosofisen kirjoittamisen keskiöön. Esse on siihen soveltuva muoto. Esse on yksilöllisen kokemuksen ilmaisu, mutta yksilöllinen kokemus on aina myös historiallista, se on samalla koko ihmiskunnan kokemuksen välittäjä (Adorno 2000, 99).

Näillä ajatuksilla Adorno ottaa *Minima Moraliassa* etäisyyttä Hegelin filosofiaan, joka Adornon mukaan vastoin omaa ohjelmaansa vähätteli yksilöllisen merkitystä kokonaisuuden hyväksi. Hegel ei ymmärtänyt yksilön ja yhteiskunnan välistä dialektiikkaa vaan väitti, että ”totuus on kokonaisuudessa”. Hegel piti yksilöä naiivisti annettuna, mihinkään muuhun palautumattomana.

Adornolle taas kokonaisuus tai totaliteetti on väärin; hän pitää arvossa yksilöllistä kokemusta, jossa yhteiskunnallinen välittyy. Hän puolustaa käsitystä, että yhteiskunnallinen analyysi voi oppia yksilön kokemuksesta paljon enemmän kuin Hegel myönsi. Verrattuna Hegelin ankeaan aikakauteen yksilö on Adornon mukaan saanut rikkautta ja voimaa, ja hän uskoo, että protestin voima on palautunut takaisin yksilöön. ”Sitä vastoin suuret historialliset kategoriat, kaiken sen jälkeen, mitä niillä on aiheutettu, eivät ole enää turvassa epäilyksen varjolta” (Adorno 2024, 17–18).

Monet *Minima Moralian* pienoisseet perustuvat kirjoittajan henkilökohtaisiin kokemuksiin. Havainnot on esitetty askeettisesti pelkistäen kaikkein olennaisimpaan siinä määrin, että ne vaikuttavat objektiivisilta ja yleispäteviltä. Lukija

voi arvioida esseiden pätevyyttä vertaamalla niitä omiin kokemuksiinsa. Katkelmassa ”Ennen kaikkea lapseni” puhutaan valehtelun moraalittomuudesta. Adorno sanoo, että se, joka valehtelee, tuntee häpeää, sillä valheen kohdalla joutuu kokemaan sen maailmanjärjestyksen häpeämättömyyden, joka pakottaa ihmisen valehtelemaan hengissä pysyäkseen. Hän jatkaa:

Kuitenkin nykypäivän piintyneiden praktikkojen suussa valhe on jo kauan sitten menettänyt tehtävänsä hämärtää todellisuutta. Valehtelun ainut tehtävä on antaa toisten ymmärtää, että he eivät merkitse mitään, [...] että on yhdentekevää, mitä he valehtelijasta ajattelevat. Valheesta, liberaalin kommunikaation välineestä, on tullut häpeämättömyyden tekniikka, jonka avulla yksilö [...] voi menestyä. (Adorno 2024, 34–35.)

Nykylukijasta edellinen vaikuttaa paikkansapitävältä kuvaukselta totuudenjälkeistä ajasta, vaikka se on kirjoitettu vuosikymmeniä sitten.

Essee on kuitenkin myös enemmän kuin yksilölliseen kokemukseen sisältyvän totuuden esiintuomista. Adorno perustelee esseetä myös filosofisen esityksen muotona, jollaisena se on standardin tieteellisen esitystavan kritiikkiä. Adorno on pyrkinyt antamaan filosofista relevanssia dialektiselle tietoisuudelle, joka on avointa kokemukseksi. Sellaisena se on vastakohta positivistiselle tietoisuudelle, joka tietää asioiden järjestyksen etukäteen (O’Connor, 2000, 91).

Adorno selittää tätä tarkemmin kirjoituksessaan ”The Essay as Form” (2000). Siinä hän asettaa esseistisen esitysmuodon vastakohtaksi tavanomaiselle tieteelliselle tai positivistiselle esitystavalle, joka palautuu deduktiiviseen systeemiin. Esseemuodon ja tieteellisen muodon eron voi tiivistää filosofisesti siten, että essee ei salli oman tiedon alueensa määrittelyä etukäteen. Essee on avoin tutkimusmuoto, jota ei määrää mikään muu kuin sen aihe, se ei aseta itselleen etukäteen mitään relevanssin kriteereitä (mt.). Tässä se poikkeaa perinteisestä tieteellisestä esitysmuodosta, joka lähtee etukäteen määritellyistä käsitteistä, ”ensimmäisistä periaatteista ja päätty lopulliseen periaatteeseen”. Essee

ei määrittele etukäteen käsitteitään, sen sijaan käsitteet ja niiden suhteet nousevat esiin aiheen ehdolla. Tätä merkitsee esseiden avoimuus kokemukselle. Adornon sanoin,

Essee ei noudata järjestelmällisen tieteen ja teorian pelisääntöjä, joissa Spinozan periaatteita noudatetaan, asioiden järjestys on identtinen ideoiden järjestykselle. Koska käsitteiden ilmatiivis järjestelmä ei vastaa todellisuutta, essee ei pyri suljettuun deduktiiviseen tai induktiiviseen systeemiin. (Mt. 98.)

Essee on kapinallinen ja kriittinen esitysmuoto, se ”ei aloita Aatamista ja Eevasta vaan siitä, mistä se haluaa keskustella” ja se lopettaa siinä, missä se tuntee esityksen päättyvän, eikä siellä, missä ei ole enää mitään sanottavaa. Toisin kuin tavanomaisessa tieteellisessä ajattelussa, jota ohjaa valmis käsitejärjestelmä, esseiden lähtökohtana on ilmiöiden kokemuksellinen tulkinta. Essee on tekstien ja teosten tulkintaa, joka ”saa substanssinsa kokemuksesta, siinä missä perinteinen teoria nojautuu valmiiksi määriteltyihin käsitteisiinsä” (Adorno 2000, 93, 99).

Esseistinen esitystapa ei pyri työetiikan mukaisesti saamaan aikaan tieteellisiä tuloksia, mutta se ei ole taiteellista luomistakaan. Essee muistuttaa Adornon sanoin lapsenomaista vapautta, se innostuu ilman tunnontuskaa siitä, mitä muut ovat tehneet, eli valmiista kulttuurin tuotteista, joita se tulkitsee (Adorno 2000, 93, 99). Essee on erityisesti taideteosten ja filosofisten teosten tarkasteluun ja tulkintaan sopiva muoto.

Adorno on tietoinen siitä, että esseististä muotoa pidetään outona siksi, että se tulkitsee. Esseetä syytetään siitä, että tulkinta projisoi merkityksiä sinne, missä ei ole mitään tulkittavaa. Syytös perustuu kuvitelmaan, että olisi mahdollista paljastaa, mitä tekijä on halunnut sanoa, vaikka on lähes mahdotonta kuvitella ilman tulkintaa, mitä joku on joskus ajatellut tai tuntenut. Kulttuuristen ilmiöiden, teosten ja tekstien merkitysten ylenmääräisyys suorastaan vaatii vastaanottajalta subjektiivista mielikuvitusta, jota toisaalla, objektiivisuuden nimissä, paheksutaan (Adorno 2000, 94). Adornon käsitys on,

että esseistinen tulkinta valaisee kohteita ole-
malla niille avoin. Hän ei esitä hyvälle tulkinnalle
mitään kriteereitä, vaan näyttää ajattelevan, että
tulkinnan valaisevuus oikeuttaa sen (O'Connor,
2000, 92).

Adorno kummastelee sellaista objektiivisuu-
teen pyrkivää esitystä, joka asettaa kulttuurisen
kohteen, teoksen tai tekstin tiukasti erilleen tiedon
subjektista. Hän pitää tällaista sisällön ja
muodon erottelua positivistisena. Positivismissa
sisältö käsitetään protokollalauseina, joiden usko-
taan olevan riippumattomia esitysmuodosta.
Positivistit kuvittelee, että sisältö tulee sille sitä
paremmin, mitä vähemmän se riippuu esitys-
muodosta. Esityksen pitäisi olla konventionaalista,
koska jokaisen ekspressiivisen ilmaisun pelätään
pilaavan sanotun objektiivisuuden. Positivistit voi
Adornon (2000, 94) mukaan kuvitella kielensä
olevan objektiivista ja pätevää, mutta henkisten
tuotteiden reflektioon tällainen puhdistettu kieli
ei sovi.

Eräs tieteellisen esitysmuodon kriteeri on vaatimus
läpinäkyvyydestä. Sen mukaan filosofisen
kirjoituksen pitäisi tuoda esiin se ajatteluprosessi,
joka kirjoituksessa on tehty, jolloin kenen tahansa
pitäisi voida ymmärtää tai jäljentää se. Adorno
(2024, 97–98) väittää *Minima Moralian* kohdassa
”Aukkoja”, että vaatimus läpinäkyvyydestä on
ongelmallinen esittämisen periaatteena siksi, että
mitä tarkemmin ajattelu seuraa tunnettua esit-
tämisen polkua, sitä heikommaksi sen arvo käy.
Intellektuaalinen rehellisyys merkitsee useimmi-
ten ajatuksen sabotoimista.

Tunnontarkasti jokaisen askeleensa kuvaami-
seen pyrkivät tekstit ovat Adornosta vain banaa-
leja ja pitkävetisiä. Ne tuovat esiin vain jo ennes-
tään tunnetun tiedon. Ajatuksen arvo, sen esittä-
misen oikeutus mitataan sen etäisyydellä tunne-
tusta jatkumosta. Adorno (2024, 98) viittaa Georg
Simmelin (2005) kirjoituksiin, jotka käsittelevät
poikkeuksellisia aiheita, kuten suurkaupungin elä-
mää, tyyliä ja muotia, mutta pakottautuvat teks-
teinä kiusalliseen läpinäkyvyyteen. Tämä pilaa
lukemisen jännittävyuden ja syövyttää samalla
aihetta.

Tekstin läpinäkyvyyden vaatimus on
Adornosta älyllisesti epärehellinen siksi, että

ajattelu ei ole läpinäkyvä diskursiivisesti ete-
nevä prosessi, eivätkä ajatukset myöskään tipu
taivaasta. ”Pikemminkin tieto tulee meille
ennakkoluulojen, katsomusten, innervaatioiden,
tarkennusten, ennakkointien ja liioittelun verkos-
ton kautta; lyhyesti sanottuna, tiiviin ja lujan,
kaikkea muuta kuin läpinäkyvän kokemuksen
kautta.” Kartesiolainen sääntö, joka kehottaa
kääntymään vain niiden asioiden piiriin, joiden
”selkeään ja varmaan tietoon älymme riittää”,
antaa väärän kuvan ajattelusta (Adorno 2005,
80).

Minima Moraliassa Adorno päätyy siihen,
että jos ajattelu todella haluaa syventää suhdet-
taan kohteeseen ja luopua toistamasta jo tie-
dettyä, se luopuu läpinäkyvyydestään, jolloin se
jää jotain velkaa, siihen jää aukkoja. Se rikkoo
lupauksen, jota arvostelman tai väitteen muoto
edellyttää. Adorno (2024, 99) vetoaa siihen, että
ajattelun vajaaksi jääminen muistuttaa elämää
itseään, joka ei sekään kulje suoraviivaisesti
kohti tarkoitustaan vaan vinosti ja tuottaen pet-
tymyksiä siihen nähden, mitä se voisi olla. Tämä
on todellista älyllistä rehellisyyttä filosofilta.

Adorno tarkastelee ”The Essay as Form” kir-
joituksessaan myös taiteen ja tieteen suhdetta.
Hän toteaa, että tavallisesti tiedettä pidetään
kaiken rationaalisuuden lähteenä ja taidetta
taas irrationaalisenä.

Akateeminen kiltta arvostaa ainoastaan filosofiaa,
joka pukeutuu universaalisen ja ikuisen ja nykyisin,
mikäli mahdollista, *primaalisen* asuun, kulttuuriset
artefaktit ovat kiinnostavia filosofialle vain, kun ne
toimivat esimerkkeinä universaalisille käsitteille
(Adorno 2000, 92–93).

Tästä poiketen Adorno puolustaa myös tai-
teeseen sisältyvää tietoa. Hän halua nostaa
taideteokset filosofisen tarkastelun kohteeksi.
Vaikka taide ja tiede on historiallisesti erotettu
toisistaan, niiden vastakkaisuutta ei pidä ottaa
annettuna.

Hänen mukaansa aivan yksinkertainen tie-
toisuuden elämän, kuten muistin tarkastelu
kaunokirjallisuudessa paljastaa, kuinka vähän
tiede pystyy saamaan kiinni itse tietämisen

tapatumista. Hän viittaa Marcel Proustin teoksiin, joissa on runsaasti tieteellisiä ja positivistisia aineksia. Keskeisesti ne ovat yritystä ilmaista paikkansapitäviä havaintoja ihmisistä ja heidän sosiaalisista suhteistaan, jollaisia tiede, sosiologia tai psykologia ei pysty tavoittamaan. Proustin havaintojen objektiivisuus perustuu kokemukseen, se ei ole tieteellisesti verifioitua. Kokemus ja muistelu antavat Proustin teoksissa syvyyttä havainnoille; lukijan kokemus voi vastaavasti vahvistaa tai kumota ne (Adorno 2000, 97).

Adorno olettaa, että Proust yritti säilyttää ja uusintaa tietoa tieteellisyyttä jäljittelevällä eksperimentoivalla tekniikalla. Proustin aikakaudella kokeneen ihmisen eli *homme de lettres*'n tietoa pidettiin pätevänä. Adorno huomauttaa, että kukaan Proustin aikalainen ei olisi epäillyt kokemukseen perustuvia havaintoja tai pitänyt niitä merkityksettöminä siksi, että ne olivat vain hänen omiaan, eivätkä mukautuneet tieteellisiin yleistyksiin (Adorno 2000, 97).

Esseen kirjoittaja on Adornolle *homme de lettres*, omaan kokemukseen nojaava kirjoittaja, joka tarkastelee asioita omakohtaisesti kiinnostuneen henkilön paneutuvuudella pikemmin kuin lähtien valmiista käsitejärjestelmistä. Tieteellinen esitys toimii suljetun deduktiivisen tai induktiivisen systeemin ehdoilla. Se vaatii käsitteiden määrittelyä, koska se uskoo, että käsitteet saavat merkitykseensä vasta määrittelyssä (Adorno 2000, 100). Tieteellinen esitystapa on filosofisessa mielessä yhtä kuin metodi. Sen tunnetuin puolustaja on Descartes, jonka *Metodin esityksen* periaatteita essee Adornon (mt. 102) sanoin ”lempeästi uhmaa”.

Descartesin metodiset periaatteet eivät sovi kulttuuristen kohteiden, kuten filosofisten teosten tarkasteluun. Descartes (2001, 131) kehottaa esimerkiksi aloittamaan yksinkertaisimmasta ajatuksesta ja etenemään askel askeleelta monimutkaisempiin. Essee taas aloittaa monimutkaisimmasta, ei yksinkertaisimmasta, joka on kaikkein tavanomaisinta. Henkilö, joka opiskelee filosofiaa, tuskin aloittaa helpoimpina pidetyistä kirjoittajista toivoen, että *common sense* kuoriutuu pois vähitellen. Hän menee

todennäköisemmin vaikeana pidetyn kirjoittajan tekstiin, joka valaisee sitä, mitä pidetään yksinkertaisena. Adorno (2000, 102–103) vastustaa ”ymmärrettävyyden” kliseettä, joka on eri asia kuin totuus monimutkaisten syiden ja seurausten verkostona.

Adorno ei kuitenkaan vastusta tiedettä. Hän toteaa, että

siinä missä tiede voi käsitellä sirpaleisen ja antagonistisen todellisuuden monimutkaisia ja vaikeita asioita palauttamalla ne yksinkertaisiin malleihin, esseen tehtävä on toinen. Essee horjuttaa illuusiota, että maailma on yksinkertainen ja looginen. Tällainen ainoastaan tukee *status quota*. (Adorno 2000, 102–103.)

Vaikka Adorno ei hyväksy ennalta määritellyä ajattelun metodia, tämä ei tarkoita, että ajattelu jäisi ilman aseita. Adorno on ajattelijana ja keskustelijana kova väittelijä, joka käyttää aseenaan dialektista metodia. Dialektisella metodilla kumotaan liian dogmaattisesti esitetty väite kääntämällä se pääläelleen. Adorno esittelee dialektista metodia *Minima Moralian* lopussa paljasten, että se ”on lähtöisin sofistikaasta, menettelytavasta, jolla pyritään keskustellen horjuttamaan dogmaattisia väittämiä ja, kuten yleisillä syytäjillä ja koomikoilla on ollut tapana sanoa, antamalla vähäisemmälle sanalle suurempi voima.” Dialektiikka on Adornon (2024, 306) mukaan perinteisen filosofian vastakohtana kritiikin metodi ja se on myös turvapaikka alistetuille, niillekin, joille se on outo ajatus. Dialektiikka on kuitenkin kaksiteräinen ase, sillä maksukykyisten palveluksessa se on myös herruuden välikappale, koska sen avulla mitä tahansa väitettä voidaan puolustaa.

Dialektiikka tunnetaan jo antiikin filosofiasta, antiikin sofisteilta. Sofistit poikkesivat muista antiikin filosofeista siinä, että he opettivat puhe-taitoa maksusta kenelle tahansa. Tämä horjutti antiikin yhteiskunnallista hierarkiaa, missä filosofiaa tai hyvettä opetettiin vain ylhäistä syntyperää oleville. Katsottiin, etteivät alempien luokkien jäsenet voineet tulla hyveellisiksi mitä tahansa oppivatkin.

Sofistit olivat eri puolilta kreikkalaismaailmaa kotoisin olevia opettajia, jotka viettivät kiertelevää elämää ja opettivat maksukykyisille nuorille miehille taitoja, jotka auttoivat menestymään politiikassa. Tärkeää sofistikaassa oli puhe- ja väitelytaito, mutta mukana opetuksessa oli myös yleissivistäviä aiheita. Sofistit olivat suosittuja ja heidän luentojaan ja väittelytilaisuuksiaan seurasivat suuret yleisöjoukot. Pahennusta eliitin keskuudessa herätti se, että he opettivat ketä tahansa maksusta, eivät vain vanhaa eliittiä (ks. Thesleff & Sihvola 1994, 80–82).

Sofisteilla ei ole hyvä maine filosofian historiassa, mikä johtuu enemmän heidän vastustajistaan kuin kannattajistaan. Myös Adorno on tietoinen tästä todetessaan, että dialektisella tekniikalla voidaan puolustella mitä tahansa. Saadaanko dialektiikalla esiin totuus vai epätoisuus, ei riipu Adornon (2024, 306) mukaan itse menetelmästä vaan totuus riippuu siitä intentiosta, joka metodin käyttäjällä on. Tästä syystä hän varoittaa, ettei dialektiikkaa tule käyttää väärin.

Dialektinen metodi kääntää yleisenä totuutena tunnetun väitteen pääläelleen. *Minima Moraliassa* Adorno käyttää sitä erityisesti psykoanalyysia vastaan. Kohdassa ”Terveys kuolemaan saakka” aiheena on tavanomainen totuus, jonka mukaan normaalius on mielenterveyttä. Adorno väittää päinvastoin, että ”ajalle ominainen sairaus piilee nimenomaan normaaliudessa” (Adorno 2024, 70). Normaalin mielenterveyden ihanne peittää Adornon mukaan taakseen ihmisen terveiden viettien repression eli tukahduttamisen. Samalla dialektikko asettuu terveysihanteen uhrien puolelle huomauttamalla, että ”tavallisen kaverin ja suosituksen tytön ei pidä ainoastaan torjua halujaan vaan myös kaikki ne oireet, jotka tästä torjunnasta ovat porvarillisina aikoina seuranneet”. Nykyinen terveysihanne estää paon sairauteen, joka joskus oli mahdollista. ”Mikään tutkimus ei tähän päivään mennessä ole ulottanut katsettaan siihen helvettiin, jossa luotiin ne epämuodostumat, jotka myöhemmin tulevat esiin iloisuutena, avoimuutena, sosiaalisuutena, onnistuneena sopeutumisena väistämättömään ja murehtimattoman käytännöllisenä mielenlaaduna” (mt.). ■

KIRJALLISUUS

- Adorno, Theodor W. (1951/2024) *Minima Moralia. Ajatuksia särjetyistä elämästä*. Suom. Raija Sironen ja Erkki Vainikkala. Vastapaino, Tampere.
- Adorno, Theodor (1951/2005) *Minima Moralia. Reflections from Damaged Life*. Käänt. E. F. N. Jephcott. Verso, London, New York.
- Adorno, Theodor (1958/2000) ”The Essay as Form”. Teoksessa Brian O’Connor (toim.) *The Adorno Reader*. Blackwell, Oxford, 92–111.
- Descartes, René (2001) *Metodin esitys, Teokset I*. Suom. Sami Jansson. Gaudeamus, Helsinki, 121–168.
- O’Connor, Brian (2000) Esipuhe Adornon artikkeliin ”The Essay as Form”. Teoksessa Brian O’Connor (toim.) *The Adorno Reader*. Blackwell, Oxford, 91–92.
- Simmel, Georg (2005) *Suurkaupunki ja moderni elämä. Kirjoituksia vuosilta 1895–1917*. Suom. Tiina Huuhtanen. Gaudeamus, Helsinki.
- Thesleff, Holger & Sihvola, Juha (1994) *Antiikin filosofia ja aatemaailma*. WSOY, Porvoo.

Marxin vaikutus Adornon ajattelussa

SAULI HAVU

On tunnettua, että Theodor W. Adornon suhde marxilaisuuteen oli ristiriitainen. *Minima Moraliassa* Adorno esittääkin ”tuiman kompakysymyksen”: ”Missä on proletariaatti?” (Adorno 2024/1951, 241). Jo kriittisen teorian varhaishistoriaan kuuluu kritiikki marxilaisuuden monille muodoille tyypillistä työväenluokan idealisointia kohtaan. Max Horkheimer kirjoittaa perustavassa esseessään ”Traditionaalinen ja kriittinen teoria”, että ”edes proletariaatin tilanne ei takaa oikeaa tietoa tässä yhteiskunnassa” (Horkheimer 1991/1937, 30–31). Tekstin lopussa hän menee vielä pitemmälle: ”Yhtä vähän on olemassa sosiaalista luokkaa, jonka hyväksyntään voitaisiin luottaa” (mt. 56). Mikäli marxilaisuus ymmärretään sitoutumisena ”luokkakantaisuuteen” eli työväenluokkaan jo olemassa olevana historian subjektina, kriittisen teorian lähtökohta on irtautuminen tällaisesta (Raulet 1986, 144–145).

Kuitenkaan marxilaisuuden oletetun ”historiallisen subjektin” avoin kyseenalaistaminen (Adorno 2007/1965–1966, 68) ei tarkoita Adornon kriittisessä teoriassa luopumista marxilaisuudesta, saati Marxin vaikutuksesta. Adorno kirjoittikin tekstissään ”Zur Spezifikation der kritischen Theorie” vuodelta 1969, että ”kriittisessä teoriassa marxismiin täytyy kriittisesti reflektoida itseään

– ilman, että tämä tarkoittaa marxismin vesittämistä” (Adorno 2003a/1969, 292). Kriittisessä teoriassa on kyse marxismin ”radikaalista itse-kritiikistä” (Adorno 2007/1965–1966, 72) samassa mielessä kuin *Valistuksen dialektiikassa* on kyse ”valistuksen jatkuvaan itsetuhoon” (Horkheimer & Adorno 2008/1944, 13) kohdistetusta kritiikistä. Kritiikki on kuitenkin samalla esityötä valistuksen ”positiiviselle käsitteelle”, joka ”irrottaa valistuksen kytköksistä sokeaan herruuteen” (mt. 18). Adornon kanta onkin, että kriittinen teoria ei voi – kaikesta kritiikistä huolimatta – luopua marxilaisista juuristaan, sillä Marxin teoria ”edustaa prototyyppisesti kriittistä yhteiskuntateoriaa” (Adorno 2003b/1968, 243).

Adornolle on luonteenomaista kritisoida erityisen painokkaasti hänelle läheisiä ajattelijoina, kuten esimerkiksi Hegeliä, Freudia ja juuri Marxia. Adornon töistä onkin helppoa löytää marxilaisuuteen ja myös Marxiin itseensä kohdistuvia kriittisiä kannanottoja – mainittakoon esimerkiksi ”luontoon kohdistuvan herruuden” ongelmakenttä eli niin kutsuttu ”tuotantovoimien metafysiikka” (Adorno 2007/1965–1966, 89, 142). Tässäkään kohdin kritiikki ei ole totaalista, sillä Adorno huomauttaa Marxin (1979/1875, 31) vastustaneen ”Gothan ohjelman arvostelussaan”

työn kohottamista kaiken rikkauten ainoaksi lähteeksi. Adornon (1980/1966, 177) mukaan Marx haluaa tällä sanoa, ”ettei työtä missään muodossa, käsien ahkeruutena yhtä vähän kuin henkisenä tuotantona, pitäisi hypostatisoida”.¹

Vaikka Adornon Marxiin ja erityisesti marxilaisuuteen kohdistama kritiikki on monessa mielessä tärkeää, on syytä korostaa Marxin positiivista vaikutusta Adornon tuotantoon. Vaikutus koskee myös Adornon ”filosofisempia” kirjoituksia, joita ei voi kohdallisesti ymmärtää ilman Marxin vaikutusta, kuten olen toisaalla korostanut (Havu 2021). Monissa näihin filosofisempiin teksteihin keskittyvissä tarkasteluissa Marx häidin tuskin mainitaan (esim. Seel 2006; Honneth & Menke 2006; O’Connor 2004). Ajattelen Marxin olevan eräissä ratkaisevissa kohdin ”avain” Adornon ymmärtämiseen (Schäbel 2019), mikä ei tietenkään tarkoita, että Adornon ajattelun voisi samastaa Marxin ajatteluun. Tarkastelen kolmea ulottuvuutta Adornon tuotannossa, joissa Marxin vaikutus on erityisen selvä: itseriittoisen filosofian kritiikkiä, Adornon omien filosofisten käsitteiden ja kapitalistisen yhteiskuntarakenteen yhteyttä sekä Adornon kriittistä käsitystä totaliteetista.

Filosofian itseriittoisuuden kyseenalaistaminen

Aluksi haluaisin nostaa esiin, kuinka Adorno pyrkii historiallistamaan ja yhteiskunnallistamaan näennäisen puhtaat filosofiset kysymykset. Erityisesti tämä tulee esiin erilaisten elämänfilosofioiden kritiikissä. Kuten Adorno kirjoittaa *Minima Moraliassa*, yksilöllä ”ei ole mitään sisältöä, mikä ei olisi muodostunut yhteiskunnallisesti”. Tässä mielessä ”yritykset tavoittaa yksilön täyteys itseensä vetäytymisessä eivät ole sattumalta johtaneet yksilön uhraamiseen”. (Adorno 2024/1951, 184, 189.) ”Tahto saada kiinni jostain ehdottoman pysyvistä uppoutumalla itse kunkin omaan yksilöllisyyteen” (mt. 188) johtaa tyhjään abstraktioon. Tämän ongelman Adorno näkee esimerkiksi muuten arvostamallaan Nietzschellä: ”Nietzschen analysissa sana ’aito’ esiintyy jo kyselemättömänä, käsitteellisestä työstä irrallisenä” (mt. 187). Adornon kritiikin kohteena ei

suinkaan ole yksilöllisen tarkastelu, sillä juuri tätähän *Minima Moralia* suuressa määrin edustaa. Ongelma on ennemminkin se, jos yksilö nähdään jonain historiallisesta ja yhteiskunnallisesta tilanteesta erillisenä ja täten absolutisoituna. Kuten Marx totesi, ”ihminen on eläin, joka voi eristäytyä muista vain yhteiskunnassa” (Marx 1986/1857–1858, 35). *Minima Moraliassa* painotus näkyy siten, että kaikkein yksityisinkin kokemus ymmärretään yhteiskunnallisesti ja historiallisesti välittyneenä – Adornon yleinen motiivi on siis kaikenlaisen välittömyyden vastustaminen.

Filosofiset suuntaukset, jotka unohtavat filosofisten teemojen yhteiskunnallisen ja historiallisen välittyneisyyden, olivat ne sitten yksilölähtöistä tietoteoriaa, elämänfilosofiaa tai heideggerilaista fundamentaaliontologiaa, ”pyrkivät poistamaan välittyneisyyden, eivät refleктоimaan sitä” (Adorno 1980/1966, 70). Adornon kritiikissä ei kuitenkaan ole kyse pelkästään ajattelun yhteiskunnallisuuden korostamisesta tässä abstraktissa merkityksessä – siis siinä merkityksessä, että ajattelu on aina yhteiskunnallista, halusi se sitä tai ei, että ”tietoisuus on yleistä välittyneisyyttä” (mt. 50). Sen sijaan Adorno korostaa, että pyrkimykset ajattelun irrottamiseen välittyneisyydestä pitää itsessään nähdä yhteiskunnallisen kehityksen tuotteena, kuten hän korostaa Husserl-kritiikkinsä *Zur Metakritik der Erkenntnistheorie* johtopäätöksissä:

Se, että tietoisuus ottaa monadologisen hahmon, että yksilön tieto itsestään näyttää tälle välittömämmältä ja varmemmalta kuin muiden vastaava tieto, on oikea ilmestys väärästä maailmasta, jossa ihmiset ovat toisilleen vieraita ja toisistaan epävarmoja, ja jossa jokainen pitää välittömästi kiinni erityisintresseistään, joiden kautta yleiset, ”olemukselliset” lainalaisuudet toteutuvat (Adorno 1981/1956, 235).

Yhteiskunnasta eriytyneen filosofian kritiikkiä, jota Adorno tuossa teoksessa kutsuu metakritiikiksi, ei siis voi erottaa porvarillisen yhteiskunnan kriittisestä tarkastelusta. Adornon metakritiikki on selvästi velkaa Marxin kapitalismikritiikille. Marxhan korosti, että juuri porvarillinen yhteiskunta synnyttää tällaisen ”muista

erillään olevan yksilön [...] katsantokannan” (Marx 1986/1857–1858, 35), joka vastaa tämän yhteiskunnan luonnetta, eikä siis ole yksinkertaisessa mielessä epätosi. Porvarillisen yhteiskunnan ”objektiiviset ajatusmuodot” (Marx 2013/1867, 82), eli tämän yhteiskuntamuodon ”reaalisten olemisen muotojen, olemassaolon määritysten” (Marx 1986/1857–1858, 55) sanelemat ”tavanomaiset ajatusmuodot” (Marx 2013/1867, 485) synnyttävät ajatuksen irrallisesta yksilöstä, niin sanotun ”yksilön privaattimuodon” (Haug 2021, 250–262). Tämän lisäksi Adorno (1980/1966, 178) korostaa, että filosofian ajatusmuodoissa on piilossa ”yhteiskunnallinen työ”. Hän vaatii, että filosofian täytyy ”osoittaa, kuinka sen oma olemassaolo [...] on luokkasuhteen saastuttamaa” (mt. 52). Näin herruuden kritiikki ylipäänsä ja kapitalistisen tuotantotavan kritiikki erityisesti tunkeutuu filosofian kovimpaan ytimeen.

Adorno kuitenkin vastustaa tiukasti sitä, että filosofia yksinkertaisesti palautettaisiin kapeassa mielessä yhteiskunnallisiin kysymyksiin tai valtasuhteisiin. Hänen mukaansa ”filosofisista kategorioista voi siirtyä yhteiskunnallisiin vain paljastamalla filosofisten kategorioiden totuussisällön” (Adorno 1980/1966, 198). Filosofian ja yhteiskunnan yhteenkietoutuminen ei siis sinänsä häivyttä filosofisia kysymyksiä. Hyvä esimerkki tästä on totuuden käsite, jota Adorno puolustaa kritiikin ennakkoehtona. *Negatiivisessa dialektiikassa* hän kirjoittaa: ”Ideologian käsite on merkityksellinen vain suhteessa sen totuuteen tai epätotuuteen, mistä on kyse” (mt. 198). Sellaisen ”erittelemättömän ideologiakäsitteen”, jossa kaikki ajattelu samastetaan ideologiaan ja relativoidaan suhteessa esimerkiksi ajattelijan luokka-asemaan, ”kaikkeus päättyy ei-mihinkään” (mt.). Adorno korostaakin, että ”objektiivisen totuuden ideassa materialistisesta dialektiikasta tulee väistämättä filosofista, huolimatta kaikesta sen harjoittamasta filosofiakritiikistä” (mt.).

Minima Moraliassa tällainen filosofian oikeutuksen puolustaminen totuuskyseksen suhteen on vahvasti läsnä. Adorno kirjoittaa: ”Kaikkien totuuskyseysten kääntäminen valtakysymyksiä, mitä totuus ei itsekään voi välttää, jos ei halua tulla vallan murskaamaksi,

ei pelkästään tukahduta totuutta, [...] vaan se merkitsee hyökkäystä toden ja valheen erottamista vastaan” (Adorno 2024/1951, 132–133). Samanaikainen filosofian kritiikki ja puolustaminen johtaa Adornon itsensäkin mukaan paradoksiin: ”Subjektiivisuus, ajattelu itse, ei ole selitettävissä itsestään käsin, vaan faktisesta, ennen kaikkea yhteiskunnasta käsin, mutta tiedon objektiivisuutta ei ole ilman ajattelua” (Adorno 1980/1966, 144). Juuri tällaisia näennäisiä paradokseja Adorno pyrkii käsittelemään kehittelemällä omaa ”materialista dialektiikkaansa”. Sen keskeiseksi motiiviksi paljastuu, että Adorno ottaa vakavasti Marxin filosofiaan kohdistaman kritiikin siitä, että filosofia unohtaa pohtia omaa asemaansa yhteiskunnassa ja sen herruussuhteissa. Adornon erityispiirre on se, että hänelle tämä kritiikki ei voi tarkoittaa filosofian loppua – esimerkiksi sen jäännöksetöntä sulautumista erityistieteisiin – vaan sen muodonmuutosta. Toisaalta nimenomaan totuuden käsitteeseen vetoaminen erottaa Adornon jyrkästi eräistä jälkistrukturalismin relativistisista tai agnostisista taipumuksista.

Valistuksen dialektiikka, identiteettiajattelu ja kapitalistinen tuotantotapa

Pyrkimys ”saada kiinni historiallinen ydin” filosofian ”varsinaisten kysymysten [*sachliche Fragen*] sisällä” (Adorno 1981/1956, 9) näkyy myös Adornon omassa ajattelussa. Marxin kapitalismikritiikki on keskeinen avain Adornon kritiikkiin porvarillista järkeä ja siihen liittyvää identiteettiajattelua kohtaan (Havu 2021). *Valistuksen dialektiikassa* kuvataan, kuinka kapea järjen käsite, jossa ”niin sisäisen kuin ulkoisenkin luonnon hallinnasta” on ”tehty ehdoton päämäärä”, johtaa siihen, että ”hillittömän edistyksen hintana on hillitön taantumisen (Horkheimer & Adorno 2008/1944, 60). Tämä rajoittunut käsitys järjestä ruumiillistuu juuri kapitalistisen tuotantotavan rationaliteetissa: pääoman kasautumisen ajama kapitalistinen tuotantotapa pyrkii levittäytymään kaikkialle ja ottamaan kaiken kontrolliinsa. Kuitenkin Adorno korostaa, että kapitalismissa ne prosessit, jotka uusintavat yhteiskuntaa, ”samaa

aikaan revivät sitä rikki” (Adorno 1972a/1965, 15), minkä vuoksi kapitalismissa ”mikään ei toimi ilman säröjä” (Adorno 1977/1969, 772).

Adornon mukaan kapitalismi pyrkii tendensinomaisesti muodostamaan suljetun systeemin, mutta se ei voi onnistua siinä. Pääoman kaiken saman logiikan alle alistava systeeminen väkivalta ”uusintaa sen ristiriidan, jonka se pyrkii poistamaan” (Adorno 1980/1966, 146). Samalla kapitalismi on itsessään käsitteellisesti ristiriitainen järjestelmä, sillä se edellyttää oman ulkopuolensa – esimerkiksi ei-kapitalistisen tuotannon ja luonnon – olemassaoloa. Mikäli kapitalismi kattaisi kaiken, sen olemassaolo olisi ”sen oman käsitteen mukaisesti” mahdotonta (mt.). Tämän vuoksi kapitalismi ei voi koskaan olla ”valmis” (mt. 37–38). Eräs Adornon mainitsema esimerkki tästä on se, että kapitalismin on jatkuvasti laajennuttava pysyäkseen samana (mt. 37) – kapitalistinen tuotantotapa on siis hegeliläisessä mielessä huonoa äärettömyyttä. Tällaista huonoa äärettömyyttä vastaan Adorno toteaa *Minima Moraliassa*: ”Kenties tosi yhteiskunta lopulta kyllästyy jatkuvaan kehkeytymiseen ja jättää vapautuneesti joitakin mahdollisuuksia käyttämättä sen sijaan, että se vinksahaneen pakon ajamana syöksyy kohti kaukaisia tähtiä” (Adorno 2024/1951, 193). Kapitalistisen yhteiskunnan rakenne sulkee pois tällaisen mahdollisuuden.

Kuten Alex Demirovic (2005, 494) on korostanut, valistuksen dialektiikka ilmenee porvarillisessa yhteiskunnassa siten, että tämä yhteiskunta ei kykene ratkaisemaan ongelmiaan, vaan ainoastaan torjuu ne, kunnes ne palaavat uudessa muodossa.² Kapitalismin oma logiikka ajaa sen toistuvasti ristiriitoihin, joihin se ei voi reagoida muuten kuin lisäämällä intensiteettiään. Esimerkiksi luonnonhallinnan tuottamiin ongelmiin voidaan reagoida vain lisäämällä luonnonhallintaa. Adorno korostaakin, että ”kehityksensä myötä luonnonhallinta muodostuu yhä enemmän siksi ongelmaksi, joka sen piti ratkaista” (Adorno 1980/1966, 75). Kapitalismi ”pyrkii luomaan järjestystä”, mutta tämä järjestys voi sisäisen ristiriitaisuutensa vuoksi olla vain ”järjenvastaista” – siis epäjärjestystä (mt. 32). Adornon mukaan tässä ruumiillistuu ”porvarilliselle ajattelulle

konstitutiivinen toimintatapa”, jossa se ”järjestystä lisäämällä” pyrkii neutralisoimaan kaiken sitä vastustavan, ”jokaisen potentiaalisen askeleen kohti vapautta” (mt.). Kuten Adorno luennoillaan sosiologiasta toteaa, juuri tämä ristiriitainen yhteiskunnallinen taipumus on sitä, ”mitä valistuksen dialektiikka ylipäänsä reaaliyhteiskunnallisesti tarkoittaa” (Adorno 2003/1968, 79).

Tästä päästäänkin Adornon kritiikkiin niin sanottua identiteettiajattelua kohtaan. Adornon mukaan tällainen ajattelu ”sulauttaa käsitetyt käsitteeseen” (Adorno 1980/1966, 17). Näin kaikki ei-käsitteellinen tai annettua käsitettä vastaamaton näyttäytyy ”eroavana, riitasointuisena ja negatiivisena” ajattelun mitatessa sitä, mikä ”ei ole identtistä sen kanssa” omaan ”vaatimukseensa totaliteetista” (emt., 17). Huomionarvoista on, että Adornon kritisoima identiteettiajattelu on rakennettyhäikäisen sen kanssa, miten hän ymmärtää kapitalistisen tuotantotavan toimintalogiikan: kumpikaan ei siedä mitään itselleen ulkoista. Tätä vastoin dialektiikka on Adornon mukaan ”johdonmukaista tietoisuutta ei-identtisyydestä” (mt. 17). Dialektiikka on Adornolle ajattelutapa, joka ymmärtää, että käsitteen ulkopuolelle jää aina jotakin. Erityisen keskeistä tämä on Adornon estetiikassa, jossa hän katsoo, että taideteoksen ”esteettisen identiteetin tulee auttaa ei-identtistä, jota todellisuuden identiteettipakko tukahduttaa” (Adorno 2006/1970, 33). Adorno yhdistää ei-identtisyyden myös luonnonkauniin tematiikkaan (mt. 158).

Siirrettynä filosofian alueelle ei-identtisen teema saattaa herättää epäilyksiä. Eikö käsitteellisen ajattelun kyseenalaistamisen tarkoita päätymistä irrationalisuuteen? Tällaisten epäilysten vuoksi on hyvä tarkentaa, mitä Adorno tarkoittaa identiteettiajattelun kritiikillään. Adorno nimittäin kytkee identiteettiajattelun kapitalistiseen yhteiskuntaan. Juuri vaihtoon perustuu identiteettiajattelun levinneisyys:

Vaihtoperiaate, kaiken inhimillisen työn reduktio keskimääräisen työajan abstraktiin yleiskäsitteeseen, on perustavasti sukua identifikaation periaatteelle. Identifikaation periaatteen yhteiskunnallinen malli on vaihdossa, ja sitä ei olisi ilman vaihtoa:

vaihdon myötä ei-identtisistä yksittäisoloista ja suorituksista tulee yhteismitallisia. Tämän periaatteen laajenemisen myötä koko maailma tulee sidotuksi identtiseen, totaliteettiin. (Adorno 1980/1966, 149)

Adornon mukaan tämä on se kohta, jossa ”identiteetin filosofinen kritiikki ylittää filosofian” (Adorno 1980/1966, 22). Kun asiaa tarkastellaan lähemmin, paljastuu, että suurin ongelma ei ole tavaranvaihto sinänsä, vaan vaihdossa tapahtuvan yhtäläistämisen piilottama työvoiman riisto: ”Vastikkeiden vaihto on ammoisista ajoista lähtien perustunut juuri siihen, että sen nimissä vaihdetaan ei-yhtäläistä, työläisiltä kaapataan lisäarvoa” (mt. 150). Toisaalta Adorno – onhan hän dialektikko – korostaa, ettei vaihtoperiaatetta ja siihen ruumiillistuvaa identiteettiajattelua pidä kieltää abstraktisti. Ideaali vastikkeiden vaihdosta pitää kaikesta huolimatta sisällään lupauksen tasa-arvosta, minkä vuoksi ”palauttamattomasti kvalitatiivisen” ylistys johtaisi ”vajoamisen vanhaan epäoikeudenmukaisuuteen” eli ”välittömään haltuunottoon ja väkivaltaan” (mt.).

Näin siitä huolimatta, että Adorno, samoin kuin Marx ”Gothan ohjelman arvostelussaan” (Marx 1875/1979, 536–538), suhtautuu abstraktiin tasa-arvoon ideaalina varsin kriittisesti. *Minima Moraliassa* Adorno kirjoittaa: ”Emansipoitunut yhteiskunta ei olisi mikään yhtenäisvaltio, vaan yleisen toteuttamista erojen yhteensovittamisella. Poliitiikan, joka on yhä vakavasti kiinnostunut tällaisesta yhteiskunnasta, ei sen vuoksi pitäisi edes ajatuksena ajaa ihmisten abstraktia samankaltaisuutta.” (Adorno 2024/1951, 125). Paremmassa yhteiskunnassa voisi sen sijaan olla ”erilainen vailla pelkoa” (mt.).

Väitän, että Adornon identiteettiajattelun kritiikki ei liity identifioimisen tai yhtäläiseksi asettamisen ongelmallisuuteen sinänsä, abstraktiona tarkasteltuna, vaan kyse on hegeliläisestä teemasta – siitä, kuinka erilaisuus ja samanlaisuus, yleinen ja erityinen, saadaan keskenään harmoniaan: ”Jos yhdeltäkään ihmiseltä ei enää vietäisi osaa hänen elävästä työstään, rationaalinen identiteetti olisi saavutettu ja yhteiskunta olisi päässyt identifioivan ajattelun tuolle puolen. Tämä vie varsin lähelle Hegeliä.” (Adorno 1980/1966,

150.) Identiteettiajattelun kritiikki vaatii kiinnittämään tarkempaa huomiota kohteidensa erityispiirteisiin: ”Tieto ei-identtisestä on dialektista myös siinä, että juuri se, ja vielä enemmän kuin identiteettiajattelu, identifioi” (mt. 152). Niinpä identiteettiajattelun kritiikin myötä ”identiteetti ei katoa, se muuttaa muotoaan laadullisesti” (mt.).

Marxin vaikutuksen huomioiminen auttaa ymmärtämään Adornon identiteettiajatteluun kohdistaman kritiikin yhteiskuntafilosofisen taustan. Tietysti Adorno erityisesti estetiikassaan kehittää kritiikkiään suuntiin, joita Marxilta ei löydy. Marxin vaikutuksen huomioiminen auttaa kuitenkin ymmärtämään, ettei kyse ole identifioivan ajattelun, saati käsitteellisen ajattelun abstraktista kritiikistä ylipäätään, sillä ”ilman identifioimista ei voi ajatella” (Adorno 1980/1966, 152). Adorno ei siis kritisoi identifioivaa ajattelua sinänsä, vaan sitä, että kohteen ja käsitteen identiteetti absolutisoidaan ajattelun ideaaliksi, kuten hän näkee erityisesti kapitalistisessa yhteiskunnassa tapahtuvan. Käsitteellisen ajattelun on siis tunnistettava omat rajansa, ilman, että tämä tarkoittaisi käsitteellisestä ajattelusta luopumista. Lisäksi selviää, että identiteettiajattelun puhdas teoreettinen kritiikki ei riitä kumoamaan sitä, onhan sillä juurensa vallitsevan tuotantotavan rakenteessa.

Totaliteetti kriittisenä käsitteenä

Viimeinen seikka Adornon ajattelussa, jonka kohdalla haluan korostaa Marxin merkitystä, on Adornon pitäytyminen totaliteetin käsitteessä. Lähtökohtaisesti Adorno suhtautuu totaliteettiin ideaalina kriittisesti, sillä totaliteetissa huipentuu kaiken samanlaiseksi tekevä identiteettiajattelu. Adornon sanoin: ”Kokonaisuus on epätosi” (Adorno 2024/1951, 60). Tässä mielessä Adornolle on selvää, että ”vapautunut ihmiskunta ei enää olisi totaliteetti” (Adorno 1969, 19). Juuri totaliteettiin keskittymisestähän marxilaista teoriaa on syytetty: marxilaisuus ei kritiikin mukaan kykene huomioimaan erityisyyksiä, vaan keskittyy pelkästään harhaanjohtaviin yleistyksiin. Adorno kuitenkin haluaa pitää kiinni totaliteetin käsitteestä,

vaikka ei-identtisen puolustaminen on hänen teoriasa keskeisimpiä motiiveja. Adornon mukaan totaliteetin käsite kertoo epätotuudesta huolimatta jotain todellisesta yhteiskunnastamme: ”Kokonaisuuden voima, jota se mobilisoi, ei ole pelkkää hengen mielikuvitusta, vaan todellisen sokaisevan kokonaisuhteyden voimaa, johon kaikki yksittäinen on sidottu” (Adorno 1963/1957, 104). Totaliteetti ei kuitenkaan ole ”affirmatiivinen, vaan kriittinen kategoria” (Adorno 1969, 19).

Totaliteetti liittyy Adornolla kapitalismiin, sillä porvarillisessa yhteiskunnassa nimenomaan talousjärjestelmä kietoo ihmiset yhteen: juuri vaihto on ”sarana, joka yhdistää käsityksen kriittisestä yhteiskuntateoriasta konstruktion yhteiskunnasta totaliteettina” (Adorno 2003/1968, 60). Tässä mielessä totaliteetti ei suinkaan ole ajatuskonstruktio, pelkkä teoreettinen harha, josta teoria voisi luopua eettisin tai poliittisin perustein. Kyse on todellisesta asiasta, joka on riippumaton teoreettisista käsitteellistyksistä. Adornon mukaan kapitalistisen yhteiskunnan totaliteetti on ”objektiivinen abstraktio” (mt.):

Vaihtoarvon abstraktius, joka edeltää kaikkea erityistä yhteiskunnallista kerrostuneisuutta, tarkoittaa yleisen herruutta suhteessa erityiseen, yhteiskunnan herruutta omiin pakolla värvättyihin jäseniinsä. [...] Kokonaisuhteydellä on hahmo, jossa kaikkien on alistuttava vaihtolaille, jos he eivät halua tuhoutua, riippumatta siitä, ohjaako heitä subjektiivisesti niin kutsuttu voittomotiivi vai ei. (Adorno 2003/1968, 61.)

Adornon käsitystä yhteiskunnan totaliteetista ei voi siis ymmärtää ilman Marxin kapitalismikritiikkiä. Vain huomioimalla Marxin ajatuksen pääoman yleisistä lainalaisuuksista voi konkretisoida, mistä Adorno oikeastaan puhuu ja mitä hän varsinaisesti kritisoi puhuessaan totaliteetista. Vaikka Adorno haluaa puolustaa yksilöllisyyttä ja erillaisuutta totaliteettia vastaan, hänen mukaansa Marx oli oikeassa keskittyessään poliittisen talouden kritiikissään yksilöiden sijaan nimenomaan yleisiin lainalaisuuksiin. Se, että Marxin kuvauksessa yhteiskuntaa hallitsevat persoonattomat lainalaisuudet, joita tämä ironisesti kutsuu ”luonnonlaeiksi”, on Adornon mukaan yhteensopivaa

kapitalistisen yhteiskunnan todellisen rakenteen kanssa (Adorno 1980/1966, 348). Marxin ”vahvin motiivi ylipäättään oli näiden lakien kumoaminen” (mt.). Siksi pelkkä yksityiskohtiin ja eroihin keskittyminen ja yleistyksien vastustaminen ei Adornon mukaan ole suinkaan edistyksellistä, vaan regressiivistä.

Omana aikanaan Adorno kritisoi porvarillisia teorioita juuri näennäisen pluralistisesta nominalismista: ”Marxia on edukkaampaa kritisoida metafysikoksi kuin kutsua luokkaviholliseksi” (Adorno 1980/1966, 27). Adorno seuraa Marxia siinä, että totaliteetti on aidosti olemassa, ja nyky-yhteiskunnassa yksilöitä itseään todellisempi: ”Yhteiskunnallisen työn yhtäläisyyden periaate tekee yhteiskunnasta termin modernissa porvarillisessa merkityksessä samaan aikaan sekä jotakin abstraktia että sen, mikä on kaikkein todellisinta, aivan kuten Hegel opettaa hengen painokkaasta käsitteestä” (Adorno 1963/1957, 32). Niinpä ”se, että ainoastaan yksilöllinen ja yksilöt olisivat aidosti todellisia, ei sovi yhteen Hegelin koulun käyneen Marxin teorian ihmisten päiden yläpuolella toteutuvasta arvolaista kanssa” (Adorno 1980/1966, 199).

Jos kapitalismikritiikin merkitystä ei huomata, Adornon kritiikki totaliteettia ja siihen pyrkivää ajattelua kohtaan on helppo samastaa erilaisiin eroja ja ainutlaatuisuutta korostaviin filosofisiin suuntauksiin, kuten esimerkiksi jälkistrukturalismiin. Vaikka Adorno suhtautuu totaliteettiin kriittisesti, hän vaatii, että aidosti kriittisen ajattelun on tavoitettava todella olemassa olevan järjestelmän ”faktisiteetin koko pakkovalta” (Adorno 1972b/1952, 493). Kriittisen ajattelun on ymmärrettävä vallitseva talousjärjestelmä totaliteettina. Jos näin ei tehdä, maailman muuttamisesta tulee pelkkä ”sunnuntaifraasi” ja teoriasta pelkkä ”voimaton haave” (mt.). Yksipuolinen pako erojen ja yksittäisyyksien tarkasteluun on silmien sulkeamista todellisuudelta.

Mikäli eettispoliittinen totaliteetin vastustaminen johtaa totaliteetin käsitteestä luopumiseen, tapahtuu Adornon toistuvasti kritisoiduista ”epistemologisten kategorioiden muuttuminen moraaliseksi” (Adorno 1980/1966, 45). Tämä muutos tapahtuu varsinkin sellaisen totaliteetteihin

kriittisesti suhtautuvan ajattelun kohdalla, joka perustuu eettispoliittiseen vakaumukseen yksilöiden ja erilaisuuden tärkeydestä, mutta kadottaa yhteiskunnan teoreettisista käsitteistä riippumattoman systeemisen luonteen. Jan Rehmann (2004, 67–68) näkee tämän ongelman useissa sinänsä yhteiskuntakriittisissä jälkistrukturalistisissa teorioissa, jotka korostavat erilaisuutta, epäsystemaattisuutta ja jatkuvaa muutosta yhteiskunnassa, ja samalla kieltäytyvät yleistyksistä ja systeemisten logiikoiden tarkastelusta. Adornon kannalta katsottuna tällainen teoretisointi ei ole riittävästi reflektoinut yhteiskunnallista todellisuutta ja jää siis tässä mielessä idealistiseksi. Adornon viestin kriittiselle yhteiskuntafilosofialle ja -teorialle voikin tässä yhteydessä tiivistää siihen, että pelkkä eettisesti motivoitunut toive totaliteetin katoamisesta ja vakaumus sen eettispoliittisesta vahingollisuudesta ei vielä hävitä kapitalistisen yhteiskunnan totaliteettia maailmasta. Ehkäpä kapitalismikritiikin viimeaikainen paluu teoreettiseen keskusteluun on merkki siitä, että tätä viestiä ollaan jälleen valmiimpia kuulemaan. ■

VIITTEET

- 1 Hypostatisointi tarkoittaa, että jokin abstrakti määre tai käsite itsenäistetään ja asetetaan kaikesta muusta riippumattomaksi itseriittoiseksi todellisuudeksi.
- 2 Tämä ajatuskulku on keskeinen kriittisen teorian nykyedustajan Nancy Fraserin (2024/2022) teoksessa *Kannibaalikalitalismi*, vaikkei Fraser Adornoon viittaakaan.

LÄHTEET

- Adorno, Theodor W. (2024/1951) *Minima Moralia. Ajatuksia särjetystä elämästä*. Suom. Raija Sironen & Erkki Vainikkala. Vastapaino, Tampere.
- Adorno, Theodor W. (1964/1957) *Drei Studien zu Hegel*. Suhrkamp, Frankfurt a. M.
- Adorno, Theodor W. (1969) ”Einleitung”. Teoksessa Heinz Maus & Friedrich Fürstenberg (toim.), *Der Positivismustreit in der deutschen Soziologie*. Luchterhand, Neuwied, 7–79.
- Adorno, Theodor W. (1972a/1965) ”Gesellschaft”. Teoksessa Theodor W. Adorno, *Gesammelte Schriften* 8. Toim. Rolf Tiedemann. Suhrkamp, Frankfurt a. M., 9–19.
- Adorno, Theodor W. (1972b/1952) ”Zur gegenwärtigen Stellung der empirischen Sozialforschung in Deutschland”. Teoksessa Theodor W. Adorno, *Gesammelte Schriften* 8. Toim. Rolf Tiedemann. Suhrkamp, Frankfurt a. M., 478–493.
- Adorno, Theodor W. (1977/1969) ”Marginalien zu Theorie und Praxis”. Teoksessa Theodor W. Adorno, *Gesammelte Schriften* 10.2. Toim. Rolf Tiedemann. Suhrkamp, Frankfurt a. M., 759–782.
- Adorno, Theodor W. (1980/1966) *Negative Dialektik*. Suhrkamp, Frankfurt a. M.
- Adorno, Theodor W. (1981/1956) *Zur Metakritik der Erkenntnistheorie. Studien über Husserl und die phänomenologischen Antinomien*. Suhrkamp, Frankfurt a. M.
- Adorno, Theodor W. (2003a/1969) ”Zur Spezifikation der kritischen Theorie”. Teoksessa T. W. Adorno Archiv (toim.) *Adorno. Eine Bildmonographie*. Suhrkamp, Frankfurt a. M., 292.
- Adorno, Theodor W. (2003b/1968) *Einleitung in die Soziologie*. Toim. Christoph Gösde. Suhrkamp, Frankfurt a. M.
- Adorno, Theodor W. (2006/1970) *Esteettinen teoria*. Suom. Arto Kuorikoski. Vastapaino, Tampere.
- Adorno, Theodor W. (2007/1965–1966) *Vorlesungen über Negative Dialektik. Fragmente zur Vorlesung 1965–1966*. Toim. Rolf Tiedemann. Suhrkamp, Frankfurt a. M.

- Demirovic, Alex (2005) "Die Perspektive der vernünftigen Gesellschaft". *PROKLA. Zeitschrift für Kritische Sozialwissenschaft* 35:141, 479–496.
- Fraser, Nancy (2024/2022) *Kannibaalikapitalismi. Miten päästä eroon järjestelmästä, joka syö demokratian, hyvinvoinnin ja maapallon*. Suom. Sauli Havu ja Danika Harju. Vastapaino, Tampere.
- Haug, Wolfgang Fritz (2021) *VorSchule zur Philosophie der Praxis*. Argument Verlag, Hampuri.
- Havu, Sauli (2021) "Tuhlatun silmänräpäyksen jälkeen. Adornon myöhäisfilosofian marxilaisuus". *Tutkimus & kritiikki* 1:1, 67–87. <https://doi.org/10.55294/tk.92299>
- Honneth, Axel & Menke, Christoph (toim.) (2006) *Negative Dialektik*. Akademie Verlag, Berliini.
- Horkheimer, Max (1991/1937) "Traditionaalinen ja kriittinen teoria". Teoksessa Theodor W. Adorno, Max Horkheimer & Herbert Marcuse, *Järjen kritiikki*. Toim. ja suom. Jussi Kotkavirta. Vastapaino, Tampere, 5–58.
- Horkheimer, Max & Adorno, Theodor W. (2008/1944) *Valistuksen dialektiikka. Filosofisia sirpaleita*. Suom. Veikko Pietilä. Vastapaino, Tampere.
- Marx, Karl (1979/1875) "Gothan ohjelman arvostelua". Teoksessa Karl Marx & Friedrich Engels, *Valitut teokset 6 osaa. Osa 5*. Suom. tuntematon. Edistys, Moskova, 525–551.
- Marx, Karl (1986/1857–1858) *Vuosien 1857–1858 taloudelliset käsikirjoitukset ("Grundrisse")*. Suom. Antero Tiusanen. Moskova, Progress.
- Marx, Karl (2013/1867) *Pääoma. Poliittisen taloustieteen arvostelua. 1. Osa. Pääoman tuotantoprosessi*. Suom. O. V. Louhivuori, Mauri Ryömä & Tuure Lehén. TA-Tieto, Helsinki.
- O'Connor, Brian (2004) *Adorno's Negative Dialectic. Philosophy and the Possibility of Critical Rationality*. The MIT Press, Cambridge MA.
- Raulet, Gérard (1986) *Geheimmte Zukunft. Zur gegenwärtigen Krise der Emanzipation*. Luchterhand, Neuwied.
- Rehmann, Jan (2004) *Postmoderner Links-Nietzscheanismus: Deleuze & Foucault. Eine Dekonstruktion*. Argument Verlag, Hampuri.
- Schäbel, Mario (2019) "Marx als Schlüssel zu Adornos Negativer Dialektik. Oder: Adornos Negative Dialektik als Schlüssel zu Marx". *ZPTH – Zeitschrift für Politische Theorie* 10:1, 87–102.
- Seel, Martin (2006) "Negative Dialektik". Teoksessa Axel Honneth & Institut für Sozialforschung (toim.), *Schlüsseltexzte der Kritischen Theorie*. Springer, Wiesbaden, 56–60.

Minima Moralia kulttuurivastaisuuden aikakaudella

TANELI VIITAHUHTA

Minima Moralia yleislääkkeenä

Minima Moralian filosofisten fragmenttien kirjoittaminen ajoittuu vuosien 1944 ja 1947 välille, jolloin Theodor Adorno vielä eli Yhdysvalloissa melko tuntemattomana natsien maanpakoon ajamana saksanjuutalaisena intellektuellina. Kun Suhrkamp-kustantamo julkaisi kirjan vuonna 1951, Adornosta oli jo hyvää vauhtia kehittymässä se ajattelija, jollaisena hänet tultiin tuntemaan 1960-luvulla: tuottelias kirjoittaja ja Länsi-Saksan kenties näkyvin julkinen älykkö, Frankfurtin koulukunnan kriittisen teorian puolustaja sekä tähtiluennoitsija, joka onnistui yhtä aikaa olemaan viihdyttävä, provosoiva ja hermeettinen.

Philipp Felsch kuvaa kirjassaan *Summer of Theory: History of a Rebellion 1960–1990* (2022), kuinka vastaansanomattomalla tavalla *Minima Moralia* vaikutti 1950-luvun lopulla täysi-ikäistyneihin, lapsuutensa natsismin ja pommitusten varjossa eläneisiin saksalaisiin, joilla oli intellektuaalisia taipumuksia. Felschin kirja piirtää esiin *Minima Moralian*, joka oli sukupolvensa *vade mecum*: se kulki takintaskussa ja sitä luettiin junassa ja jopa kävellessä, yleislääke, jota kuului

ottaa pieninä annoksina kaikissa tilanteissa. Se toimi myös merkinä kuulumisesta tarkemmin määrittelemättömään toisinaajattelijoiden yhteisöön. Länsi-Saksan julkisen keskustelun tunkkaisuudessa ilmastossa Adorno oli erottuva hahmo. Hän pakotti filosofisen ajattelun tasolle, jolle edelleen hyvin autoritäärisessä ja vain näennäisesti välinsä lähihistorian kanssa selvittäneessä yhteiskunnassa harva uskaltautui. Peter Gente, joka myöhemmin perusti poststrukturalisteja ja situationisteja julkaisseen Merve-kustantamon, kertoo haastattelussa, että hänen ”erittäin antisemitistinen” äitinsä haistoi kirjassa ”juutalaista kumouksellisuutta”. (Felsch 2022.)

Adornon *Minima Moraliassa* kehittelemän analyysin mukaan luonnonhallinnan ja luokkayhteiskunnan historiallisesti kehittynyt väkivalta on myöhäiskapitalismin aikakaudella alkanut pakkautua yksilöiden sisään eräänlaisina sedimentteinä, jotka ovat räjähdysherkkiä ja vain odottavat purkautumistaan. Teknologisesti kehittyneissä tuotantovoimissa konkretisoituva mahti ajautuu yhä selvempään ristiriitaan ihmisten

tyydyttämättömien tarpeiden kanssa, ja tämän ristiriidan vääjäämätön kärjistyminen on meneillään olevan epookin määrittävä piirre. Nationalistista ideologiaa heijastava korkeakulttuuri ja kaupallinen massakulttuuri pyrkivät molemmat kääntämään huomion toisaalle tästä ristiriidasta ja sen aiheuttamasta kärsimyksestä. Tarvittaessa yritykset ilmaista näitä voimia myös sensuroidaan. Max Horkheimerin ja Adornon *Valistuksen dialektiikan* (1944/47) mukaan liberalistinen ajattelu hyväksyy hienovaraisen tukahduttamisen ja tarvittaessa suoranaisen repressionkin tuotannollisen potentiaalin ja kärsimyksen jatkuvuuden välisen ristiriidan peittämiseksi, mutta kirjan perusviesti kuuluu, ettei liberalismin ole tarjota vaihtoehtoa. Siihen sisältyy vaara, että se muuttaa muotoaan ja alkaa ilmentää tämän ristiriidan kaikkein väkivaltaisimpia tendenssejä, kuten natsismissa tapahtui. Vuoden 1969 uusintapainoksen esipuheessa kirjoittajat liittävät tämän vaaran ajankohtaisiin konflikteihin ”kolmannessa maailmassa ja totalitarismin uuteen nousuun” (Horkheimer ja Adorno 2008, 9).

Potentiaalisten tuhovoimien kasautuminen asettaa teollisesti kehittyneelle ”hallinnoidulle maailmalle” rakenteellisen haasteen. Adornon näkemykset toisen maailmansodan jälkeisestä aikakaudesta olivat jo sodan loppuhetkillä erittäin skeptisiä. Sodanjälkeinen kulttuuri kohtasi valtaisan haasteen natsien toteuttaman kollektivismin vastustamisessa (Adorno 2002, 386). Adorno suuntasi vuodesta 1949 alkaen näkemyksensä ennen muuta länsisaksalaiselle opiskelijapolvelle ja toi kriittistä teoriaa laajemmin tunnetuksi kansakunnan sisäisen selvitystyön aikana. Tämä näkyi myös hänen painotuksissaan. Adorno kannatti tilintekoa menneisyyden kanssa, demokraattisen järjestelmän mahdollistamien instituutioiden hyödyntämistä rauhanajan puitteissa sekä taiteellisen ja tieteellisen työn autonomiaa. Adornon analyysi ei enää juuri muuttunut *Minima Moralian* väitteestä: katastrofien ja kansanmurhien toistumiselle ei hänen mukaansa ole mitään sisäsyntyistä, kulttuurista tai historian ”edistykseen” liittyvää estettä.

Julkisena intellektuellina Adorno ei suostunut olemaan puhumatta ”köydestä hirttäjän talossa, vain koska se voisi herättää kaunaa” (Adorno 1998,

89). Hän piti Auschwitzin muistamisen imperatiivia esillä myös joukkotiedotusvälineissä, eikä arkaillut haastaa niitä akateemisia ja yhteiskunnallisia merkkihenkilöitä, joiden ura oli jatkunut katkeamattomana yli natsiajan, kuten esimerkiksi antropologi Arnold Gehleniä, jonka kanssa Adorno debatoi useaan otteeseen (vrt. Klinger 1998; Immanen 2024, 341–342). Adorno antoi ymmärtää, että Gehlenin kaltainen *Mittläufer*, kansallissosialistisen puolueen jäsen, joka ensin oli ottanut juutalaisen akateemikon emigroitumisen myötä vapautuneen oppituloon itselleen (Adornon opettajan Paul Tillichin) ja joka sodan jälkeen oli alkanut teoretisoida ”ihmisen olemuksesta”, käänsi huomionsa pois siitä miten tiettyä ”ihmisyyttä” tuotettiin hallinnon funktiona ja kuinka tutkijan omat näkemykset soveltuivat hyvin tähän tarkoitukseen. Tässä yhteydessä Adorno kritisoi ”sisälöstä tyhjennettyä heideggerilaisuutta” myös filosofian ulkopuolella (Adorno 2019, 119–125).

Adorno lähti liikkeelle siitä, että kaikki yleiskäsitteet, jotka on saavutettu määrittelyn kautta, kantavat jälkiä tästä määrittelystä omassa rakenteessaan, eivätkä siis ole historiattomia. Tämän perusteella myös ”ihminen” tuli ymmärtää kontekstuaaliseksi kategoriaksi, joka oli muovattu tietyistä intresseistä käsin, eikä sen yhteiskunta-teoreettista käyttöä voinut palauttaa näennäisen yhtenäiseen käyttäytymistieteelliseen perustaan. Samalla Adorno tietoisesti nosti tietyt kriittiset diskurssit etusijalle, kuten puhuessaan sosiologian peruskäsitteistä. Hän toteaa puheenvuorossaan ”Sociologia ja Empiirinen tutkimus”, että ”työ- jaollisen yhteiskunnan käsite on [...] yleisempi kuin kapitalistisen yhteiskunnan käsite. Se ei kuitenkaan ole olennaisempi vaan epäolennaisempi käsite, sillä se kertoo vähemmän ihmisten elämästä ja siitä mikä tätä uhkaa” (Adorno 1991, 149).

Adorno ja opiskelijaliike

Länsi-Saksan uusvasemmiston nousu 1960-luvun alussa tapahtui Adornon ajatusten innoittamana ja hänen auktoriteettinsa myötävaikutuksella. Hänestä tuli nousevan opiskelijaliikkeen henkinen isäkahmo ja Frankfurtista liittotasavallan kriittisen ajattelun napa. Tämä ei ollut yllättävää, sillä

instituutti oli uudelleenrakennettu vapaan tutkimuksen periaatteen ympärille ja Adorno ilmaisi heti palattuaan vanhalle mantereelle suurta innostusta havaitessaan opiskelijapolven kykenevän teoreettiseen paneutuneisuuteen, minkä hän oli jo ”luullut kadonneen maan päältä” (Kraushaar 1998, 19). Uusvasemmiston vahvistuessa tietyt ongelmakohdat alkoivat kuitenkin piirtyä esiin. Etenkin Adornon haluttomuus ajatella sosialistista blokkia mitenkään oleellisesti erilaisena kapitalistiseen nähden ja hänen epäilynsä hyvinvointivaltion pyyteettömyyttä kohtaan alleviivasivat, että hänen keskeiset yhteiskuntateoreettiset tulkinsa liittyivät toisen maailmansodan aikana muotoutuneeseen kriittisen teorian kontekstiin. Hänen näkemystään myöhäiskapitalismista aukottomana systeeminä ei voi täysin erottaa Friedrich Pollockin valtiokapitalismiteoriasta (vrt. Cook 1998). Adornon mukaan liberalismi on hajonnut talouden ohjausperiaatteena, mutta jatkaa elämänsä ”eräänlaisena antropologiana” (Adorno 2024, 31; ks. Viitahuhta 2023b, 176–177).¹ Lisäksi Adornon jyrkät väitteet, joiden mukaan kapitalismin ulkopuolelle ei voi astua edes ”prefiguratiivisesti”, oman elämän valinnoissa, luonnollisesti ärsyttivät uusvasemmistoa. Adorno näki Länsi-Saksan ”talousihmeessä” huolestuttavia piirteitä, ennen muuta keinon hukuttaa lähihistorian kriittinen tarkastelu elintasonousun mahdollistamaan shoppailuhiprakkaan, minkä tähden hän ei käytännössä hyväksynyt konsumerismia.

1960-luvun puolivälissä ns. suuren koalition aikaan Adorno tuki sosialistisen opiskelijaliikkeen ja APO:n (*Außerparlamentarische Opposition*) kamppailuja, yhtyen niiden esittämään kritiikkiin (tuolla hetkellä vasta debatoitujen) poikkeuslakien vaarallisuudesta sekä näkökohtiin yliopiston ja tuomioistuinten uudistamisen välttämättömydestä. Opiskelijoiden ja ammattiliittojen yhteenliittymä oli vahvimmillaan vuosina 1967 ja 1968, minkä jälkeen se koki takaiskujen sarjan, joista merkittävin oli oikeistokoalition onnistuminen poikkeuslakien läpiviemisessä keväällä 1968 (Abromeit 2010, 21–24). Adornon kiperä kritiikki vallankumousretoriikkaa kohtaan ja yliopiston autonomian puolustus palasivat hiertämään hänen ja vaikutusvaltaansa menettäneen

opiskelijaliikkeen välejä. Opiskelijat valtasivat sosiologian laitoksen Adornon instituutissa, ja tämä kutsui poliisit kampukselle. Adornon maine oli mennyt. Vaikka Adorno siis lopulta päätyi napit vastakkain ”omien opiskelijoidensa” kanssa, kuten hän Detlev Claussenin mukaan näihin aina ylpeästi viittasi, Adornon kirjeenvaihto Herbert Marcusen kanssa paljastaa, että Adorno turhautui opiskelijoihin, koska katsoi näiden jääneen kiinni mediaspektaakkelin logikkaan, joka ajoi heitä hyödyttömiin provokaatioihin (Adorno & Marcuse 1999, 130–131; Claussen & Maiso 2018).²

Kolme kuukautta ennen täysin yllättävää kuolemaansa kesällä 1969 Adorno täsmensi *Spiegel*-lehden haastattelussa, mitä hän tarkoitti aiemmin televisiossa sanomallaan kommentilla, ettei hänen kehittämäänsä kriittistä mallia voi ”toteuttaa Molotovin cockteileja heittämällä”. Adorno kertoi jatkavansa keskeytyksettä ja ”vailla häpeää” *Esteettisen teorian* kirjoittamista. Hän luonnehti itseään ”teoreettiseksi ihmiseksi, jolle taiteelliset päämäärät ovat erottamattomasti kietoutuneet yhteen teoreettisen ajattelun kanssa”. Hän myös käytännössä vähätteli omia yhteiskunnallisia saavutuksiaan väittämällä, ettei koskaan ole pyrkinyt ”välittömään poliittiseen toimintaan” ja on ainoastaan ”tuonut tietoisuuteen joitain teemoja” (Richter 2010, 233; 238). Kun Adornon postuumisti julkaistu *Esteettinen teoria* ilmestyi vuonna 1970, se ei saanut vastaakaikua juuri millään puolella.³ Opiskelijaliike hajosi, Frankfurtin instituutti autioutui nuorempien tutkijoiden vaihtaessa maisemaa ja Adornon aikakausi päättyi miltei yhtä äkillisesti kuin oli alkanutkin. Niin teorian ja poliittisen toiminnan dialektista yhdistämistä, *praxista*, vaatineet aktivistit kuin järjestelmällisempää filosofista otetta odottaneet lukijatkin katsoivat Adornon päätyneen umpikujaan (vrt. Krahl 1974, 164–167; Buck-Morss 1977, 185–190).

Kriittisen teorian seuraava sukupolvi (Jürgen Habermas, Axel Honneth ja Seyla Benhabib) vei teoriaa suuntaan, joka kolmenkymmenen vuoden ajan perustui eronteolle Adornon positiosta. Tämän position hahmottaminen oli kuitenkin paikoin melko pinnallista. Viimeaikainen kehitys, kuten Rahel Jaeggin paluu vieraantumisen

teemaan ja Anita Charin uusliberalismikritiikki esineellistymisteorian pohjalta tai Nancy Fraserin kannibaalikapitalismin teoretisointi ovat eräänlaista sillanrakennustyötä Frankfurtin koulukunnan ensimmäisen sukupolven suuntaan (ks. Chari 2015, Jaeggi 2015; Fraser 2024). Taidefilosofian kysymyksiä laajasti ottaen adornolaisesta näkökulmasta on avantgarden puitteissa käsitellyt John Roberts (2015) ja marxilaisen arvoteorian kannalta Dave Beech (2015).⁴

Miten sitten lukea *Minima Moraliaa* tänä päivänä? Adorno itse ehdotti avaimiksi Hegelin lukemiseen, että emme ”määrällisiä kuolleita paikoilleen, jotta voisimme korottaa itseämme”, vaan kysyisimme yksinkertaisesti, mitä oma aikamme tarkoittaa tälle ajattelijalle (Adorno 1993, 1). Ehdotus ei ole aivan helppo, sillä kuten Adornon oma Hegel-kritiikki osoittaa, se vaatii tarkkaa erontekoa käsiteltävän tuotannon eri aspektien välillä. Tätä olen tiiviisti hahmotellut yllä. *Minima Moralian* johdannossa Adorno kritisoi, että Hegel ”väistämättä jää liberalistisen ajattelun vangiksi” ja hegeliläinen ”erityisyyden likvidointi” kääntyy totalitarismin aikakaudella väistämättä taipumukseksi sentimentaaliisiin ”surunvalitteluihin” ja ”valitusvirsiin maailmanmenosta” (Adorno 2024, 16–17). Adorno pyrkii seuraamaan mahdollisimman yksilöityneitä, mikroskooppisia kokemuksia, sitä, mitä hän Hegelin termein kutsuu ”negatiiviseksi”. Paradoksaalisesti, Adorno väittää, mitään uutta ei voida tuottaa, ellei määritetysti irtauduta ennalta-asetetusta ja määritellystä, eli siitä, mihin ylipäättään ei ole mitään lisättävää. Ajallisuuden ydin, *Zeitkern*, ilmenee kyllä kokemuksessa, kun sitä seurataan tietystä mielessä passiivisesti, pakottamatta, Adorno uskoo. Tässä hengessä yritän lopuksi hahmotella kysymystä: mitä aikamme kulttuurivihamielisyys tarkoittaa Adornolle?

Kulttuurivihamielisyys ja kulttuurin kaksoisluonne

Tietoisuutemme on tullut – tai ainakin silmillemme on lävähtänyt – 15 vuotta lainehtineen talouskriisin jälkeen yhä selvemmin, että uusliberalismin opinkappaleisiin sitoutunut politiikka

ei kykene muuttumaan aikojen mukana. Vaikka toimia ja aloitteita ekologisen jälleenrakennuksen suuntaan on olemassa, nämä eivät ole keskeisiä projekteja. Jatkuvan kasvun ideologia puskee kohti materiaalisia rajojaan piittaamatta törmäyksestä, jota jo elämme. IPCC:n raportit kertovat vuosi vuodelta selvemmin sanoin, että elämäntapamme on kestävä ja laajaa talouden ja politiikan sfäärit ylittävää suunnittelua vaadittaisiin. Poliittinen päätöksenteko on kuitenkin Suomessakin vahvasti lukittu neljän vuoden sykleihin, joiden heijatus vuorotellen eri suuntiin pitkäjänteinen työskentely ekokatastrofin torjumiseksi ei onnistu. Materiaalinkulutusta tulisi vähentää, biodiversiteettia vahvistaa ja kiertotalouden rakenteita tukea pysyvästi ja jatkuvasti.⁵ Näiden toimien sijaan kohtaamme tällä hetkellä parlamentaariseksi naamioituneen oikeistoradikalismien haasteen. Taloudellisesti epätarkoituksenmukainen polarisaation kärjistäminen suhdannetilanteesta ilmeisen riippumattomalla talouskurin monotonisella keinovalikoimalla sekä tietenkin ”kriittisyudeksi” ehostettu muukalais- ja vähemmistöviha ovat viime aikoina yhä selvemmin saaneet seurakseen yleisen käänteen kulttuurivihamielisuuden suuntaan.

Adornon varoitus oikeistoradikalismien noususta vuodelta 1967 on siis jälleen ajankohtainen (Adorno 2020). Liberalismin ristiriitojen kritiikkona hän tuskin hämmästyisi populistien valtaannoususta. Äärioikeiston retoriikkaa analysoidessaan Adorno tunnisti miten kaksoisviestinnän keinoin puhutellaan sellaista katkeruuden affektiivista rekisteriä, jonka suoran ilmaisemisen väylät on kommunikaatiossa padottu.⁶ Uutta tässä tilanteessa saattaisi Adornon näkökulmaan nähden olla se pidäkkeettömyys ja tyydyttyneisyys, jolla vihamielisuuden ilmaisu silataan. Tilanne liittyy pitkälti autoritäärisen potentiaalin kypsymiseen algoritmien ohjaamassa ja alustojen välittämässä mikromielipideilmastossa, josta syntyy Moira Weigelin termein ”autoritäärisen persoonallisuus v 2.0” (Weigel 2022).

Syksyllä 2024 olemme saaneet kuulla uusia lukuja laajoista kulttuurialan leikkauksista. Valtiovarainministeri Riikka Purran (ps) ennen eduskuntavaaleja 2023 lausuma näkemys

kulttuurista ”luksuspalveluna”, johon ei enää ole varaa, näyttää asettaneen tahtotilan, jolla leikkauksia ajetaan. Muun muassa kaupunginorkesterien ja -teattereiden sekä museoiden leikkaukset vaikuttavat perustuvan vähintään puolittain tietoiselle politiikkalinjalle. Kirjojen arvonlisäkannan nosto 10:stä 14:ään tekee kustannustoinnasta Suomessa entistäkin vaativamman alan, ja esimerkiksi työttömyyspäivärahan suojaosan poisto vaikeuttaa kulttuurialalla pätkissä työllistyvien ihmisten taloudellista asemaa entisestään. Tässä tilanteessa kysymys kulttuurivihamielisyyden lisääntymisestä ei ole teoreettinen, vaan erittäin käytännöllinen. Yksi tilanteen ilmauksista syksyllä 2024 on ollut suurta suosiota nauttiva kansalaisaloite, jolla vaadittiin Yleisradion budjetin lisäleikkauksia. *Minima Moralia* aukaisee tähän kärjistyneeseen tilanteeseen näkökulman, joka kenties ei aiemmin ole ollut yhtä ilmeinen. ”Lapsi pesuvedessä” -nimisessä miniesseessä Adorno kommentoi kulttuurikritiikkiä. Niin konservatiivisten kuin sosialististen kulttuurikritikoiden näkemyksiä vastaan kirjoittaen, hän tuo esiin sen, minkä tällä hetkellä tunnistamme puheeksi kulttuurista ”luksuksena”. Tämä puhe sisältää julkilausumattoman premissin. Tämän premissin Adorno muotoilee siten, että lyhytnäköisen kulttuurikritiikin mukaan ”ihmisten väliset suhteet tulisi muodostaa vain niiden aineelliseen alkuperään rajautuen ja häikäilemättä, avoimesti eri osapuolten intressit paljastaen” (Adorno 2024, 52). Tämä yritys, jos se toteutuisi, kuitenkin tuhoaisi Adornon mukaan paitsi kulttuurin elitismen ja irrallisuuden tuotannosta, myös sen, mikä kulttuurissa on ennakoimatonta: välittäjäaineen, jonka mielikuviutus vaatii tullakseen kosketuksiin todellisuuden kanssa. Adornon huomion nykymerkitys ei rajoitu siihen, ovatko kulttuurileikkaukset taloudellisessa mielessä lyhytnäköisiä. Hyvin luultavasti ne monin tavoin ovat juuri sitä. Esseiden kärki kohdistuu kuitenkin itse ekonomistisen selittämisen viimekätiseen järkevyyteen.

Adorno näkee selvän yhteyden sen välillä mitä kutsuttaisiin kulttuuriksi mielipideilmaston merkityksessä ja kulttuuriksi taiteen merkityksessä. *Esteettisessä teoriassa* Adorno teoretisoi taideteoksen kaksoisluonnetta. Yhtäältä, taideteos

kuuluu osaksi yhteiskunnallista rationaliteettia, vaihdon ja kommunikaatioon piiriin astuneena se on esine siinä missä muutkin, tavara. Toisaalta, autonomian ilmaisuna, potentiaalina, jota myöhemmät taideteokset jatkavat ja kritiikin kautta täydentävät, taideteos on ajassaan muukalainen. Paradigmaattinen moderni taideteos, jollaista Adorno puolustaa, pysyisi oman konstruktionensa nojalla avoimena: ”sen tulee olla avoin sille, miksi se haluaisi ja kenties voisi tulla” (Adorno 2006, 30).

Tätä ajatusta voi soveltaa myös kulttuuriin. Vaikka kulttuuri on tavaramuotoistunutta, banaalia ja poteroitunutta, siihen sisältyy määrittämätöntä potentiaalia, sillä se on *medium*, yhteentuleminen ja ajattelemisen alue. ”Lapsi pesuvedessä” sisältää myös Adornolle harvinaisen positiivisen näkökulman, jonka kautta hänen voi nähdä puhuttelevan ”kulttuuriväkeä” kollektiivina. Hän kirjoittaa: ”Ihmisten, jotka kuuluvat yhteen, ei pitäisi vaieta aineellisista intresseistään eikä vajota niiden tasolle, vaan ottaa ne harkitusti mukaan suhteisiinsa ja siten päästä niiden yli” (Adorno 2024, 53).

Adornon vahva sitoutuminen modernismiin on varmasti ongelmallista, mikä ei johdu vähiten siitä, että kolonialismi, joka mahdollisti modernismin, jää hänen teoriassaan näkymättömiin. Kulttuurin ryöstäminen siirtomaista loi perustan 1800-luvun uusille eurooppalaisiin taidevirtauksille. Sosiologi Anibal Quijanon termiehdotus *moderni/koloniaalisuus* on osuva sikäli, että se osoittaa Adornon suosiman korkeamodernistisen näkökulman sokean kohdan: näihin taidemuotoihin sisältyy erityisiä ja ei-yleistettäviä väkivaltaa ja alistamisen muotoja.⁷ Kolonialismi ei tule esiin Adornon ajattelussa kuin marginaalisesti. Tämä ei tee tyhjäksi sitä, että taiteilijoiden kollektiivisia puolustaessaan Adorno on solidaarisimmillaan. Laajasti ottaen kulttuuri edustaa yhteiskunnassa mahdollisuutta kokeilla ja ajatella toisin. Huolimatta rajoitteistaan, kulttuurilla on kaksoisluonne, joka sisältää emansipatorisen ulottuvuuden. Tämän ajatuskulun tuominen poliittiseen keskusteluun olisi arvokasta.

Minima Moralian kääntyminen taiteen puoleen on kirjan fragmenttien ehkä

vaikeaselkoisinta aluetta. Niissä Adorno jatkaa katkennutta debattiaan Walter Benjaminin kanssa taiteen uusinnettavuudesta ja taideteoksen ”omasta ajasta”, teoksen ”aktualisaation” tai tunnistettavuuden hetkestä, joka määrittyy historiallisesti. Benjaminin ajattelu vaikutti Adornoon syvällisesti, ja ajoittain vaikuttaa siltä, että Adorno onnistui puolustamaan järkiparakaansa Benjaminin ennakoimattomia ajatuksia vastaan vain loihdimmalla oman historianarratiivinsa, joka ylikorostaa modernin merkitystä. Ehkä Adornokin oli tässä mielessä jonkinlainen tarinankertoja, josta Benjamin kirjoittaa ”Tarinankertoja”-esseessään. Modernin maailman jatkaessa mailleen menoa, on ehkä oikein lukea *Minima Moralia* adornolaisella lioittelulla ja nähdä siinä aivan toisesta ajasta ja kulttuurista ryöväyty papyrus. Ehkä se vielä sisältää ”siemeniä, jotka maattuaan tuhansia vuosia lukittuna pyramidin ilmatiiviissä kammiossa ovat tähän päivään asti säilyttäneet kasvuvoimansa” (Benjamin 2014, 112). ■

VIITTEET

- 1 Adornon ja Foucault'n hyvinvointivaltiokritiikkien vertailusta, ks. Cook 2018, s. 93–95.
- 2 Adorno ja Marcuse tulksivat teorian ja praxisen suhdetta eri tavoin, mutta paikoin Marcusen näkemykset eroavat Adornosta vain pikkiriikkisen. Esimerkiksi yhdysvaltalaisista antiautoritääristä liikehdintää näkyvästi tukenut Marcuse kommentoi: ”minä olisin jättänyt opiskelijat istumaan sinne ja antanut jonkun toisen soittaa poliisit” (Adorno & Marcuse 1999, 125).
- 3 Olen kirjoittanut kirjan aikalaisvastaanotosta sen suomennosta käsitellessäni, ks. Tuominen 2009.
- 4 Analyysini Beechistä, ks. Viitahuhta 2016.
- 5 Näitä tavoitteita on käsittelety BIOS-kollektiivi, ks. Toivanen ym. 2024.
- 6 Perussuomalaisen kaksoisviestinnän tulkinnaani Adornon autoritäärisyysteorian pohjalta, ks. Viitahuhta 2023a.
- 7 Moderni/koloniaalisuus suhteessa valistuksen dialektiikkaan, ks. Tarvainen (2021, 86).

KIRJALLISUUS

- Abromeit, John (2010) ”The Limits of Praxis: The Social-Psychological Foundations of Theodor Adorno's and Herbert Marcuse's Interpretations of the 1960s Protest Movements”. Teoksessa *Changing the World, Changing Oneself*. Toim. Belinda Davis ja muut. New York: Berghahn Books, 13–40.
- Adorno, Theodor W. (1991) ”Sosiologia ja empiirinen tutkimus.” Teoksessa Adorno, Max Horkheimer ja Herbert Marcuse, *Järjen kritiikki*. Käännös Jussi Kotkavirta. Tampere: Vastapaino, 147–167.
- Adorno, Theodor W. (1993) *Hegel. Three Studies*. Käännös Shierry Weber Nicholsen. Cambridge, Mass: The MIT Press.
- Adorno, Theodor W. (1998) *Critical Models. Interventions and Catchwords*. Käännös Henry W. Pickford. New York: Columbia University Press.
- Adorno, Theodor W. (2002) ”What National Socialism Has Done to the Arts”. Teoksessa *Essays on Music*. Toim. Richard Leppert. Käännös Susan H. Gillespie. Berkeley: University of California Press, 373–390.
- Adorno, Theodor W. (2006) *Esteettinen teoria*. Käännös Arto Kuorikoski. Tampere: Vastapaino.
- Adorno, Theodor W. (2019) *Vorträge 1949–1968. Nachgelassene Schriften. Ab. V, Vorträge und Gespräche, Bd. 1*. Toim. Michael Schwarz. Berliini: Suhrkamp.
- Adorno, Theodor W. (2020) *Näkökulmia uuteen oikeistoradikalismiin*. Käännös Sauli Havu. Tampere: Vastapaino.
- Adorno, Theodor W. (2024) *Minima Moralia. Ajatuksia särjetystä elämästä*. Käännös Raija Sironen ja Erkki Vainikkala. Tampere: Vastapaino.
- Adorno, Theodor W. & Marcuse, Herbert (1999) ”Correspondence on the German Student Movement.” Käännös Esther Leslie. *New Left Review* 1/233, 123–135.
- Beech, Dave (2015) *Art and Value. Art's Economic Exceptionalism in Classical, Neoclassical and Marxist Economics*. Historical Materialism Book Series Vol. 94. Leiden: Brill.
- Benjamin, Walter (2014) *Keskuspuisto. Kirjoituksia kapitalismista, suurkaupungeista ja taiteesta*. Käännös Taneli Viitahuhta ja Eetu Viren. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Buck-Morss, Susan (1977) *The Origin of Negative Dialectics*. New York: The Free Press.
- Chari, Anita (2014) *A Political Economy of the Senses. Neoliberalism, Reification, Critique*. New York: Columbia University Press.
- Claussen, Detlev & Maiso, Jordi (2018) ”Critical theory and lived experience. Interview with Detlev Claussen.”

- Käännös Alex Alvarez Taylor. *Radical Philosophy* 2.06 (Winter), 63–82.
- Cook, Deborah (1998) "Adorno on Late Capitalism. Totalitarianism and the Welfare State." *Radical Philosophy* 089 (May/June), 16–26.
- Cook, Deborah (2018) *Adorno, Foucault and the Critique of the West*. Lontoo: Verso.
- Felsch, Philipp (2022) *The Summer of Theory: History of a Rebellion, 1960–1990*. Kääntänyt Tony Crawford. Cambridge: Polity Press.
- Fraser, Nancy (2024) *Kannibaalikapitalismi — Miten päästä eroon järjestelmästä, joka syö demokratian, hyvinvoinnin ja maapallon*. Suom. Sauli Harju ja Danika Harju. Tampere: Vastapaino.
- Immanen, Mikko (2024) "Jälkisanat. Adornon 'surullinen tiede'." Teoksessa Adorno 2024, *Minima Moralia*. Tampere: Vastapaino, 327–348.
- Jaeggi, Rahel (2015) *Alienation*. Käännös Frederick Neuhauser. New York: Columbia University Press.
- Klinger, Gerwin (1998) "Arnold Gehlen – Theoretiker der Führung und Mitläufer." Teoksessa Helmut König (toim.) *Der Fall Schwerte im Kontext*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 126–137.
- Krahl, Hans-Jürgen (1974) "Political Contradictions in Adorno's Critical Theory." *Telos* 21, 164–167.
- Kraushaar, Wolfgang (1998) *Kritische Theorie und Studentenbewegung. Von der Flaschenpost zum Molotowcocktail*. Bd. II. Hampuri: Rogner & Bernhard.
- Richter, Gerhard (2010) "Who's Afraid of the Ivory Tower? A Conversation with Theodor W. Adorno." Teoksessa Gerhard Richter (toim.) *Language without Soil, Adorno and Late Philosophical Modernity*. New York: Fordham University Press, 227–238.
- Roberts, John (2015) *Revolutionary Time and the Avant-Garde*. Lontoo: Verso.
- Tarvainen, Antti (2021) "Innovaatiotalouden moderni/ koloniaalisuus." *Tiede & edistys* 46:1–2, 86–94.
- Toivanen, Tero, Järvensivu, Paavo & Lähde, Ville (2024) "Ekologisen jälleenrakennuksen haaste." Teoksessa *Talouskuri tuli Suomeen*. Toim. Janne Autto. Tampere: Vastapaino, 117–241.
- Tuominen, Taneli (2009) "Onko yhä oltava ehdottoman moderni? Huomioita Esteettisestä teoriasta." *Tiede & edistys* 34:2, 150–161.
- Viitahuhta, Taneli (2016) "Taiteen ja talouden arvot (Dave Beech: Art and Value)." *Tiede & edistys* 41:4, 354–360.
- Viitahuhta, Taneli (2023a) "Adorno on Authoritarianism and Its Transformations in the Current Far-Right Discourse." *Monitor ISH XXV/1*, 46–66.
- Viitahuhta, Taneli (2023b) "Jälkihuomioita." Teoksessa Friedrich Pollock: *Valtiokapitalismi. Kohti kriittistä teoriaa kapitalismin muutoksesta*. Suom. Taneli Viitahuhta. Helsinki: Tutkijaliitto, 167–198.
- Weigel, Moira (2022) "The Authoritarian Personality 2.0." *Polity*. 54:1, 146–180.

Elämän pienet hetket ja yhteiskunnan suuret muutokset Adornon ajattelussa

JUHO REKOLA

Theodor W. Adornon (1903–1969) teoksille ja luennoille on ominaista niiden tarttuminen erilaisiin pieniin yksityiskohtiin, kuten yksityisen elämän tapahtumiin, tietyn ajattelijan teoksessaan esittämään muotoiluun tai alaviitteen kaltaiseen sivujuonteeseen. Tällaiset detaljit Adorno pyrkii puolestaan kytkemään suurempiin historiallisiin prosesseihin. Juuri suomennettu teos *Minima Moralia: Ajatuksia särjetystä elämästä* (2024/1951) tuo parhaiten esille Adornon tavan käsitellä yksittäistä ja yleistä yhdessä ja sitä, miten nämä osapuolet ovat välittyneitä keskenään. Adorno tutkii teoksessa lukuisia yksityiskohtia ja laajempia prosesseja kuten esimerkiksi ovien sulkemista, suhdetta esineisiin, okkultismin suosiota, lastenlauluja, kulttuuriteollisuutta, äärioikeistoa ja syrjintää monen muun asian ohella. Adornon pieniin yksityiskohtiin kiinnittyvää ajattelua ilmentää myös teoksen sisältö ja muoto, kokonaisuuden pitäessä sisällään yli 150 lyhyttä esseettä tai aforismia.

Minima Moralian alaotsikkoa mukaillen näitä lyhyitä tekstejä voisi verrata eräänlaisiin särkyneisiin sirpaleisiin, jotka heijastavat valoa niitä ympäröivästä todellisuudesta. Mikko Immanen (2024, 333) katsoo suomennoksen jälkisanoina

Adornon perustelleen yksityiskohtiin ja elämään kiinnittyvää ajatteluaan jo vuoden 1931 virkaanastujaisluennossaan ”Filosofian aktualisuus”. Immanen kirjoittaa:

Jos filosofia on lähestynyt maailmaa yleisen näkökulmasta, palauttaen yksittäiset kohteet jonkin abstraktin kategorian edustajiksi, Adornon pyrkimyksenä on päinvastoin saada yleinen – joka hänelle tarkoittaa yhteiskunnallisia suhteita – näkyviin yksittäisissä ilmiöissä itsessään. (Immanen 2024, 333.)

Immanen valaisee Adornon pyrkimystä esimerkiksi ”lukosta”: metafysiikan tarjoamat yleiset käsitteet tarjosivat avaimen, joka oli liian suuri mahtumaan lukkoon, kun taas Adornon kritisoiman modernin positivismiin tosiasioihin kiinnittyvä ajattelu tarjosi liian pienen avaimen (Immanen 2024, 334). Kiinnittämällä huomiota yksittäisiin tai erilaisiin fragmentteihin ja rakentamalla niistä *konstellaatioita* voimme valottaa tätä kokonaisuutta, sen ratkaisevia kysymyksiä ja mahdollisuuksia vallitsevan järjestyksen yli (mt.). On kuitenkin hyvä muistaa Adornon pyrkimys luoda monitieteellistä kriittistä teoriaa, sillä

pelkästään filosofia ei pysty avaamaan tätä lukkoa vaan se tarvitsee avukseen muita tieteitä ja tutkimustapoja.

Miten sitten lähestyä vallitsevaa yhteiskunnallista järjestystä adornolaisittain? Valaisen tässä tekstissä keskeisiä Adornon tutkimustapoja ja ydinkäsitteitä, joiden avulla hän valotti yhteiskunnallista tilannetta. Ensiksi avaan Adornon ajatuksia koskien *totaliteettia* ja kuvaan, miten se toimii hänen kriittisen teorian epistemologisena mutta myös normatiivisena ennakkoehtona. Tämän jälkeen tarkastelen Adornon tapoja lähestyä tätä totaliteettia *tulkinnan, kokemuksen, mallien ja konstaatioiden* avulla.

Yhteiskunnan, sen eri osa-alueiden ja ulkopuolen totalisaatio

Adornon keskeisimpiin pyrkimyksiin kuuluu oman aikansa muuttuvan, ristiriitojen täyttämän ja kriiseihin taipuvaisen kapitalistisen yhteiskunnan kriittinen tarkastelu.¹ Yksi tärkeimmistä käsitteistä, jonka avulla Adorno koettaa lähestyä vallitsevaa tilannetta on totaliteetti. Adornon ajatusta totaliteetista voisi kuvailla negatiiviseksi totaliteetiksi, joka on uudelleenmuokkaus G. W. F. Hegelin totaliteetikäsityksestä. Silti *Minima Moraliassa* Adorno kirjoittaa jo Hegelin ja klassisen taloustieteen käsittäneen, kuinka porvarillinen yhteiskunta on ”totaliteetti [, joka] tuottaa ja uusintaa itseään uudelleen jäsentensä antagonististen intressien keskinäisyhteydessä” (Adorno 2024/1951, 18). Adornon tulkinnan mukaan klassisen taloustieteen ajattelijat ja Hegel ymmärsivät, miten porvarillinen yhteiskunta ristiriitaisesti tuhoutuu mutta samalla elää omien sisäisten ristiriitojensa avulla. Adornon käsityksessä totaliteetista voi havaita vaikutteita myös Karl Marxilta, Max Horkheimerilta ja Gyorg Lukácsilta (kts. esim. Heitmann 2018, 589).

Christian Ludwigin (2019, 807) mukaan toisen maailmansodan jälkeisenä aikana kiinnostus ”yhteiskunnasta kokonaisuutena” alkoi hävitä. Ludwigin (mt. 807) mukaan tuolloin sosiaaliteissa korostettiin ensisijaisesti empiiristä tutkimusta ja pyrittiin löytämään sitä varten sopivia metodeja. Yhteiskunta totaliteettina sai siirtyä

ihmisten ”todellisten” elämän yhteyksien (saks. *Lebenszusammenhänge*) tutkimuksen tieltä (mt. 807). Sen sijaan, että olisi pyritty teoreettisiin ja empiirisiin keinoin ymmärtämään yhteiskunnan perustavimpia rakenteellisia piirteitä, siirtyi tieteenalan päähuomio välittömien ilmiöiden empiiriseen tutkimukseen ja metodologian kehittämiseen. Ludwigin mukaan (mt. 808) ”frankfurtalaisen kriittisen teorian” edustajat pyrkivät ratkaisemaan tätä yhteiskuntaa ja totaliteettia koskevaa kysymystä, jota muut sosiologit laiminlöivät.

Lars Heitmann erottaa Adornon totaliteetikäsityksestä normatiivisen ja sisällöllisen puolen sekä käsityksen systemaattiset seuraukset tutkimukselle (Heitmann 2018, 589–590). Kaksi ensimmäistä puolta on helposti ymmärrettävissä. Heitmannin tulkinnan mukaan totaliteetin käsite toimii Adornon kriittisen teorian lähtökohdaksi, joka on paitsi yksi tärkeimmistä tutkimusta ohjaavista ennakkoehtoista, myös normatiivinen ehto: totaliteetista on päästävä eroon (mt. 590). Kriittisen teorian on otettava lähtökohdaksi totaliteetin käsite ymmärtääkseen, miten vallitseva yhteiskunnallinen kokonaisuus muuttuu vähitellen homogeeniseksi kokonaisuudeksi. Tätä totalisaation aiheuttamaa tasapäästymistä vastaan on taisteltava teoreettisin, käytännöllisin ja poliittisin keinoin. Silti on hankalampaa hahmottaa miten Adorno lähestyy esimerkiksi teoreettisin keinoin yhteiskunnan ja sen eri osien totalisoitumista. Heitmannin (mt.) mukaan Adorno koettaa lähestyä totalisaatioprosessia kokemuksen, tulkinnan ja konstaatioiden avulla. Näitä avataan enemmän seuraavassa luvussa.

Heitmannin (2018, 589–590) tiivistyksen mukaan Adornon käsitys yhteiskunnasta antagonistisena totaliteettina viittaa Adornon käsitykseen siitä, kuinka kapitalistisen tavaratuotannon laajalle levinnyt, irrationaalinen ja dynaaminen tausta muovaa subjektiivisuutta, yhteiskunnallisia suhteita ja ihmisten luonnollisia olosuhteita. Kapitalistisen vaihdon määräämä yhteiskunta kehittyi kapitalististen suhteiden alla ihmisten ja heidän välisensä suhteiden ”totaalisen” sisällyttämisen ”funktionaaliseksi keskukseksi” (mt. 589–590). Heitmannin mukaan Adorno korostaa,

kuinka tämä kokonaisvaltainen ”funktionaalinen keskus” eli totaliteetti ei pysy pystyssä ilman ”yksilöllisiä ilmiöitä” (mt. 589–590). Tämä funktionaalinen keskus on olemassa yksittäisten ihmisten ajatuksissa, toimissa ja tunteissa yksittäisissä tilanteissa ja yksittäisissä instituutioissa (mt. 590). *Minima Moraliassa* Adorno kirjoittaakin:

Individualistisessa yhteiskunnassa yleinen ei kuitenkaan toteudu vain yksilöiden yhteisvaikutuksen kautta, vaan yhteiskunta on olennaisesti yksilön itsensä substanssi. (Adorno 2024/1951, 18.)

Tätä yhteiskunnan totalisoitumista voisi hahmotella prosessina, jossa subjekti pyrkii herruuttamaan yksilöitä, yhteisöjä, luontoa ja muita subjektin ulkopuolisia asioita. Alex Demirovicin (2019, 122) tulkinnan mukaan totaliteetti on ennen kaikkea ”tendenssi totalisaatioon, yhtenäisyyteen, systeemiin”. Tätä taipumusta totalisaatioon voisi havainnollistaa marxilaisittain pääoman käsitteen avulla. Yhteiskunnallisena suhteena toimiva pääoma pyrkii levittäytymään yhteiskunnan eri osa-alueille tai sen ulkopuolelle saadakseen ne arvontuotannon logiikan alaiseksi tai palvelemaan kapitalistista arvontuotantoa.

Vaikka Adornon ajan yhteiskunnassa saattoi tapahtua erilaistumista eri tahojen välillä, hänen mukaansa yhteiskunta on kehittänyt taipumuksen, tendenssin, kiihdyttää integraatiota yrittäen samalla pidätellä erilaistumista (Adorno 2000/1993, 42). Samalla kun yhteiskunta kasvavissa määrin integroituu ja rationalisoituu, kasvavat myös sen disintegraatio ja irrationaalisuus (mt. 44). Tätä disintegraatiota ilmentävät kapitalistisen yhteiskunnan antagonismit, jotka toimivat paradoksaalisesti sen elinehtoina (kts. esim. Adorno 2024/1951, 18; Ludwig 2019, 808–809). Borhane Blili-Hamelinin ja Arvi Särkelän (2020, 54) mukaan näitä yhteiskunnassa ilmeneviä ristiriitoja voi ilmetä esimerkiksi yhteiskunnallisten ryhmien, eri sektoreiden, yhteiskunnallisen vallan ja vallattomuuden välillä sekä itse ihmisen sisällä esimerkiksi viettien ja impulssien vuorovaikutuksessa.

Adornon ajatuksien mukaan näiden totaliteetin imaisemien osien on hankalaa elää ilman

totaliteettia mutta myös totaliteetin on hankalaa elää ilman sen yksittäisiä osia. Ensimmäisen vaikutus painaa enemmän kuin jälkimmäisen, mutta yksittäinen voi osoittaa sinnikkyyttä. Totalisaation aiheuttaman vähittäisen tasapäistymisen myötä yksittäiset hetket tai kokemukset korostuvat, jolloin ne voivat valaista totalisoituvaa yhteiskuntaa ja esittää mahdollisuuksia sen yli. Seuraavaksi keskityn näihin yksittäisiin hetkiin ja siihen, miten Adorno koettaa niiden avulla lähestyä totaalisesti muuttuvaa yhteiskuntaa.

Tulkinta, kokemus, mallit ja konstellaatio: avaimia totaliteettiin

Jos yhteiskunnan totalisoituminen on päätynyt siihen pisteeseen, ettei vähitellen mitään ulkopuolista ole jäljellä, miksi kiinnittää huomiota yksittäisiin kokemuksiin? Eivätkö yksilöt, yhteisöt ja heidän kokemuksensa ole jo menetettyjä? Ristiriitaisesti Adorno näkee tasapäistymisen keskellä hetkittäisen toivon linnakkeen. *Minima Moraliassa* Adorno toteaa:

Ottaen huomioon totalitaarisen yhtenäisyyden, joka välittömästi kuuluttaa erilaisuuden hävittämisen mielekkyyttä, jotain vapauttavasta yhteiskunnallisesta voimasta lienee väliaikaisesti kertynyt yksilöllisen alueelle. Tällä alueella kriittinen teoria ei viivy pelkästään huonolla omatunnolla. (Adorno 2024/1951, 18.)

Adorno kuitenkin esittää varauksia projektileen sanomalla: ”subjektista lähtökohtansa ottavat pohdinnat ovat saman verran väärässä kuin elämästä itsestään on tullut lumetta.” (Adorno 2024/1951, 16). Miten sitten voimme lähestyä yksittäisiä kokemuksemme ja miten voimme niiden avulla saada teoreettisen otteen vallitsevasta totalisoituvasta yhteiskunnasta ajautumatta uskottomuuteen tai passiivisuuteen? Näitä keinoja voidaan valaista Heitmannin (2018) esittämillä ajatuksilla kokemuksesta sekä tulkinnoista ja ajattelusta konstellaatioiden ja mallien avulla. Nämä eri keinot toimivat tapoina, miten lähestyä yhteiskunnallista

totaliteettia subjektiivista lähtökohdista ja alhaalta käsin. Adorno kiinnittää ajattelussaan erityisesti huomiota subjektien kokemuksiin ja miten objektiiviset ilmiöt ilmenevät niissä. Näiden kokemusten ja eri objektien analyysia voi auttaa tulkinta tai myöhemmin esiteltävä fysiognominen tutkimustapa. Yksittäisten kokemusten, tulkintojen ja käsitteiden avulla voimme rakentaa erilaisia malleja ja konstellatioita valaistaksemme yhteiskunnallisen todellisuuden olennaisia mutta myös muuttuvia piirteitä.

Adornon tuotannon toista päätaivoitetta voisi luonnehtia pyrkimykseksi diagnosoida ne tekijät, jotka tyrehtyttävät kokemuksellisuutta, ajattelua ja toimintaa. Samalla pyrkimyksenä on löytää ennakkoehdot, jotka synnyttävät uudenlaisen ajattelun ja toisintekemisen mahdollisuuksia. Esimerkiksi intellektuaalisten ja somaattisten kokemusten avulla voimme vähitellen ymmärtää paremmin vallitsevaa ristiriitaista ja kriisiin taipuvaista kapitalistista yhteiskuntaa ja koettaa keksiä tapoja vallitsevan tilanteen muuttamiseksi. Abstraktilta vaikuttava totaliteetti tuntuu yksilöiden kokemuksissa ja sitä voi tulkita näiden kokemusten kautta (kts. Heitmann 2018, 600). Nämä kokemukset, erityisesti kärsimyksen hetket, voivat toimia lähtökohtina myös eettisille pohdinnoille, normeille ja emansipatoriselle toiminnalle (kts. esim. Immanen 2024, 337–342). ”Sirpale silmässäsi on paras suurennuslasi”, sanoo Adorno *Minima Moralian* luvussa ”Kääpiöhedelmiä” (Adorno 2024/1951, 59).

Kokemuksellisuus on olennainen osa Adornon ajattelua. Kokemuksista voimistuva teoria voi ohjata ja auttaa saamaan otteen vallitsevasta kapitalistisesta kokonaisuudesta. Heitmannin (2018, 601) mukaan kokemus ja teoria toimivat tulkitsijalla kehämäisesti ja tasapainossa. Yhtä lailla kuin tulkitsijan on heittäydyttävä kokemukseensa, on hänen myös perehdyttävä teorioihin ja käsitteellistykseen vallitsevasta tilanteesta, korjattava niitä kokemuksillaan ja kohdattava maailma uudelleen (mt.). Tietysti edellä kuvattu subjektiivinen lähtökohta voidaan nähdä rajoittavana siinä mielessä, että

esimerkiksi Adornon ajattelun painopisteet ja niiden luomat sokeat kohdat ovat voineet syntyä hänen omista rajallisista kokemuksistaan. Samalla niitä kuitenkin selittävät myös lukuisat muut seikat.

Heitmannin luennan mukaan Adornon teorian kriittinen ydin sijaitsee hänen rakentamassaan ajatuksessa ”totaliteettina olevan yhteiskunnan tulkitsemisessä” (Heitmann 2018, 601). Adornon mukaan tulkinta on toiseksi luonnoksi jämähtäneiden ilmiöiden kritiikkiä tuomalla esille niiden dynaamisuus, muuttuvaisuus ja historiallisuus (Adorno 2006/2001, 135–136). Eri ilmiöiden tulkinnan myötä voimme kyseenalaistaa niiden ”luonnollisuuden” ja ymmärtää kuinka ne ovat itse asiassa historiallisesti kehkeytyneitä ja katoavaisia. Adornon ajatuksien ja Heitmannin luennan valossa tulkinta ja kritiikki liittyvät yhteen. Tulkinnan ja kritiikin keinoin voimme kohdata subjektiivista, kulttuurista ja yhteiskunnallista todellisuutta ja ymmärtää nurinpäin kääntyneiden yhteiskunnallisten suhteiden ”salakieltä” (Heitmann 2018, 602). Heitmann korostaa, kuinka tämä kritiikin muoto muistuttaa Karl Marxin poliittisen taloustieteen kritiikin metodia (mt). Tämän ajatuksen valossa voisi myös sanoa, että tämä konstellatioiden, tulkinnan ja kokemusten avulla toimiminen tai ajattelu on myös ideologiakriittistä. Adornon ideologiakritiikin ytimessä on vallitsevan tilanteen näennäisen luonnollisuuden rikkominen ja pyrkimys löytää keinot, joilla ravistaa subjekteja muuttamaan kurjistavaa ja epäoikeudenmukaista kapitalistista järjestystä (kts. esim. Adorno 2003/1966, 347–351).²

Adornon ajatuksiin tulkinnasta liittyy merkittävästi myös hänen jatkokehittämiensä ajatus *fysiognomiasta*. Nähdäkseni *Minima Moralia* ilmentääkin Adornon niin sanottua fysiognomista tutkimustapaa, joka on paljon velkaa erityisesti Walter Benjaminille. Simo Pieniniemen (2020, 306) mukaan Adornon varhaisin esitys fysiognomiasta löytyy hänen ”radio-fysiognomiaa” käsittelevistä teksteistään vuosilta 1938–1942. Pieniniemen (2020, 306–307) mukaan fysiognomian käsite, joka on peräisin pseudotieteellisestä tavasta päätellä ihmisen ulkoisista piirteistä hänen persoonallisuuttaan määrittäviä

olemuksellisia ominaisuuksia, on Adornolla kriittisessä uudelleenkäytössä kulttuurin ja yhteiskunnan ilmiöiden tutkimuksessa. Pieniniemen tulkin mukaan fysiognomiassa "[e]nsinnäkään yhteiskunnallisia ilmiöitä ei voida ymmärtää, ellei niitä suhteuteta yhteiskunnalliseen kokonaisuuteen. Toisekseen yhteiskunnallinen kokonaisuus on mahdollista käsitteellistää vain, mikäli se tavoitetaan yksittäisissä ilmiöissä" (mt. 306). *Minima Moraliassa* Adorno kirjoittaa samaan tapaan:

Siitä, mikä filosofeille kerran tarkoitti elämää, on tullut yksityisyyden ja lopulta pelkän kuluttamisen aluetta, joka laahustaa materiaalsen tuotantoprosessin jatkeena vailla autonomiaa ja omaa substanssia. Jos haluaa kokea totuuden elämästä sen välittömyydessä, täytyy tutkia elämän vieraantunutta muotoa ja niitä objektiivisia mahteja, jotka määrittävät yksilöllistä olemista sen salaisimpia sopukoita myöten. (Adorno 2024/1951, 15.)

Adornon mukaan dialektisella ja fysiognomisella ajattelutavalla on yhä enemmän tilausta kapitalistisen yhteiskunnan muuttuessa yhä homogeenisemmäksi. Teoksessaan *Negative Dialektik* Adorno kirjoittaa, että yhteiskunnan kasvavan integraation myötä sen yksittäiset osat sidotaan enemmän määrin yleisyyksien mukaan (Adorno 2003/1966, 87–90). Näistä yksittäisistä osista ja yleisyyksistä on mahdollista saada parempi ote mikrologisella uppoutumisella ilmiöihin (mt.). Kiinnittämällä huomiota yksityiskohtiin voidaan oppia jotain tärkeää vallitsevan yhteiskunnan olemuksellisista piirteistä. Adorno kirjoittaa *Minima Moraliassa*:

Katse syrjässä olevaan, viha banaalisuutta kohtaan, uusien, ei-vielä-yleisiin-kaavoihin kangistuneiden käsitteiden etsiminen ovat ajattelun viimeinen mahdollisuus. (Adorno 2024/1951, 82.)

Tähän lainaukseen tiivistyy useampia Adornon ajattelun keskeisiä motiiveja. Ensinnäkin hän kiinnittää huomiota siihen, mihin emme tahallisesti tai tahattomasti kiinnitä huomiota. Toiseksi Adorno koettaa paitsi löytää

uusia käsitteitä, myös ravistaa universaaliksi kangistuneita käsitteitä (kts. esim. Havu 2021, 82). Eräs keino ravistella näitä käsitteitä ja käsitellä kokemuksiamme on ajattelu konstellaatioiden ja mallien avulla.

Adornon ajattelua leimaava piirre on hänen tapansa valaista ilmiöitä mallien (*Modell*) avulla. Sauli Havu (2021, 81) tuo Adornoon viitaten esille, kuinka filosofinen ajattelu on malleilla ajattelua ja Adornon kuvaama "negatiivinen dialektiikka" on näiden mallianalyyysien kokonaisuus. *Minima Moraliassa* Adorno sanookin, että hänen tietyt aforisminsa pyrkivät "antamaan malleja tuleville käsitteellisille ponnisteluille" (Adorno 2024/1951, 19). Adornon mallit voivat vaihdella laajuudeltaan ja abstraktiotasoltaan. Niitä voivat olla esimerkiksi "televisio, vapaa-aika, kehitys, taikausko, seksuaaliset tabut ja persoonallisuus" (Havu 2021, 81), mutta myös laajemmat yhteiskunnalliset tai psykologiset ilmiöt kuten "tendenssi", "konkretismi" ja "identifikaatio hyökkäjän kanssa" (Blili Hamelin & Särkelä 2020, 68). Silti näistä erityisistä kohteista koostuva teoria on Havun mukaan "sitovaa" muodostamatta systeemiä (Havu 2021, 83).

Mallianalyyysissa on lähdeävä liikkeelle arkipäiväisistä ja konkreettisista ilmiöistä, jotta voisi löytää niistä ja niissä ilmenevistä konflikteista yhteydet yhteiskuntarakenteeseen (Havu 2021, 81; Blili-Hamelin & Särkelä 2020, 68). Blili-Hamelinin ja Särkelän mukaan antagonistista totaliteettia pystytään tutkimaan näiden "mallien pluraliteetin" avulla (mt. 68). Mallit voivat tarjota "osittaisia selityksiä ja perspektiivisiä kuvauksia tästä itseään ylläpitävästä ja antagonistisesta yhteiskunnallisesta kokonaisuudesta" (mt. 68). Mallit ovat yrityksiä kuvaila yleistä alhaalta käsin, tarttumalla yksittäiseen ja vertailemalla, mikä siinä on epäidenttistä yleisen kanssa (mt. 68).

Mallianalyysi liittyy myös kiinteästi Adornon käsitykseen konstellaatioista (vrt. Havu 2021, 82). Heitmann korostaa "konstellaatioiden avulla ajattelun" olevan Adornon yhteiskunnallisen ajattelun systemaattinen keskus (Heitmann 2018, 596). Heitmannin tulkin mukaan konstellaatioiden idea on seuraavanlainen: sen sijaan, että

pyrkisimme nimittämään objekteja ehdottomilla ja luokittelevilla käsitteillä, meidän on lähestyttävä objektia teoreettiskäsitteellisellä konstellaatiolla (Heitmann 2018, 596). Konstellaatiossa voidaan ylittää yksittäisten käsitteiden rajoitukset ja yrittää tuoda esille muiden käsitteiden avulla se, minkä yksittäinen käsite jätti objektista ulkopuolelle (mt. 597). Tapa ajatella konstellaatioiden avulla ei etene formaalisti vaan se on kokeellista, leikkisää ja lähes taiteellisen luovaa (Heitmann 2018, 597).

Havu (2021, 82) mukaan konstellaatioanalyysin pyrkimyksenä on tarkastella yksittäisiä, historiallisesti kehkeytyneitä ilmiöitä suhteessa toisiin, jotta ne yhdessä voisivat valaista kokonaisuutta. Konstellaatiot muodostuvat ilmiöiden suhteuttamisesta toisiinsa ja näiden ilmiöiden historiallisen synnyn rekonstruktioista. Konstellaatioissa pyritään säilyttämään yksittäisten ilmiöiden erityisyys ja paljastamaan asetetun kohteen oma historiallisuus. (Havu 2021, 82.) Tässä kohtaa voisi vielä palata lukkoesimerkkiin. Sen sijaan, että olisi yksi avain, jolla avata kassakaappi, tarvitaan numeroiden yhdistelmä, jotta tutkimuksen kohde paljastuu (Adorno 2003/1966, 166). Havun tulkinnassa konstellaatioilla on myös käytännön seurauksia. Murtamalla eri käsitteiden jäykkyyttä voimme myös murtaa syvään juurtuneita oletuksiamme ja niitä tietoisuuden muotoja, joita heruuden suhteet ovat muovanneet. Tavoitteena on selkeämpi ymmärrys yhteiskunnallisesta ja taloudellisesta tilanteesta ja vastuunotto sen muuttamiseksi. (Havu 2021, 82–83.)

Lopuksi

Edellä olen esitellyt joitakin Minima Moralia -teoksen taustalla olevia olennaisia käsitteitä ja kriittistä tutkimusta ohjaavia periaatteita. Kirjoituksen alussa käsitelin Adornon käsitystä totaliteetista ja siitä, miten kapitalistinen yhteiskunta muuttuu vähitellen itseään tuhoavaksi mutta ristiriitajensa kautta harmonisoituvaksi antagonistiseksi totaliteetiksi. Tämän totalisaatioprosessin myötä vähitellen yksittäiset ja partikulaariset asiat, kokemukset ja ilmiöt tasapäistivät. Silti Adorno näkee ristiriitaisesti näissä

yksittäisissä hetkissä ja kokemuksissa sinnikkyyttä ja vastavoiman mahdollisuuden. Adorno pyrkii ajattelussaan ottamaan vallitsevan todellisuuden, sen vaikutukset, kokemukset ja yksittäiset hetket vakavissaan monitieteellisessä kriittisessä teoriasaan. Kokemuksien tulkinnan ja siitä rakentuvien mallien teorian vuorovaikutuksen avulla voimme vähitellen lähestyä vallitsevaa totalisoituvaa yhteiskuntaa ja sen olennaisia piirteitä. Adorno sisällyttää tähän avainajatuksiensa kuten kokemus, tulkinta, konstellaatiot ja mallit. Näiden käsitteiden ja tapojen avulla voimme ymmärtää vallitsevaa tilannetta ja hahmottaa mahdollisuuksia sen yli. Tällainen kokoava analyysi tarjoaakin mahdollisuuksia jatkosovelluksiin sekä moninaiisiin pohdintoihin siitä, miten Adornon teoreettiset tavat ja käsitteet toimivat omana aikanamme, ja minkälaisia käsitteellisiä, teoreettisia ja poliittisia mahdollisuuksia meillä on. ■

VIITTEET

- 1 Alalukujen "Yhteiskunnan, sen eri osa-alueiden ja ulkopuolen totalisaatio" ja "Tulkinta, kokemus, mallit ja konstellaatio: avaimia totaliteettiin" teksti on editoitua ja jatkokehityä tekstiä opinnäytetyöstäni (kts. Rekola 2023).
- 2 Tässä tekstissä ei pystytä käsittelemään tulkinnan, fysiognomian ja dialektiikan välisiä eroja ja samanlaisuuksia Adornon ajattelussa.

KIRJALLISUUS

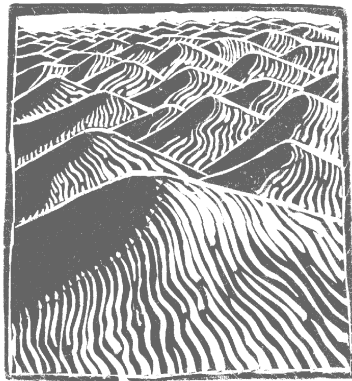
- Adorno, Theodor W. (2000/1993) *Introduction to Sociology*. Engl. Edmund Jephcott. Stanford University Press, Stanford.
- Adorno, Theodor W. (2003/1966) "Negative Dialektik". Teoksessa Rolf Tiedemann (toim.) *Gesammelte Schriften. Band 6: Negative Dialektik. Jargon der Eigentlichkeit*. Frankfurt Main, Suhrkamp, 7–412.
- Adorno, Theodor W. (2006/2001) *History and Freedom*. Engl. Rodney Livingstone. Polity Books, Cambridge.
- Adorno, Theodor W. (2024/1951) *Minima Moralia: Ajatuksia särjetystä elämästä*. Suom. Raija Sironen ja Erkki Vainikkala. Vastapaino, Tampere.
- Bliili-Hamelin, Borhane & Särkelä, Arvi (2020) "Unsocial Society: Adorno, Hegel and Social Antagonisms" Teoksessa Paul Giladi (toim.) *Hegel and the Frankfurt School*. New York, Routledge, 53–88.

- Demirovic, Alex (2019) "Kritische Theorie als reflektierter Marxismus". Teoksessa Uwe Bittlingmayer, Alex Demirovic & Tatjana Freytag (toim.) *Handbuch Kritische Theorie*. Springer VS, Wiesbaden, 89–162.
- Havu, Sauli (2021) "Tuhlatun silmänräpäyksen jälkeen – Adornon myöhäisfilosofian marxilaisuus". *Tutkimus & Kriittikki* 1:1, 67–87.
- Heitmann, Lars (2018) "Society as 'Totality': On the Negative-Dialectical Presentation of Capitalist Socialization" Engl. Jacob Blumenfeld. Teoksessa Beverly Best, Werner Bonefeld & Chris O'Kane (toim.) *The Sage Handbook of Frankfurt School Critical Theory Vol. 2*. Sage Publishings, Lontoo, 589–606.
- Immanen, Mikko (2024) "Jälkisanat: Adornon 'Surullinen tiede'" Teoksessa *Minima Moralia: Ajatuksia särjetystä elämästä*. Vastapaino, Tampere, 329–348.
- Ludwig, Christian (2019) "Der Gesellschaftsbegriff in der Kritischen Theorie". Teoksessa Uwe Bittlingmayer, Alex Demirovic & Tatjana Freytag (toim.) *Handbuch Kritische Theorie*. Springer VS, Wiesbaden, 797–817.
- Pieniniemi, Simo (2020) *Kulttuuriteollisuus ja dialektiikka: Näkökulmia Theodor W. Adornon ajatteluun*. Vastapaino, Tampere.
- Rekola, Juho (2023) "Maailman uhkaavat kasvat": Välttämättä väärän tietoisuuden muutoksista Theodor W. Adornon Philosophy and Sociology -luentosarjan mukaan. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto: Tampere. DOI: <https://urn.fi/URN:NBN:fi:tuni-202304274801>.

"Filosofia on aina käsitteiden keksimistä. En ole koskaan piitannut metafysiikan ylittämisestä tai filosofian kuolemasta. Filosofialla on tehtävä, käsitteiden luominen, joka pysyy täydellisen ajankohtaisena."

GILLES DELEUZE

HAASTATTELUJA

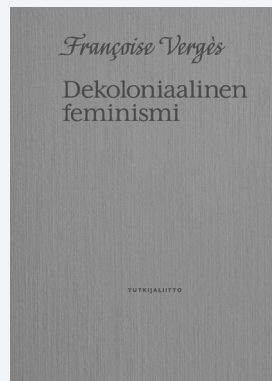
TUTKIJALIITTO

Paradeigma

Toim. Anna Helle, Vappu Helmisaari ja Jussi Vähämäki

Haastatteluja on kokoelma Gilles Deleuzen artikkeleita ja haastatteluja 1960-luvulta 1990-luvulle. Näissä yksi 1900-luvun innovatiivisimmista filosofiista puhuu filosofiasta, politiikasta, taiteesta ja ennen kaikkea käsitteiden luomisesta.

Näkymättömät naiset siivoavat kaupunkimme

DOI: 10.51809/TE.152471

CC BY-NC-ND 4.0

Françoise Vergès. Dekoloniaalinen feminismi (Un féminisme décolonial, 2019). Suomentanut Anna Tuomikoski. Tutkijaliitto, Helsinki 2024. 144 s.

Tutkijaliiton kustantaman ja Anna Tuomikosken hienosti kääntämän Françoise Vergèsin teoksen *Dekoloniaalinen feminismi* (2024/2019) johdanto on otsikoitu ”Näkymättömät naiset siivoavat kaupunkimme”. Toteavaan lauseeseen kiteytyy teoksen pääargumentti: yhteiskunnan toiminnan kannalta välttämättömän työn on oltava näkymätöntä, jotta emme tule tietoisiksi kapitalismin rodullistetuista kytköksistä. Vergèsin teos, tai pikemminkin manifesti, pureutuu länsimaisen valkoisen keskiluokan mukavuuden taustoihin eli siihen, miten globaalien etelän naisia tarvitaan näkymättömästi mahdollistamaan ”rodullisen kapitalismin ja heteropatriarkatin” ylläpitämä maailmanjärjestys (s. 10). Teos kääntää rodullisen kapitalismin hyötyjen mukavuuden epämukavuudeksi.

Erityisesti Vergèsin luupin alla on länsimainen ja valkoinen feminismi ja keskiluokkaisen femonationalismin hillitty charmi eli naisten oikeuksien nimissä esitetyt sivistyspyrkimykset, jotka toisintavat vanhoja kolonialistisia valtasuhteita. Femonationalismilla Vergès viittaa Sarah Farrisin teoksessaan *In the Name of Women’s Rights: The Rise of Femonationalism* (2017) määrittelemään tapaan käyttää naisten oikeuksia keppihevosenä rasistisessa tai uuskolonialistisessa puheessa. Vergès ei säästele, sievistele tai kierrä, vaan paljastaa, syyttää ja halkaisee. Tuomikosken käännöksessä tekijän akuutti sävy pääsee oikeuksiinsa ja pakottaa lukijan kohtaamaan

uuskolonialistisen yhteiskuntapoliittisen todellisuuden ilman hillittyä sävyä, etäännyttävää kieltä tai symboliikkaa. Valkoihoisena ja akateemisena hyvinvointivaltion hyötyjänä koenkin myös itse olevani osallinen ja edunsaaja niistä valtajärjestelmistä, joita Vergès kuvaa. Teoksen lukeminen on itselleni mahdollisuus pysähtyä kuuntelemaan puhetta, joka vie pois akateemiselta mukavuusalueelta. Pysähdyn kuuntelemaan ja annan Vergèsin puhua.

Réunionilta Pariisiin

Françoise Vergès (s. 1952) on Ranskan merentakaisen hallintoalueen Réunionin kasvatti ja kuuluu poliittisesti vasemmistolaiseen sukuun. Hänen isänsä on Paul Vergès, joka toimi Réunionin kommunistisen puolueen perustajana, saaren aluehallinnon vaikuttajana, Ranskan kansalliskokouksen pitkäaikaisena jäsenenä sekä europarlamentaarikkona vasemmistoryhmä GUE/NGL:ssä. Paul Vergèsin veli on antikolonialistinen aktivisti Jacques Vergès, joka tunnettiin Ranskassa lakimiehenä korkean profiilin terrorismi- ja ihmisoikeus oikeudenkäynneissä. Hän profiloitui erityisesti Algerian sodan aikana *Front de libération nationale*n, Algerian kansallisen vapautusrintaman jäsenten puolustus oikeudenkäynneissä, joissa hän esitti myös voimakkaan antikolonialistisia omia mielipiteitään. Vergèsin veljekset olivat Réunionille muutaneita ranskanvietnamilaisia maailmankansalaisia. Françoise Vergèsin äiti Laurence Deroin puolestaan oli Ranskan kommunistisen puolueen aktivisti, poliitikko, feministi ja Réunionin

naisjärjestön perustaja. Vergèsin tausta on myös nähtävissä teoksessa.

Françoise Vergès on väitellyt Kalifornian yliopistossa, Berkeleyssä valtio-opin alaan kuuluneella väitöskirjalla *Monsters and Revolutionaries: Colonial Family Romance and Grooming* vuonna 1995. Teos on julkaistu vuonna 1999 (Duke UP) ja käsittelee Réunionin poliittista maailmaa ja Vergèsin suvun tarinaa saaren poliittisina toimijoina. Vergèsillä on sittemmin ollut pitkä ura Iso-Britanniassa orjuuden historian, postkoloniaalisen tutkimuksen, postkoloniaalisen feminismin sekä kreolisaation opettajana. Vuonna 2008 Vergès valittiin ranskalaisen orjuuden muistoa kunnioittavan säätiön *Comité Pour la Mémoire de l'Esclavagen* johtoon seuraten tehtävässä Maryse Condé'ta. Vergès tunnetaan myös moninaisesta aktivismistaan ja hänellä on erilaisia kunniatehtäviä Réunionilla.

Vaikka Vergès on tunnettu kirjoittaja ranskankielisessä maailmassa, hänen työtään ei Suomessa juuri tunneta. Hänen ajattelullaan on konteksti, perinne ja sosiaalinen miljö. Näiden tuntemus helpottaisi huomattavasti käsillä olevaan teokseen tarttumista. Tutkijaliiton julkaisemasta käännöksestä puuttuvat esipuheet ja taustoitukset. Teos aktivismina, manifestina ja poliittisena puheena saisi enemmän voimaa, jos lukijalle avattaisiin tekijän ja tekstin taustoja. Verrattessani teosta esimerkiksi parin viime vuoden aikana julkaistuihin Tutkijaliiton tukevasti taustoitettuihin suomennoksiin Gloria Anzaldúan teoksesta *Borderlands/La Frontera* (2021) sekä Angela Y. Davisin teoksesta *Naiset, rotu ja Luokka* (2021), huomaan kaipaavani kontekstointia myös tässä. Lukijaa auttavat kuitenkin runsaat viitteet ja tiheä otsikointi. Lukuisat väliotsikot kiteyttävät manifestin teemoja ja näyttävät lukijalle aina olennaisen argumentin. Tutkijaliiton käännöspolitiikka, jossa myös rodullistettujen naisten teokset nostetaan esiin, on arvostettava. Teokset edustavat nykyisen akateemisen maailman epistemologista moniäänisyyttä ja tuovat esiin erilaisia ajattelun perinteitä. Käännöksillä on lisäksi erityinen merkitys erilaisilla vähemmistötutkimuksen aloilla, sillä ne tuottavat ja vakauttavat suomenkielistä

terminologiaa näille lainasanoin operoiville aloille. Lainasanat ovat saattaneet omalta osaltaan virheellisesti vakauttaa tai rakentaa asiantilaa, jossa ”tällaiset asiat” eivät koske meitä.

On valittava puolensa: dekoloniaalinen feminismi

Käsillä oleva teos puhuttelee ensisijaisesti globaalin pohjoisen valkoihoisia feministejä, joita Vergès kehottaa valitsemaan puolensa. Hän määrittelee dekoloniaalisen feminismin juuri feminismin vaatimisena takaisin taantumuksellisilta voimilta ja solidaarisuutena globaalin etelän naisten kamppailuille (s. 19). Tärkeää hänelle on pohtia, kuinka ”naisten oikeuksista on tullut yksi valtion ja imperialismien valttikorteista, uusliberalismin tuki ja turva” (s. 11). Vergèsin pääkontekstina näen vaatimuksen ajatella naisten oikeuksien historiaa uudelleen ja tunnistaa valkoisuuden ja kolonialismin tukemat etuoikeudet länsimaisen feminismin historiassa. Vergès puhuu paljon frankofonisen maailman kolonialismista ja Ranskan ”feministisestä ekseptionalismista” eli ajatuksesta Ranskasta naishistorian ja feministisen filosofian kehtona ja näin, valheellisesti, feminismin mallimaana.

Vergès pohtii orjamenneisyyden ja siirtomaapolitiikan roolia nyky-Ranskassa marxilaisen feminismin avaimin. Hän nimeää rodullistettujen naisten työn länsimaisten ”sivistystehtäväfeministien” sokeaksi pisteeksi tarkastellen kapitalismia tällaisen feminismin rikostoverina. Yhdessä ne muovaavat ”naisten oikeuksista pelkän assimilaation ja uusliberaaliin järjestelmään integroimisen välineen” jakaen samalla ”valkoisen ylivallan valkoisille miehille suomat etuoikeudet tasan miesten ja naisten kesken” (s. 21). Kapitalismin tuke-massa femonationalismissa Georgia Melonin, Marie LePenin tai Sarah Palinin kaltaiset naisjohtajat toimivat keulakuvina.

Itse pitkään anglofonista feminististä ja postkoloniaalista keskustelua tutkineena ja seuranneena en tunnista ilmiötä, jossa valkoisuus ja rodullistamisen prosessit olisivat täysin katveessa, kuten Vergès väittää. Audre Lorde, Gloria Anzaldúa, Chandra Talpade Mohanty,

Gayatri Spivak ja monet muut ovat kirjoittaneet nimenomaan sisäisistä eroista, dekoloniaalisesta feminismistä ja valkoisen ylivallan sukupuolittuneista mekanismeista vuosikymmeniä. Talpade Mohantyn, Anne Russon ja Lourdes M. Torresin teos *Third World Women and the Politics of Feminism* julkaistiin 1991 ja sitä on luettu paljon suomalaisessakin korkeakouluopetuksessa. En osaa nähdä (anglofonisen) feminismin olleen transparentisti valkoista tai postkoloniaalisen keskustelun olleen sukupuolisokeaa pitkään aikaan, vaan argumentit sisäisistä eroista ja intersektionaalisuudesta ovat olleet keskiössä pitkään. Vergèsin argumentti kytkeytyy kuitenkin korostetusti ranskankielisen marxilaisen feminismin taustaan: hän näyttää soveltavan kulttuurintutkimuksellista brittiläistä ja postkoloniaalista feminismiä ranskalaisen siirtomaahistorian traditioon ja puhuttelee korostetusti ranskalaisia feministejä. Tuloksena on radikaali manifesti, debatti, jossa juuri marxilainen katse uusliberalistiseen ja rodullisia etuoikeuksia hyödyntävään kapitalismiin on jämäkän pakottavaa.

Kahteen osaan jakautuvan teoksen ensimmäisen puoliskon otsikko kehottaa puolen valitsemiseen, mikä osoittaa teoksen aktivismin ja tieteen välisen ristivedon. Vergès näkee dekoloniaalisen feminismin aktivistisena liikkeenä, jonka on vaadittava episteemistä moninaisuutta, omaa historiaa ja uusia tiedon välittämisen tapoja. Dekoloniaalinen feminismi on hänelle ”maronifeminiä” (*féménisme de marronage*), vapaustaistelua niitä uusliberalistisia sorron mekanismeja vastaan, jotka luonnollistavat rodullistettujen naisten näkymättömästä työstä hyötymisen (s. 35–36). Vergèsin käyttämät termit *sorto*, *solidaarisuus*, *taistelu*, *luokkataistelu* ja *anti-imperialismi* valjastavat marxilaisen yhteiskuntatieteellisen kritiikin kärjen dekoloniaaliseen ja uusliberalistiseen keskusteluun, jossa rodullistamisen järjestelmä on kapitalistisen järjestelmän kaltainen systeemi ja jossa rodullistetun naisen kehollisuus ja työ valjastetaan kapitalistisen valkoisen ylivallan lisäarvoksi. Tämä on, ymmärtääkseni, keskustelua joka on marxilaisella

yhteiskuntatieteellisellä kentällä Suomessa vasta alussa ja siltä kannalta käännoistyö on merkittävä.

Femofasismi ja sivistystehtäväfeminismin rasismi

Teoksen toinen osa on nimeltään ”2000-luvun sivistystehtäväfeminismin kehitysvaiheita”. Vergès nimeää sivistystehtäväfeminismissi puheen, jossa kapitalististen rakenteiden ylläpitämää imperialismia ei kyseenalaisteta. Sivistystehtäväfeminismi on sellaisen kehitysapufeminismin ideologinen perillinen, jossa ”kehitystä ja autonomiaa lupailevat rakenne- ja sopeutusohjelmat saivat naisen kasvot. Naisten aseman parantaminen tarjosi käteväen verukkeen imperialistiselle politiikalle” (s. 58–59). Vergès tarkastelee 2000-luvun sivistystehtäväfeminismin rasismia, jossa yleinen puhe ihmisoikeuksista taipuu islamofobiaksi ja patriarkaatti islamiksi, sillä hänen mukaansa ”Euroopan vasemmisto ja sen mukana sivistystehtäväfeministit hyppäsivät humanitaaris-liberaalin agendan kelkkaan” (s. 69) tarkoituksenaan puolustaa länsi-eurooppalaisten naisten saavuttamia etuja. Kyse ei ole globaalien etelän naisten emansipaatiosta vaan kolonisovasta holhoamisesta.

Vergès kirjoittaa poleemisella ja hätkähdyttävien metaforien täyttämällä kielellä, jossa esimerkiksi sivistystehtäväfeminismin ”armeijan ristiretken” (s. 70) jalkoihin jäävät globaalien etelän naisten oikeudet. Hän ottaa useita esimerkkejä ranskalaisista yhteiskunnallisista debateista, kuten huivi- ja uima-asukysymyksistä ja kuvaa, miten kesä on femonationalismin luvattua aikaa. Rodullistettujen naisten on hyväksyttävä sivistystehtäväfeministien tulkinnat naisten oikeuksista. Vaikka Vergèsin kieli on värikästä, on näitä samoja keskusteluja käyty, hieman toisin sanallistettuna, myös Suomessa. Ehkäpä monin tavoin tällaiset keskustelut naisten oikeuksien tulkinnasta ovat vielä tulossa, ja uskonkin, että teoksen argumentaatiota globaalien etelän naisten näkökulmista on vielä luettava Suomessakin.

Erityistä huomiota Vergès kiinnittää femonationalismiin hoivatyön organisoijana. Hänen

mukaansa ”sivistystehtäväfeministien siunaama uusliberaali politiikka” keskittyy nyt 2000-luvulla kolonialismia mukailleen rodullistettujen naisten hoivatyön organisointiin ja tämä prosessi esitetään kyseisten naisen, ennen kaikkea musliminaisten, ”pelastamisena” patriarkaatin kynsistä (s. 79). Hän tarkastelee myös erilaisia historiapoliittisia tapoja, joilla rodullistettujen naisten aktivistinen menneisyys, vastarinta ja poliittinen taistelu kadotetaan, vesitetään ja valkopestään. Vergès tarkastelee ranskalaisin esimerkein keskustelua, jossa voittoa kiskotaan ”hoivaavasta luokasta” ja viittaa David Graeberin analyysiin uudesta työväenluokan osasta eli hoivaavasta luokasta (*caring class*) (s. 106). Teoksen lopussa Vergès esittääkin kaneetin kaltaisen väitteen, jossa hän haluaa viedä uusliberalistisen hoivaavan yhteiskuntaluokan analyysin pidemmälle. Vergèsin mukaan ”on tarkasteltava taloutta, joka perustuu rodullistettujen ruumiiden loppuun kuluttamiseen, nähtävä siivoaminen hoivana ja ymmärrettävä, kuinka puhtaan ja likaisen erottelu toimii kaupunkien gentrifioidimisen ja militarisoitumisen välikappaleena” (s. 106). Lopulta Vergèsin keskeiset kysymykset koskevat sitä, kuka maailman siivoaa, kuka siitä hyötyy, kenen versiota historiasta toistellaan ja miten muuttaa solidaarisuus toiminnaksi ja aktivismiksi.

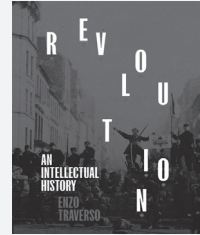
Dekoloniaalinen feminismi on pakottavaa puhetta. Se ei säästele sanojaan eikä jätä kylmäksi. Teos herättää tunteita. Pidinkin teosta lukiessani tärkeänä kärsivällisyyttä kuunnella ja ottaa vastaan, unohtaa puolustautumisen tai oman reviiirin puhtauden korostamisen. Käsillä oleva teos ei naamioidu tutkimukseksi, se ei salaile poleemista ja manifestista luonnettaan, se törmäyttää, provosoi ja yhdistelee. Teos on yhtä aikaa raskas, kiusallinen ja vaikea lukukokemus mutta samalla silmiä avaava, oivaltava ja puhutteleva esitys feminismiin osallisuudesta rodullistettuun kapitalismiin. Vergès ei kirjoita ”happy talkia”, iloista puhetta moninaisuudesta (vrt. Ahmed 2012). Ranskalainen menneisyys siirtomaavaltana on erilainen kuin Pohjoismaiden historia, mutta Pohjoismaat

ovat myös monin tavoin olleet siirtomaapolitiikan hyötyjiä. Kirjassa käydään monia sellaisia keskusteluja, joihin Suomessakin on reagoitava tulevana vuosina. Halusimme tai emme. ■

KIRJALLISUUS

- Ahmed, Sara (2012) *On Being Included. Racism and Diversity in Institutional Life*. Durham: Duke University Press.
- Farris, Sara (2017) *In the Name of Women's Rights: The Rise of Femonationalism*. Durham: Duke University Press.
- Talpade Mohanty, Chandra, Russo, Ann & Torres, Lourdes (toim.) (1991) *Third World Women and the Politics of Feminism*. Bloomington: Indiana University Press.
- Vergès, Françoise (1999) *Monsters and Revolutionaries. Colonial Family Romance and "Métissage"*. Durham: Duke University Press.

Poliittisen muutoksen mahdollisuuksia etsimässä

DOI: 10.51809/TE.148040

CC BY-NC-ND 4.0

Sakari Hänninen. *Political Creativity. Antonio Gramsci on Political Transformation*. Edward Elgar, Cheltenham & Northampton 2024. 203 s.

Enzo Traverso. *Revolution. An Intellectual History*. Verso, New York & Lontoo 2021. 464 s.

Euroopan historiassa aikaa vuoden 1789 Ranskan vallankumouksesta lokakuun 1917 vallankumoukseen Venäjällä on usein luonnehdittu vallankumouksien aikakaudeksi, jolloin monet poliittisen muutoksen mahdollisuuksia pohtineista radikaaleista ajatteliijoista uskoivat todellisen muutoksen olevan mahdollinen vain väkivaltaisen kumouksen avulla. Lähempi tarkastelu osoittaa kuitenkin nopeasti, että vallankumouksen teorit elivät ja muuttuivat empiirisessä todellisuudessa tapahtuneiden muutosten mukana ja että muutoksen teoreetikoita ei voi aina yksioikoisesti luokitella väkivaltaisen kumouksen kannattajiin ja sen vastustajiin. Quentin Skinneriä (1978) soveltaen voisi sanoa, että vallankumouksen ja poliittisen muutoksen teorit on kirjoitettu vastauksiksi kirjoittajan aikakauden ja kontekstin asettamiin poliittisiin kysymyksiin.

Tässä erittelyssä tarkastellaan Euroopassa annettuja vastauksia kysymykseen poliittisen muutoksen mahdollisuudesta kahden tällä vuosikymmenellä ilmestyneen teoksen avulla. Italialaistautaisen Cornell Universityn professorin Enzo Traverson teos *Revolution: An Intellectual History* on vallankumouspäättisi, joka vyöryttää lukijan eteen näkymän

vallankumousten historiaan ja niiden tekijöihin. Emeritusprofessori Sakari Hännisen teos *Political Creativity: Antonio Gramsci on Political Transformation* taas analysoi poliittisen muutoksen mahdollisuuden teoreettisia ehtoja yhden 1900-luvun merkittävimmistä poliittisista ajatteliijoista avulla.

Kummankin kirjoittajan oppinut ja intohimoinen tarkastelu tuo mieleen mestarikapellimestarin, joka saa orkesterin soittamaan kontrapunktissa niin, että kaikki äänet kuuluvat. Lopputulokset eivät kuitenkaan ole symmetrisiä. Vaikka Traverso esittelee vallankumouksen vahakabinettia äärestä laitaan pahimpiaakaan punaisten Khmerien kaltaisia irvikuvia unohtamatta, jotkut ajattelijat saavat paljon enemmän tilaa kuin toiset. Etualalle nousevat toisaalta Marx sekä Venäjän vallankumouksen tärkeimmät teoretikot ja tekijät Lenin ja Trotski, toisaalta Walter Benjamin. Hännisen Gramsci-luenta taas laajenee italialaisen poliittisen ajattelun analyysiksi Machiavellista Pirandelloon unohtamatta tarkkaa suhteutusta saksalaiseen idealismiin, neolingvistiikkaan ja matematiikkaan.

Traverson ja Hännisen tarkastelua yhdistää tulkinta maanpakolaisuudesta näkökulmana ja positiona, joka rikastuttaa tarkasteltujen ajattelijoiden analyysia ratkaisevalla tavalla. Se takaa kriittisen etäisyyden säilymisen mutta sitoo ja velvoittaa samalla teoreetikkoa pakotetun etäisyyden päästä pohtimaan oman poliittisen yhteisönsä ja koko ympäröivän maailman poliittista tulevaisuutta.

Vallankumoukselliset katkokset ja dialektiset kuvat

Enzo Traverso korostaa Walter Benjaminin nojaten tilaisuuden tai hetken merkitystä vallankumouksessa, jonka hän määrittelee yhteiskunnallisen ja poliittisen järjestyksen rikkovaksi äkilliseksi katkokseksi historiallisessa jatkuvuudessa. Vallankumousten historian katkoksellisuus asettuu metodologiseksi lukuavaimeksi, jonka avulla Traverso haastaa reaaliosialismin romahtamisen jälkeen syntyneen revisionistinen narratiivin, tulkinnan, jonka mukaan vallankumouksellinen pyrkimys muuttaa maailmaa johtaa väistämättä totalitarismiin. Samalla hän rehabilitoi vallankumouksen käsitteen ja tulkitsee sen modernin historian johtoaiheeksi ja -ajatuksiksi. Näinpä koko moderni historia Ranskan vallankumouksesta Berliinin muurin kaatumiseen näyttäytyy Traverson luennassa vallankumousten historiana.

Tässä vallankumousten historian yleisessä kehityksessä ihmisten toiminta ilmenee muutosvoimana, joka perustuu poliittisen autonomiaan. Traverso löytää tämän autonomian jo nuorelta Marxilta mutta vielä paremmin Trotskilta, jonka ajattelussa yhdistyvät rakenteellinen determinismi ja poliittinen toimijuus. Trotskilla vallankumouksen tekijöiksi nousevat kollektiivisubjektin muodostavat vallankumoukselliset joukot, jotka ovat historiallisessa tilanteessa tietoisia valintoja ja ratkaisuja tekeviä toimijoita.

Kirjan metodi nojaa benjaminilaiseen dialektiseen kuvaan tai mielikuvaan, joka tavoittaa historian lähteen ja tulkinnan yhtä aikaa. Dialektinen kuva nousee menneisyyden kokoaamisesta ja leikkaamisesta elokuvan tavoin kuviksi tai kohtauksiksi, joissa tapahtumat kristallisoituvat pienissä hetkissä. Dialektiset kuvat eivät heijasta menneisyyttä kokonaisuudessaan vaan ne valaisevat ja kiteyttävät vallankumouksen historian ja sen ymmärtämisen kannalta merkittäviä tuokioita tai *topoksia*. Traverso rakentaa kirjassa dialektisten kuvien sarjan, joita ovat lokomotiivit, ruumiit, patsaat, pylvää, barrikadit, liput, paikat, maalaukset, julisteet ja päivämäärät.

Traverso ei esittele näitä dialektisia kuvia kronologisesti vaan temaattisesti. Liikkeelle

lähdetään lokomotiivista, junasta, kapitalismin leviämisen merkittävimästä topoksesta 1800-luvulla. Rautatieverkostojen rakentaminen edesauttoi ennennäkemättömällä tavalla kapitalististen lonkeroiden ulottamista yhä uusille alueille maailmassa. 1900-luvun sosialistisen ajattelun merkittävin topos taas oli kokonaan uudenlaisen ihmisen kasvattaminen, omakuttiin siis biopolitiikka. Sitten Traverso palaa Bastiljin valtauksen ja tarkastee sitä, kuinka vallankumoukset ovat aina kaataneet vanhan vallan monumentit ja pystyttäneet omansa tilalle. 1800-luvun vallankumousten topokseksi määrittyvät barrikadit, joita ikuistettiin tapahtumia kuvaaviin maalauksiin. Kaikkien vuosisatojen vallankumoukset ovat hylänneet vanhan vallan liput ja juhlapäivät ja perustaneet tilalle omansa. Vallankumouksilla on omat paikkansa, niiden sanomaa on levitetty julisteissa ja sanomalehdissä. Näiden toposten avulla Traverso lukee radikaalin vasemmiston vallankumoushistoriaa, joka täytyy ymmärtää ja analysoida, jotta voitaisiin päästä eteenpäin.

Menetyksen haikailusta vallankumousten historian kriittiseen luentaan

Vallankumousten historiaan pureutuva *Revolution* on jatkoa Traverson vuonna 2016 ilmestyneelle *Left-Wing Melancholialle*, jossa hän pohti tappion kärsineen intellektuellin näkökulmasta, mikä sosialismissa niin ajatteluna kuin poliittisena järjestelmänä meni pieleen. Kirjaa sävyttivät melankolia, suru ja haikeus kokonaisen aikakauden päättymisen ja menettämisen takia. Hiukan paradoksaalisesti tarkastelutapa tuo mieleen Frank Ankersmitin (2005) tulkinnan subliimista historiallisesta kokemuksesta, jossa on kysymys haikeasta menetyksen kokemuksesta suhteessa Ranskan ja teollisen vallankumouksen tuottamiin radikaaleihin katkoksiin Euroopan historiassa. Toisin kuin tappion kärsinyt vallankumoustaistelija, konservatiivinen professori voi kuitenkin tuntea myös rakkautta ja ylevöittävää kaipuuta Ranskan vallankumouksen aiheuttamia menetyksiä kohtaan.

Siinä missä *Left-Wing Melancholiaa* luonnehti periksi antanut neuvottomuus sosialismin ja koko eurooppalaisen vasemmiston epäonnistumisen ja häviämisen takia, *Revolution*-teoksessa kirjoittaja omaksuu militanttimman asenteen: sosialistisen muutoksen mahdollisuus on pelastettava lukemalla kriittisesti sosialismin ja vallankumouksen historiaa ja etsimällä tämän kriittisen luennan kautta mahdollisuuksia kapitalismin kritiikille 2000-luvun tilanteessa, jossa se on läpäissyt ihmisten – ja ympäristön – elämän koko planeetan laajuudessa.

Muutoksen mahdollisuuden hahmottaminen 2000-luvun oloissa on kuitenkin kaikkea muuta kuin helppoa, sillä kapitalismi on onnistunut asettamaan itsensä antropologiseksi malliksi, elämäntavaksi. Vasemmisto ei ole pystynyt pysäyttämään universaalia esineellistymisprosessia vaan meistä kaikista uhkaa tulla pelkkiä kapitalismin funktioita. Uusien antikapitalististen liikkeiden ongelma on, että niiltä puuttuu traditio ja siten historiallinen muisti. Niillä on ulkokohtainen suhde politiikkaan, jota ne vain ”käyttävät” yksittäistapauksissa onnistumatta luomaan näköalaa maailman kokonaisvaltaiselle muuttamiselle.

Vallankumouksen tekijät ja ajattelijat

Mutta keitä olivat vallankumousten tekijät, vallankumoukselliset intellektuellit? He olivat yhteiskunnan marginaaliin tai kokonaan sen ulkopuolelle syrjäytettyjä boheemeja, jotka elivät elämänsä vankiloissa ja maanpaossa, kunnes kehkeytyi vallankumouksellinen hetki ja tilaisuus. Vallankumouksen tapahtuman dialektisten kuvien lisäksi Traverso maalaa myös vallankumouksellisen intellektuellin muotokuvan. Sille on ominaista ideologinen ja poliittinen sitoutuminen ja itsensä peliin paneminen, antikapitalistinen eetos, kelluva boheemielämä luokkien ulkopuolella ja kosmopoliittinen käyttäytyminen yhdistettynä oman maan kotaloon keskittymiseen. Vallankumouksellinen intellektuelli omaksuu omalaatuisen yhdistelmän weberiläistä vakaumus- ja vastuuetiikkaa. Hänen vakaumusetiikkansa hyväksyy toisaalta

väkivallan käytön emansipaation välineenä, ja toisaalta hänen vastuuetiikkansa alistaa yksilöt suuremmalle kollektiiviselle asialle.

Vallankumouksen intellektuaalihistoriaan kuuluvat myös merkittävät käsitteelliset muutokset. Traverso nimeää Reinhart Koselleckilta lainaamansa käsitteen avulla *vallankumouksen satula-ajaksi* jakson Amerikan vallankumouksesta Napoleonin aikaan (1776–1804). Tänä aikana revoluuutio lakkasi merkitsemästä takaisin kiertymistä tai ennalleen palaamista ja saavutti vapauden, tasa-arvoisuuden ja emansipaation käsitteiden tavoin nykymerkityksensä. Vapauden (*freedom/liberty*) ja vapautumisen (*liberation*) välillä säilyi kuitenkin jännite koko porvarillisten vallankumousten aikakauden ajan. Konservatiivisen poliittisen ajattelun piirissä vapauden käsite onkin pyritty kesyttämään ja rajaamaan sen merkitys ahtaasti Isaiiah Berlinin tunnetuksi tekemään erottelun mukaisesti vapaudeksi jostakin (pakosta tai toiminnan ulkoisesta esteestä) tai porvarillisen valtion suomiksi vapausoikeuksiksi.

Miksi Lev Trotski saa tässä galleriassa niin paljon tilaa ja Antonio Gramsci niin vähän? Miksi puna-armeijan komentaja nostetaan parasvaloihin samalla kun Mussolinin vankiloissa virunut Traverson maanmies saa osakseen nui-van käsittelyn? Tämä johtuu paljolti siitä, että Traverson vallankumoustulkinnan *opus magnum* on Trotskin 1930-luvulla maanpaossa kirjoittama Venäjän vallankumouksen historia (Trotski 2008). Sen kriittinen luenta tarjoaa Traversolle lähes pohjattoman lähteen ammentaa käyttökelpoisia ajatuksia vallankumoushistorian tulkintaan. Traverson luennan mukaan Trotski otti ensimmäisen askeleen eurosentrisen ja työväenluokkakeskisen vallankumouskäsitteen hylkäämiseksi kohti yhteiskunnallista pluraalisuutta. Trotski ymmärsi, että vallankumouksen täytyi olla ”intersektionaalinen” pikemminkin kuin proletaarinen. Työväenluokan oli tehtävä yhteistyötä muiden luokkien ja ryhmien kriittisen aineksen kanssa.

Antonio Gramscin Traverson taas ymmärtää edustavan ”sosialidemokraattista kommunismia”. Hän viittaa tällä *oxymoronilla* Ranskan, Espanjan ja Italian kommunistipuolueiden piirissä 1970-luvulla syntyneeseen ajatukseen

eurokommunismista, joka pyrki pikemminkin reformoimaan kapitalismia kuin kaatamaan sen. Eurokommunistit pyrkivät ajattelemaan uudelleen ja revisioimaan sosialistisen ajattelun perinnettä. Tämän pyrkimyksen johtavaksi teoreetikoksi kohotettiin Gramsci ja hänen pohdintansa hegemoniasta, kansallisesta kulttuurista, historiallisesta liittoutumasta, Machiavellista ja Venäjän ja Lännen välisistä eroista. Eurokommunistit hylkäsivät ajatuksen vallankumouksellisen katkoksen välttämättömyydestä muutoksessa ja asettivat sen tilalle institutionaalisen politiikan valitsevan yhteiskunnan porvarillisissa kehyksissä. Traverson tulkinnan mukaan eurooppalaisella tasolla vasemmistolainen revisionismi johti siihen, että kommunistipuolueiden kannatus lähti laskuun samalla kun sosialidemokratiasta tuli uusliberaalia.

Lopullisen kuoliniskun perinteiselle vasemmistolle ja kommunistiselle utopialle antoi Berliinin muurin murtuminen ja reaaliosialistisen blokin romahtaminen. Kävi ilmi, että toisen maailmansodan jälkeinen vasemmistolainen vastakulttuuri oli tarvinnut tuekseen Neuvostoliiton muodostamaa pelotetta. Kun se katosi, moderni riistokapitalismi sai ylivoimaa kaikkialla maailmassa.

Traverson mukaan ollaan tilanteessa, jossa vasemmiston pitää keksiä itsensä uudestaan. Tämä on vaikeaa, koska kommunistisen utopian romahtaminen jätti maailman vaille vaihtoehtoja. Se loi uuden mentaalisen maiseman, jossa kapitalismi näyttyy luonnollisena ja ainoana mahdollisena elämänmuotona. Nuoret sukupolvet eivät kykene kuvittelemaan sille vaihtoehtoa.

Politiikan uudelleen ajatteleminen

Vaikka Traverso ehdottaa vallankumouksen historiallistamista sen tradition ymmärtämiseksi ja intellektuaaliseksi työstämiseksi, teoksesta kumpuaa selkeä äkillisen vallankumouksen kaipuun eetos. Vallankumouksen ajattelijoiden ja tekijöiden analyysi ei anna tilaa poliittisen muutoksen mahdollisuuden etsimiseen vallankumouksen teorian historian ulkopuolelta. Sakari Hänninen ja hänen Gramscinsa taas eivät erottele poliittisen

muutoksen ajattelijoina ainakaan pelkästään heidän vallankumousteoriaansa valossa.

Hänninen nimittäin ehdottaa poliittisen muutoksen teoretisoimista traditiosta tarjoutuvien käyttämättä jääneiden mahdollisuuksien kautta. Tällöin tarkasteluun tulee mukaan koko eurooppalaisen poliittisen ajattelun traditio Platonista nykypäivään. Hänninen näkee Gramscin irrottautumisessa marxilaisesta *välttämättömyyden politiikasta* machiavellilaiseen *poliittisen tilaisuuden politiikkaan* mahdollisuuden ajatella poliittisen muutos kokonaan uudelleen tämän vuosikymmenen tarpeisiin. Hänninen siis etsii Gramscin jalanjäljissä tilaa syvälliselle muutokselle rauhanomaista ja asteittaista tietä.

Traverson maalataessa vaikuttavan freskon vallankumouksien aikakaudesta, Hänninen keskittyy yhteen sosialistisen ajattelun historian merkittävimmistä ja traagisimmista figureista. Fasistien päästyä Italiassa valtaan vuonna 1922 Gramscin kohtalo oli sinetöity. Mussolini piti häntä ideologisesti vaarallisimpana vastustajanaan ja syyttäjää totesi häntä vastaan järjestetyssä oikeudenkäynnissä, että näiden aivojen toiminta oli estettävä vähintään kahdeksikymmeneksi vuodeksi. Gramsci päätyi loppuelämäkseen vankilaan.

Vankilaperspektiivistä syntyivät lyhyistä fragmenteista koostuvat *Vankilavihkot*, jotka on toisen maailmansodan jälkeen julkaistu lukuisina yhä tarkempina ja kriittisempinä painoksina. Gramscin vankilaperspektiiville on ominaista mahdollisuuksien etsiminen muutokselle fasismin ja vankeuden aiheuttamassa *stasiksessa*, tilanteessa, jossa vanha (poliittinen liberalismi) on päättynyt mutta uusi ei vielä ole (paljolti fasismin takia) alkanut.

Hänninen lukee auki Gramscin poliittisen muutoksen käsitteen genealogiaa ennen kaikkea *Vankilavihkoista* mutta käyttää hyväkseen myös Gramscin muita kirjoituksia ja kirjeenvaihtoja. Käy ilmi, että siinä missä Traverson Gramsci on paikalliseksi ilmiöksi tyrehtyneen torinolaisen tehdasneuvostoliikkeen (1919–1920) perään haikaileva revisionisti, Hännisen Gramsci on Machiavellista ammentava poliittisen tilaisuuden ja mahdollisuuden teoreetikko, jonka oli

kuitenkin ensin tehtävä paljon töitä tehdäkseen tilit selviksi Hegelin ja Benedetto Crocen idealismin kanssa ja ymmärrettävä, että ajatus italialaisen poliittisen ajattelun tradition jatkuvuudesta oli Crocen jälkikäteen synnyttämä myytti. Ratkaiseva ero Traverson vallankumouksellisten ja Gramscin välillä on muutoksen tulemisen tavassa.

Muutoksen tulemisen tapa

Hännisen tulkinnan mukaan Gramsci ei nimitäin luottanut yllättävien ja radikaalien tapahtumien tai historiallisten harppausten kykyyn muuttaa maailmaa. Ne vain siirtävät ulkoisia ja mekaanisia esteitä sisäsyntyisen ja spontaanin kehityksen tieltä. Gramscin käsityksen mukaan pitkäaikaiseen orgaaniseen ja yksityiskohtaiseen (molekulaariseen) muutokseen tarvitaan kansallispopulaari kollektiivinen tahto. Tällainen tahto voi olla tulosta vain pitkäaikaisesta prosessista, jossa se tulee tietoiseksi itsestään ja kykenee yhteiskunnan rakenteelliseen muuttamiseen ja aidosti uuden kulttuurin luomiseen. Kun Traverson vallankumouksessa luokkavaltio murskataan äkillisesti ulkoa tai alhaalta päin, Gramscin valtiota kehitetään ja muutetaan sisältä päin hegemonian avulla. Kysymys on siis aivan erilaisista muutoksen matriiseista.

Hänninen esittää, ettei ole ollenkaan varmaa, että Gramsci tavoitteli valtion kuoleutumista Marxin ja Engelsin hahmottelemalla tavalla. Gramsci nimittäin peri valtiokäsityksensä Machiavellilta, jonka *stato* ei ole hobbesilainen pakkoon perustuva hirmuvalta vaan pikemminkin vallan suhdeverkosto. Luokkavaltion loppua Gramscin voi kuitenkin tulkita tavoitelleen. Hän nimittäin lanseeraa *Vankilavihkoissa* sen tilalle ajatuksen säännellystä yhteiskunnasta, joka on liberaaliporvarillista valtiota kehittyneempi ihmisten välisen julkisen toiminnan rakenne. Kysymys on valtion itsetransformaatiosta, jonka tuloksena poliittinen yhteiskunta ja kansalaisyhteiskunta sulautuvat yhteen ja muodostavat säännellyn yhteiskunnan.

Hänninen uskoo, että fasismen valtaannousu ja vankilavuodet vaikuttivat ratkaisevalla tavalla

Gramscin käsitykseen siitä, kuinka valta valataan ja mistä siinä oikeastaan on kysymys. Tehdasneuvostoliikkeen aikana Gramscin tavoitteena oli porvarillisen liberalismien ja parlamentaarisen regiimin kumoaminen, mutta myöhemmin Machiavelli-opintojensa tuloksena hän alkoi nähdä puoluepohjaisessa parlamentarisessa politiikassa myös paljon hyvää. Eikö kamppailua poliittisesta ja kulttuurisesta hegemoniasta voitaisi käydä juuri parlamentaarisen menettelytavan puitteissa?

Hänninen huomauttaa, että kaikki tämä on kuitenkin vain spekulatiota, jota *Vankilavihkojen* fragmentaariset muistitpanot eivät sen enempää vahvista kuin kumoakaan. Varmaa on, että Gramsci pohti poliittisen toiminnan ehtoja fasismien jälkeisessä tilanteessa, jossa poliittinen liike ja muutokset olisivat taas mahdollisia. Vaikka hän ei hylännyt kapitalismin vastaista vakaumustaan ja pyrkimystään hahmotella sille vaihtoehtoa, hän tuli vankilavuosinaan vakuuttuneeksi, että fasismien jälkeisessä tilanteessa tarvittaisiin perustuslakia säättävän kansalliskokouksen kaltainen konstituiva voima, joka alkaisi työstää uuden yhteiskunnan poliittisia ja yhteiskunnallisia periaatteita. Tätä työtä ei voisi tehdä mikään luokka tai statusryhmä yksinään vaan siihen tarvittaisiin laajoja joukkoja, jotka muodostaisivat kansallispopulaarin kollektiivisen tahdon.

Poliittinen muutos 2000-luvulla

Mutta mihin kansallispopulaaria kollektiivista tahtoa lopulta tarvitaan, kun Hännisen Gramscin mielestä ainoa pysyvä asia politiikassa on taistelu ja kamppailu? Eikö kamppailun pysyvyys viittaa pikemminkin kilpailevien poliittisten voimien moninaisuuteen ja muutoksen kehkeytymiseen tämän kamppailun tuloksena? Onko ajatus kamppailusta politiikan ytimenä lopulta ristiriidassa niin Gramscin hegemoniapyrkimyksen kuin Marxin, Trotskin ja Leninin vallankumouspyrkimysten kanssa? Onko kysymys hegemoniasta ja vallankumouksesta väärin asetettu, jos ainoa asia, joka ei koskaan lopu, on politiikka – kuten Gramsci uskoi?

Ja voiko kapitalismi loppua? Berliinin muurin murtumisesta lähtien eurooppalaista poliittista ajattelua on rajoittanut ajattelu kapitalismin puitteissa. Enzo Traverson ja Sakari Hännisen kirjat ehdottavat astumista ulos kapitalismin rautahäkistä ja muistuttavat, että itse asiassa kapitalismi toiminnan reunaehtona kaventaa politiikan menettelytavaksi, jonka puitteissa suuret muutokset eivät ole mahdollisia. Nämä kirjat ehdottavat kahta erilaista vastausta kysymykseen, miten ajatella kapitalismin yli poliittisesti. Tämä on 2000-luvun poliittisen ajattelun suuri kysymys. ■

KIRJALLISUUS

- Ankersmit, Frank (2005) *Sublime Historical Experience*. Stanford University Press, Stanford, California.
- Skinner, Quentin (1978) *The Foundations of Modern Political Thought I*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Traverso, Enzo (2016) *Left-Wing Melancholia. Marxism, History, and Memory*. Columbia University Press, New York.
- Trotsky, Leon (2008) *History of the Russian Revolution*. Transl. Max Eastman. Haymarket Books, Chicago.

Tieteellinen elämä

Kun muut vastaavat kulttuurin jättimäiset tapahtumat ovat ratkoneet kysymyksen omasta asemoitumisestaan päivänpolttaviin yhteiskunnallisiin kiistoihin rajausten ja linjausten kautta, kirjamesstut ylipäättään ja Frankfurtin messut etunenässä ovat pitäneet kiinni omasta ideastaan olla avoimia. Perinteisesti lokakuussa järjestettävät Frankfurtin kirjamesstut ovatkin viime vuosina olleet omanlaisensa näyttämö, joka hakee vertaistaan.

Oli sitten kyse tieteellisestä elämästä, tiedejulkaisemisesta tai vaikkapa päivänpoliittisesta ja julkisesta metsien käyttöä koskevasta keskustelusta, monet asiat, paikat ja instituutiot ovat kiinnostavia kaksinaamaisuutensa takia. Tai ehkäpä on parempi puhua kaksista kasvoista, jotta ei tulisi vaikutelmaa moralisoinnista: kyse ei ole siitä että jossain näennäisen teatterin takana olisi jotain itsestään selvästi totta – tai puhumattakaan mistään ideologisesta ylätasosta ja niin edelleen – vaan siitä että tällaisissa paikoissa ilmaantuu yhdessä tai risteää kaksi tasoa, vähintäänkin kaksi. Ei myöskään ole mitään julkista, näennäistä tai harhaanjohtavaa narratiivien tasoa, jonka purkamisessa olisi mitään muuta mieltä kuin nautinto sivistyneestä viisastelusta. Sen sijaan on tasoja, joiden yhteenkäyminen tuottaa tämän maailman ja joiden yhteensopimattomuuden onnistunut kääntyminen arvokkaaksi ja kiinnostavaksi on tämän tuotannon ja uusintamisen ehto. Kirjamesstuilla tämä koneistokehrää kuin kissa.

Usein kyse on yhtäältä markkinoiden, vapauden ja avoimuuden ja toisaalta intressien ja valankäytön tasoista. Karrikoiden asetelma on se, että yhdellä tasolla maailma näyttää avoimelta paikalta, iloisilta markkinoilta, jossa asiat ovat kivasti tarjolla kaikille, ihmiset kulkevat vapaasti rupatellen ja kaikilla on tasavertaisesti äänensä, kun taas toisella asiat etenevät nimenomaan tämän avoimuuden ja vapauden nimissä väkivaltaisesti runnoen. Kirjamesstut ovat hieno esimerkki tällaisesta paikasta ja instituutiosta.

Kiinnostavaa onkin, millä tavalla ajatus kirjamarkkinoista käy yksiin messujen muiden tasojen kanssa. Kirjamesstujen markkinahumu on ainakin selvä tosiasia: mitä muuta voisi kuin lumoutua siitä kirja-esineiden loputtomasta kekseliäisyydestä ja välkkeestä, jota Frankfurtissa voi hämmästellä kilometreittäin. Kirjojen materiaalisuus ja estetiikka, niiden omaperäisyys ja lumoavuus on jotakin käsin kosketeltavaa ja konkreettista, jota voi messuilla ihmetellä tunnista toiseen. Lumouksen taakse saa toki helposti piiloon kaikenlaista. Tietysti messut voi käsittää kirjaimellisesti iloisina vapaapäivän markkinoina, mutta saksan *Buchmesse* on todella messu ja siten ehkä tapahtuman nimenä kaikkein kärjekkäin ja selkein: kun englanniksi nämä kirja-alan tapahtumat ovat ikään kuin juhlapäivän markkinat ”fair” ja ranskalaisille joko ”salon de livre”, ”livre Paris” tai kuten Pariisin kirjamesstut monen nimenvaihdokseen jälkeen on ”festival du livre”, *Messe*

juontuu keskiaikaisen jumalanpalveluksen päättösunauksesta ”Ite, missa est”.

Kirjamesuilla tämä markkinahumun ja kirjakorujen takainen toinen taso ilmaantuu ainakin messujen kulttuuripoliittisten ohjelmanumeroiden ja julkilausumien muodossa. Ajatus avoimuudesta ja kulttuurisen ja kirjallisen keskustelun ylläpidosta on osa messujen historiallista itseymmärrystä, mutta se ei ole ongelmaton, kun sitä tarkastelee suhteessa konkreettisiin tapahtumiin. Kirjamesujen kulttuuripoliittikkaa on historiallisesti luonnehtinut usko siihen, että kulttuurin ja sen juhlimisen voi ikään kuin erottaa poliittisesta järjestyksestä ja regiimistä – näin ollen messujen on ollut mahdollista esimerkiksi juhlistaa Turkin kulttuuria ja kirjallisuutta ja sanoutua irti ajatuksesta, että kulttuurin juhlistaminen olisi ollut kannanotto tai hyväksyvä ele kohti Turkin poliittista regiimiä. Ajatus avoimuudesta ja kosmopoliitin areenan tarjoamisesta on johtanut ongelmiin myös suhteessa äärioikeiston läsnäoloon messuilla. Toisaalta avoimuuden idea ei viime vuonna estänyt tapahtumasarjaa, jossa peruttiin palestiinalaisen kirjailijan palkintoseremonia Frankfurtissa samalla kun kirjamesujen virallisessa ulostulossa asetettiin Israelin tueksi.

Kirjamesujen kulttuuripoliittisen ohjelman (Frankfurt Calling – Perspectives on Culture and Politics) esittelyssä lainataan messujen tiedottajaa Torsten Casimiria seuraavasti:

Frankfurter Buchmesse on aina avannut kirjallisen keskustelutilan koko maailmalle. Frankfurt Callingin kanssa järjestämme nyt kulttuuripoliittista ohjelmaa yhdessä kulttuurilaitosten, tutkivan median ja erilaisten kirjallisten äänien kanssa. Tällä tavalla otamme vastaan ja jatkamme myrskyisän nykyhetken keskustelua.

Kirjamesut ovat siis markkinat, mutta niitä elähdyttää tiukka ajatus ja ideaalinen henki. Puitteet ja panokset ovat mahtipontiset, kuten messujen kulttuuripoliittisen ohjelman tiedotteesta voi lukea: ”Frankfurt Calling -ohjelman kumppaneita ovat Yhdistyneet Kansakunnat (YK), Amnesty International, ihmisoikeusjärjestö Memorial, International Publishers Association

(IPA) ja monet muut. Paneelin, luennon ja esitysten aiheita ovat: Venäjän sota Ukrainaa vastaan, Lähi-idän konflikti ja sen vastaanotto, musta feminismi, tekoäly ja kieli sekä populismin globaali nousu.”

Tällainen kulttuuripoliittinen messuaminen siis asettuu osaksi valtavaa markkinahumua. Humun vaikutus on tietysti kahtalainen. Se huumaa mutta samalla pysäyttää järkytykseen: miten ihmeessä näin on päässyt käymään, miten tämä kone on syntynyt, kuinka se toimii näin kauhistuttavan hyvin?

Totta kai se toimii: kone on vanha ja sen eteen on tehty työtä jo vuosisatoja. Ja jos sen hurjistuneen käynnin aikaansaamiseksi on hiki ja veri virrannut, niin nykymuodossaan se on kyllä niin siisti kuin vain voi olla. Tätä kirja-alan keskeistä kiihkeän kaupanteon ja neuvottelun areenaa on tutkimuksessa kuvattu jatkuvasti liikkeessä olevaksi tapaamisten, diilien, juhlien, sosiaalisten normien, huhujen, rajattujen alueiden, sosiaalisen median julkaisujen ja materiaalien tilojen yhteen tulemiseksi. Kapitalistisen kulttuurituotannon tilana ja paikkana kirjamesut ovat jonkinlainen huipentuma: näytteillepano ja sisäänheitto, jota luonnehtii määrällinen paljous: tavaraa on paljon, kirjoja paljon, ihmisiä valtavasti, kuhinaa ja melua joka puolella. Messujen kävijälle markkinahumu konkretisoituu esimerkiksi cocktail-tilaisuuksissa, eri tiloihin syntyvissä esteettisissä maisemissa ja ilmapiireissä, joita päällekkäiset esiintymiset ja musiikit luovat.

Koneiston toiminnan kannalta onkin oleellista kaksi asiaa. Yhtäältä juuri kirjaesineiden on oltava kaiken keskiössä, jotta syntyy tapahtuma ikään kuin viattomana kaupankäyntinä: vain kirjojahan nämä ovat ja onhan se aina ihanaa ja kiinnostavaa lukea, ah kirjoja! Toisaalta kirjaesineiden kimallusta kehystää messu, kuolemanvakava kulttuuripoliittinen saarna maailmanmenosta: lukeminen on tärkeätä, sivistus ja keskustelu ovat maailman napa, jota ilman se romahtaa kaaokseen! Samat ehdot pätevät siihen bisnekseen, jota erityisesti Frankfurтин kirjamesut ammattilaistapahtumana ovat: kaikki kirja-alan ihmiset, yhtäläillä kylmäveriset juristit kuin muka vapaina taidetta tekevät porvarilliset

kirjailijatkin, puhkuvat iltaisin väsyneinä hotellihuoneissaan, että tekevät vain työtään, ja vaikka yrittävätkin erottaa itsensä Frankfurtin keskustan finanssikeskuksessa samaan aikaan puurtavista rahamaailman ekonomeista, toimivat maailmassa tismalleen samalla tavalla, ja tätä täysin kylmää kulttuurialan bisnestä koristaa messuamisen luoma henki, jonka turvin voi kokea tekevänsä noita aivan yhtäläillä vieraantuneita työtehtäviään mielekkyyden tukevassa humalassa.

Mutta yhtäläillä kuin kirjat lumoavat, ne myös pysäyttävät huomaamaan tämän rakennelman, näyttävät ainakin välähdyksenomaisesti mitä tapahtuu. Missäpä muualla tämän voisi nähdä selkeämmin: kun koko kulttuurinen tuotanto on esillä yksiulotteisimmillaan, pelkkänä julkisivunaan, ja valjastettuna suureen globaaliin messuamiseen, voi tulla mieleen että kuka tahansa kirjoihin, kirjoittamiseen, ajattelemiseen tai tutkimiseen osallinen voi nähdä vinosti itsensä uudessa valossa.

Sama pätee messujen tapahtumiin, siis varsinaiseen kulttuuri-poliittiseen ohjelmaan. Ne ovat yhtä aikaa täysin viatonta kirjallisuuden markkinointia, tiedeviestintää tai viisasta yhteiskunnallista keskustelua, mutta myös aivan älyttömiä, yhteiskunnallisten kiistojen ja globaalien epäoikeudenmukaisuuksien ja kammottavien katastrofien suhteen täysin pölkkypäisiä tilanteita, joiden ei olisi mahdollista olla tässä maailmassa minkään muun kuin kirjamessujen messuamisen suojissa.

Kysymys poliittisuudesta, avoimuudesta ja keskustelutilasta konkretisoitui myös tämän vuoden messuilla monessa muodossa. Yksi viime vuoden messuihinkin kytkeytyvä tapahtumasarja liittyi yhteiskuntatieteilijöiden, sosiologien ja filosofien yrityksiin puhua Palestiinan tilanteesta. Demarihenkisen *Taz*-lehden järjestämässä tapahtumassa lehden toimittajat keskustelivat sosiologi Eva Illouzin kanssa ja esittelivät tämän hiljattain saksaksi julkaistua kirjaa ”räjähtävästä modernista” eli tunteiden poliitikasta nykyhetken yhteiskunnallisissa kiistoissa ja asetelmissa. Illouz jäseni puheenvuoroissaan niitä tapoja, joilla tunteet kuten viha ovat ikään kuin ”ilmoilla” yhteiskunnassa, ne ovat

tartuttavissa ja ne voi laittaa töihin erilaisissa poliittisissa projekteissa.

Illouzin esiintyminen messuilla puhujana kytki messuhumun siihen poliittiseen keskusteluun ja polemiikkiin, jota eurooppalainen tutkimus- ja tiedeyhteisö käy suhteessa Israelin ja Palestiinan tapahtumiin. Illouz on kuluneena vuonna käyttänyt puheenvuoroja julkisuudessa osana debattia, jossa on käsitelty muun muassa filosofi Slavoj Žižekin esiintymistä Frankfurtin kirjamessuilla vuonna 2023. Žižekin puhe viime vuoden kirjamessuilla ajoittui lähelle Hamasin hyökkäystä Israeliin, ja Žižek käsitteli puheessaan sitä, miten tämä hyökkäys ei tapahtunut ilman kontekstia eikä sitä voi ymmärtää tyhjiössä huomioimatta Palestiinan pitkään jatkunutta tilannetta.

Žižekin puhe Frankfurtissa keskeytyi useaan kertaan, kun Hessenin osavaltion antisemitismikomission jäsen, poliitikko Uwe Becker seurueineen syytti Žižekia Hamasin tekojen vähätelystä. Kirjamessujen tapahtumia ja kysymystä kontekstin merkityksestä ovat tämän jälkeen puineet julkisesti sekä Žižekin itse että muut, ja Illouz on osallistunut tähän keskusteluun.

Illouzin puheenvuoroja motivoi suuttumus siitä, millä tavoin Hamasin isku Israeliin ja sen aiheuttama suru ja shokki kansainvälisessä juutalaisten yhteisössä on hänen mukaansa vasemmistolaisessa keskustelussa sivuutettu tai nähty ikään kuin paralleellina ja jopa oikeutettuna suhteessa Palestiinan tapahtumiin. Illouzin ajatus on, että tällainen väkivallan rinnastaminen ei tee oikeutta sen enempää israelilaisten kuin palestiinalaistenkaan kärsimykselle, sillä se sivuuttaa sekä palestiinalaisten historian kamppailuna kolonialismia vastaan että juutalaisten erityisen historian holokaustin uhreina. Puheenvuoroissaan Illouz on syyttänyt eurooppalaista liberaalia vasemmistoa moraalisesta vararikosta, joka hänen mukaansa kääntyy myös palestiinalaisia vastaan siinä miten se yksinkertaistaa ja samaistaa uniikit väkivallan tarinat ja kokemukset.

Illouzin vierailu kirjamessujen puhujana asetui siis näennäisesti kirjamessujen kaupalliseen kulttuurituotannon logiikkaan siinä, miten

hän oli paikalla markkinoimassa uutta, hiljattain saksaksi käännettyä kirjaansa. Humun keskellä kaikki kuulostaa sivistyneeltä, viisaalta ja joka kannalta välttämättömältä, onhan messun sanoman mukaisesti ”otettava vastaan myrkyisiä nykyhetki”. Mitä keskusteluissa tapahtuu, mitä siellä todella sanotaan, on melkein mahdotonta erottaa: miksi Illouz niin kovin sanoin

moukaroi Judith Butlerin Palestiinan ja Israelin tilannetta koskevia ulostuloja, mitä hän lopulta tulee tehneeksi pöyristyessään Žižekin puheista messuilla vuosi sitten? Onko silloin ajateltava sitä, että Illouz on sosiologian professori jerusalemlaisessa Hebrew Universityssä? Mikä on tärkeää ja mikä ei – kaikki peittyi kirjojen sähköeseen ja syvällisiin keskusteluihin. ■

NUMERON KIRJOITTAJAT

JUHO AALTO LL. M. väitöskirjatutkija, Turun yliopisto

ANNE ALVESALO-KUUSI OTT, professori, Turun yliopisto

TUUKKA BRUNILA VTT, tutkijatohtori, Turun yliopisto

IRMELI HAUTAMÄKI FT, estetiikan dosentti, Helsingin yliopisto

SAULI HAVU YTM, FM, väitöskirjatutkija, Tampereen yliopisto

KAISA ILMONEN dosentti, kollegiumtutkija, Turun yliopisto

MIKKO IMMANEN FT, akatemiatutkija, Helsingin yliopisto

VILLE LOUEKARI FM, väitöskirjatutkija, Helsingin yliopisto

TUIJA PARVIKKO YTT, dosentti, Jyväskylän yliopisto

JUHO REKOLA väitöskirjatutkija, Jyväskylän yliopisto

MARJAANA SJÖLUND OTM, DI, Turun yliopisto

TANELI VIITAHUHTA FM, kääntäjä ja väitöskirjatutkija, Jyväskylän yliopisto

Félix

GUATTARI

*KOLME EKOLOGIAA
KAAOSMOOSI*

TUTKIJALIITTO

...hetkien väliin syntyneitä ikuisuuden risteämispesä.

267 sivua

Félix Guattarin teokset *Kolme ekologiaa* ja *Kaaosmoosi* löytyvät nyt samoista kansista! Uusi, laajennettu laitos sisältää kahden Guattarin myöhäistuotannon keskeisimmän tekstin lisäksi Jaakko Karhusen kontekstoivan esipuheen.

VILLE LOUEKARI

Ernst Bloch and the Nature of Fascism

The article discusses the cultural content of fascism, based on the essays of the German-Jewish philosopher Ernst Bloch. Bloch's writings help understand historical fascism, as well as providing tools for understanding far-right politics today. In the context of inter-war German critical theory, Bloch offers a divergent explanation for the rise of fascism, emphasising cultural aspects and taking seriously the appeal of the fascist utopia. I argue that Bloch's focus on cultural aspects is linked to his philosophy of temporality as well as to his philosophy of nature. Fascism both appropriates temporally obsolete concepts, such as the Third Reich, and builds on them to construct a utopia. In the utopia the relationship between man and nature is restored to its original state.

KEYWORDS *utopia, fascism, national socialism, nature, Marxism*